

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕЦИ
У БЕОГРАДУ

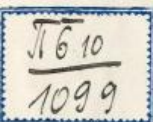

Поглед на Дубровник с Плѡча

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

В. И. Бр. 1157

ДР Л. КН. ВОЈНОВИЋ

ДУБРОВНИК

ЈЕДНА ИСТОРИЈСКА ШЕТЊА

СА 55 СЛИКА

ИЗДАЊЕ ТРГОВИНЕ
ЈЕВТЕ М. ПАВЛОВИЋА И КОМПАНИЈЕ
БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА — 1907

Библиотека
ЈОЦЕ ВУЈИЋА
у Сенти

САДРЖИНА

ПРЕДГОВОР

I. МАЛО ИСТОРИЈЕ:

СТРАНА

1. Постање	1
2. Сјај	21
3. Пропадање	46
4. Пад	59

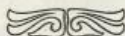
II. ГРАД:

А. Двор	81
Б. Госпа	94
В. Дивона	100
Г. Св. Влахо	103
Д. Фрањевачки Манастир (Мала Браћа)	106
Ђ. Доминикански Манастир (Розарио)	109
Е. Језуитска црква	114
Ж. Православна црква	115

III. ОКОЛНА МЈЕСТА:

А. Плоче	121
Б. Локрум	123
В. „Михајло“ и пут к њему	129
Г. Ријека	136
Д. Затон, Орашац, Трстено	139
Ђ. Лопуд	141
Е. Шипан	144
Ж. Мљет	146
З. Ластово	146

ЕПИЛОГ	149
------------------	-----

ЧИТАОЦИМА

Год. 1893. у очи открића Гундулићевог споменика у Дубровнику, писац овијех врста написа на позив управе Српске Дубровачке Штампарије: „Vogj kroz Dubrovnik i okolna mjesta“ — „da vodi po Dubrovniku goste sa svijeh strana našijeh zemalja, koji će se ovdje okupiti prigodom otkrića Gundulićevoga spomenika, da im ispriča u kratko povijest slavnoga Grada i ljepote kojima ga obasušе blaga narav i djela prošlijeh pokoljenja“.

Састављена на брзу руку, она је књижица примљена била и са српске и са хрватске стране одобравањем коме дадоше у оно већ далеко вријеме видљива израза најугледнији српски и хрватски часописи. Није најзад ни чудо, ако се промисли, да је након Скурлиног талијанског описа Дубровника, наш Град — *Suavissima Urbs* — првом био доживио да га један његов син опише на материнском језику и да му ци-

VIII

јелу славу историју прегледно и јасно збије у неколико страница.

Ево сада након пунијех тринаест година, патриотским заузимањем београдске издавачке куће Јевте М. Павловића и Компаније, писац износи на видјело друго издање свога „Вођа“, ћирилскијем писменима, али тако прерађено и попуњено. да се о њему може слободно рећи да је сасвим нова књига. Тога ради, па и због чисто историјске природе овога новог „Вођа“, писац му је име замијенио подеснијим именом: „*Дубровник — Једна историјска шетња*“. Читаоци ће се и сами увјерити да је овај наслов потпуно оправдан.

Овом књижицом, илустрованом готово сасвим неизданим сликама, не само да је писац доскочио потреби Срба, нарочито Срба који живе у Краљевини, да се потпуно упознају са Градом ка коме овијех посљедњијех година све то више хрле као по некаквој несавладљивој потреби ума и срца, него писац још и то мисли, да је историјским дијелом њеним првом приказао српској и хрвацкој публици синтетичну слику једне историје која још нема свога народнога историка. Тако ниједан образован Србин ни Хрват неће од сад унапријед смјети казати да му историја Дубровачке Републике није ни у главнијем цртама позната „јер је нигдје нема“.

„Dubrovnik“ писаше ауктор „Бођа“ год. 1893. „držaše kroz vjekove žezlo moralnog prvenstva u našem rastrkanome svijetu. Vrijeme je, dakle, da mu susjedne zemlje iste krvi iskažu dužnu poštu i priznadu muku desetoro vjekova... Naša je vruća želja da sinovi jednoga naroda shvate znamenitost toga dana“ (открића Гундулићевог споменика) „na klasičnom tlu slobode, pa, zabacivši neslogu, da okrijepe dušu djelotvornim čeznućem za jedinstvom i zaboravom uzajmičnih uvrjeda“.

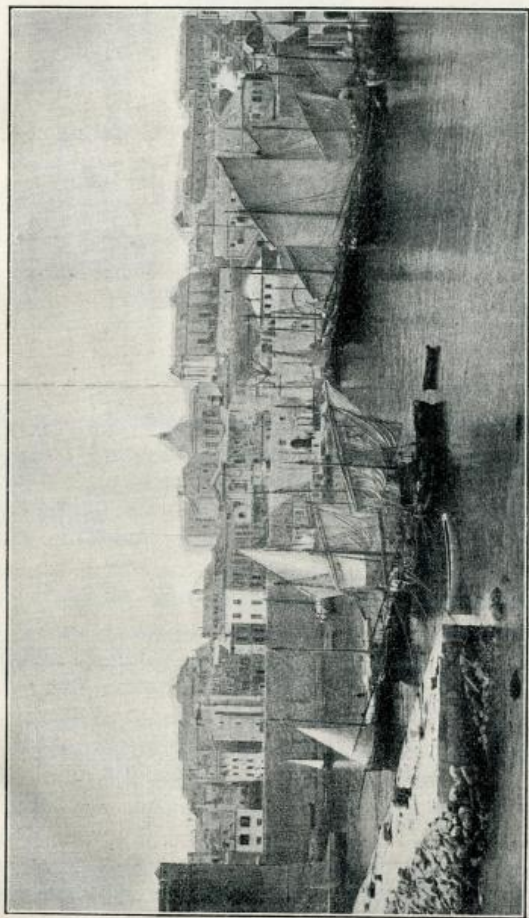
О стотој обљетници пада славне Републике ова аукторова жеља почимље на општу радост да се испуња. Страсти око Гундулићевога споменика год. 1893. не само да се не бјеху стишале, него, шта више, као бијесни валови кад се ломе о „Пенатур“, бјеху све заједно запљускале мраморну стијену на којој блисташе заједничко име: „Nagod“. Али ти валови не бјеху кадри да поруше споменик љубави. Узаврјело се море након оне страшне олује поче мало по мало да мири, а, на поклич онога народа који даде Републици Вишеградским пакцијама неколико вјекова мирна и славна живота, таласима политичкијех страсти развађене браће прође њежан повјетарац, налик на онај који са Срђа дуне и примири бијесну дубровачку југовину.

X

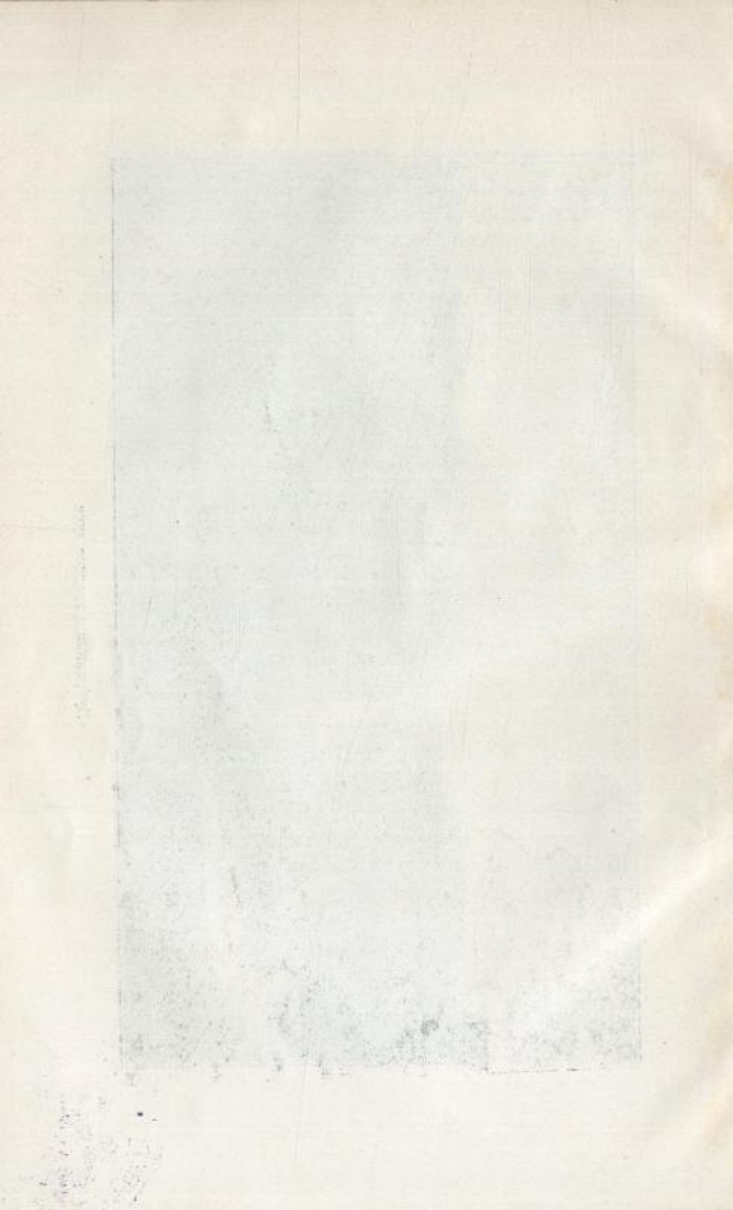
Нека осветку свете слоге буде посвећена ова историјска шетња кроз Град, који је први примирио узбуркане духове ритмом његовога мора, благословом његовога свеца, високом, рјечитом поуком његове повијести, повијести мира и јаког државног јединства.

У Београду, јуна 1906.

Дубровник с градске луке

I

МАЛО ИСТОРИЈЕ

1. Постање.

Дубровник има једну од најчудноватијих повјести на свијету. Ђезаре Канту (Cantù) говори да је више достојан спомена него ли многа царства која кумоваху његовој пропасти. Другијем ријечима исту мисао изрече Иван Милер, а Енглеz Гибн (Gibbon), историчар пада Римскога Царства, поздравља у Дубровнику жижак слободе који прокошаше свемоћности Турске Империје.

Само је постање Дубровника чудно и значајно за сву познију повијест града и државе. Гдје се у IX и X вијеку подиже смјели и моћни град, ту не бијаху половицом VII вијека него двије велике хриди на пучини као посљедња трзавица херцеговачкијех обронака к мору. Сва је прилика да је на тијем литицама била и прије основања познијега Дубровника, рпа кућица римо-грчких рибара која

ДУБРОВНИК

се зваше Ragusa. Тако се град од најстаријих времена крсти двојаким именом, вијерна слика његове особите смјесе латинскога и славно-српског свијета. Први Дубровник основаше половицом VII вјека по И. Епидаврани којима разори стародревни град неко безимено словинско племе. Бјегунци поведоше са собом свога бискупа, источне свеце и калуп латинскога муниципија. Проживљеше два вијека умножавајући број дошљацима разваљенијех градова источне обале јадранскога мора. Чисти значај латински не изгуби Дубровник него прве половице X вијека. И тако бјеше јак у новоме граду, да сва познија сеоба брђана из садашње Херцеговине и Зете не узможе ослабити стари језик, латинску ћуд и цивилизацију. Роди се тамо неки романски језик којим властела говораху и писаху на суду све до времена Туберона Ћерве у првој половици XV вијека. Многи се обичаји римски испреплетоше са позније примљеним обичајима словенским. Многе властеоске породице бјеху поријеклом из старога Епидавра. Овој смјеси, која се у ниједном граду сусједне Далмације не прокуха тако дубоко, Дубровник има да благодари ако се у њему политички дух за рана објавио као нешто персонална, као локална шара оне груде земље, као тежња на државну формацију и на самосвојни живот. Стари град бјеше смјештен на стрмијем литицама међу Светом Маријом, Побиијаном улицом и Домином. Познија Плаца бјеше море, а на Срђу хајдуковаху словински људи и бој бијаху често са том римском аристокрацијом обавитом бедемима, задовољ-

ном морем и слободом. Ојачавши, а пошто се Плаца бјеше провргла у поље, Латини подјарме планину, заокруже је на обронку високијем мјром и нову земљу позније назваше Пријеки. Ово би први сусретај Римљана и Словинаца у граду први и освајачки корак младе опћине. Доцније, па све до половине XI вијека пружи се Дубровник од манастира Св. Јакова све до Три Цркве.

Већ у тмини X и XI вијека Дубровник указује двије значајне црте које стварају мало по мало дубровачку државу. Једна је црта потреба обране ради незгоднога географскога положаја, друга је потреба освајања, експанзивна сила која га одваја од свијех осталијех градова Јадранскога мора мимо Млетака. Она прва црта стјешњава му смјеле потхвате и учи га вољети више дипломацију него ли рат, ова друга чини да Дубровник по што по то има да рашири своје међе и да даде одушка своме чезнућу за владањем. Тако и видимо одмах у почетку да, премда у византијској власти, има ход и начине господске опћине. За далеки Визанат мало хаје. Године 847—848, кроз пунијех петнаест мјесеца, славно одбија навалу Сарацена. Велики млетачки дужди Пиетро Кандиано и Пиетро Орсеоло II не узмогоше га заузети. Овоме се дужду доиста поклони кроз своје посланике. Али год. 1078 удружи се са Норманима и допринесе поразу Млечића. Така се опћина имала ширити од природе. Ну Дубровник за рана мишљаше да је боља „рђава распра него добар рат“, те би му милије куповати и примати на кирију земље, него ли их освајати

оружјем. На тај начин одржа вазда свој значај посредујуће и мирољубиве опћине. А та љубав к миру осиљена огромним богаством учини Дубровачку државу у XIV и XV вијеку силом на Балканима. У току XI и XII вијека Дубровник постепено прошири свој териториј на суку и на мору даровштинама српских владалаца који у почетку уступаху младој опћини поједине земље на уживање за извјесни годишњи приход, а за тијем остављаху их Дубровнику откупом за вазда. Тако се редом приложише дубровачкој матици земље од Гружа до Орашца (Валдиноће) с једне, а до Жупе (Брено) с друге стране, па острва Дакса, Колочеп, Шипан, Лопуд, Св. Андрија и само острвце Локрум. Ово посљедње присаједињење рјечито показује колико је мучна била државна гестација једне поморске опћине у првој половини средњег вијека. Острво удаљено од градскијех мира тек по сата лађом није се могло назвати дубровачко, него само почетком XII вијека кад Дубровник већ бјеше проживио свој бурни порођај. За неколико ће се времена уставити напредак мале државе, али ни оваква каква је неће имати мала дијела у повјести нашега племена. Знаменито је свакако ово давање земаља од загорскијех владара. Ови немаху ни воље, ни ћуди, ни знања да на обали јадранскога мора оснују поморску власт и саме себе учине носиоцима неке велике цивилизације у Средоземном Мору. За рана их прикучи морална величина Дубровника, па му тако дадоше могућност и згуду да наша опћина

завлада морем и да одоли доцнијим олујама турске поплаве.

Половицом дакле XII вијека Дубровник је слободна општина, с јаком територијалном основом. Има море недогледно, пуно замамљивости за велику акцију. Има ненаткриљиву биљурност свога неба и умјерену раскош природе која рађа у дубровачким оцима душевну равнотежу и моћ да одоле доцније нападајима природе и људи. Придружила се одрјешито западу кроз Рим. Недостаје јој дакле ништа друго него облик владе доста јак да преброди онако малахна и слаба борбу за живот. Тај облик, који бјеше наслиједила у суштини од Рима, би уцијепљен од Млетака у дубровачку крв. Али не ропски, него мудро и према потребама нарави, положаја, те историчке њене еволуције. Властела дубровачка надметаху се у жељи за владањем. Оснивачи града, тежаху узајмично да се сваки од њих провргне у самодршца. Наравна тежња домова, који се родише готово са градом, кумоваху његовијем младијем годинама, те могаху рећи оправданијем поносом: „Questa terra de Dio... francha ab antiquo“. Ну да се Дубровник подвргао домаћој породици, не би нигда био доживио познију славу. Имперсонални га облик владања спасао. А ту имперсоналност могаше ујамчити само туђин, као посредник и беспристрасни дошљак. Тако се зби, те настојање кнеза Дамјана Јуде (Зуде) да завлада Дубровником као самодржавни господар присили властелу да запросе у Млетака кнеза. Друкчије не урадише Руси кад, расцијепани свађама на

роднијех кнезова, позваше Нормане да њима владају. Млетачки кнезови остадоше у Дубровнику сто и педесет година. Ну то бјеше владање уставно и ограничено колико могаше више бити. По дубровачко-млетачкоме уговору кнез има мало већу власт од познијега кнеза домаће крви. Он не може ништа, или, дај, врло мало, без приволе великога вијећа.

Суверенство Дубровника остаје у суштини неоскврнуто, паче и с поља опћина је самосвојна.

Државни печат

Нема млетачкога лава, него благи Светац закриљује град. Дубровник не позна него свој новац, дочим сви остали градови сусједне Далмације и Арбанашке кују млетачки. Кад се Дубровнику усхтједе збаци и кнеза, а кад уставна гестација бјеше готова

ствар, те Дубровник у пуној мужевности прими од старијех Млетака што му Млеци могоше дати, испрати на галију млетачкога намјесника и опрости се са опасном другарицом. Кроз то се доба прогласи први дубровачки устав. Кнез Марко Ђустињани 9. маја 1272. даде опћини статут, плод смјесе млетачке политике и дубровачког опортунизма, и већим дијелом кодификација ранијих дубровачких латино-српских закона. Доцније се врло често промијени устав у дубровачкој републици. Али ми ћемо га на овоме мјесту у кратко нацртати какав бјеше у златно доба дубровачке државе.

Глава је Републике *кнез* (Rector), прости сјен. Мијења се на влади сваког мјесеца. Једва има времена да упозна двор у коме је као државни сужањ. Властела, поучена погибелјима прошлости, постригоше му за сва времена полет. Не излази него кад му државни церемонијал нареди. А кад изиде, обавит црљеним плаштем, црљеним дуплијером у руци, праћен музиком, Малим Вијећем и Сенатом, пук који треба да види власт оличену у једноме човјеку

Државна застава

не сумња колико је варава његова моћ и како је сва државна власт сакривена у оној дугој поворци властеле која му се међу двором и Госпом понизно клања. Он прима спољашње посланике. Он чува градске кључе и државни печат. Он предсједа Сенату, али државни тајник заборави често уписати његово име у записник сједница. Дан за даном нагиње његова власт. Монотонију бдијења и радње са толиким свијетом, прекине тек по која гозба са

фландријским напицама извезенијем државним грбом, стаклима од Мурана и порцуланом *Vieux Saxe*, или ако се за кнежевања догоди, да под сводовима Двора прими поздрав барјака на дан Св. Влаха или посланика Републике на пут за Цариград! То је све што у Дубровнику има персоналне власти. Једанаесторица *Малога Вијећа* (*Minor Consiglio*), који са кнезом приказују „*Majestatem Principis*“ нијесу ни они ништа друго до слијепо оруђе имперсоналне владе. Суштина власти, она, која чита знакове времена, сад обрће на десно, сад на лијево, чува мир и неповрједивост земаља Републике, служи се једнако свима, обавијајући свакога велом безимене владе, сва је та власт у патрицијату. Колективна сила најстрожије аристократије на свијету одвраћа погибао самодржавне власти једнога човека и притајива сретно Дубровник који би одвише на високу, с једном само главом, оборен био од јутра до мрака.

Сва властела која наврше двадесет година, а беспријекорна су понашања у школи и кући, сачињају *Велико Вијеће*, (*Maggior Consiglio*). Њихова су имена уписана у засебној књизи. Они бирају кнеза, бдију над Сенатом, мијењају устав, врше суверенско право помиловања, гласују ударање порезе на народ. Велико Вијеће изабире педесет и једнога члана који сачињају *Вијеће Умољенијех* (*Consiglio dei Pregadi*) бива *Сенат*. Овај збор влада управо државом, јер је њему Велико Вијеће предало пуноћу власти. Управља свим унутарњим и спољашњим пословима Републике. Вијећа о буџету, одлу-

чује у посљедњој инстанцији о казненијем парницама, именује посланике и конзуле, пише Владарима, објавља рат, потписује мир. *Мало Вијеће* бјеше езекутивни орган Сената и Великога Вијећа. Могло је рјешавати незнатне грађанске, државне и криминалне парнице. Сачињавало је писма на све стране владоце и на своје чиновнике, када то не би предато било на израду Проведиторима града. Примало је са кнезом у приватну или јавну аудиенцију стране посланике, министре, духовне достојанственике и т. д. Посредством његовијем упућиваху се прошње и меморандуми који су падали у надлежност Великога Вијећа и Сената, па зато је имало власт да ова два збора сазове на редовне и ванредне сједнице. Најмлађи члан Малог Вијећа бјеше представник његов у односима са страним заступницима и сматрао се као министар иностранијех дјела све до пада Републике.

Повише и мимо Сената стоје *Провидници Републике* (*Proveditori della Repubblica*), пет сенатора у педесетој години бираних за годиште дана у Великом Вијећу. Они су чувари закона и устава. Сједе у Великом Вијећу до Кнеза. У часу гласања кад се тајници Републике прошетају царом по Дворници, поклоне се једнако и Кнезу и Државним Провидницима. Они бдију да се не гласају закони противни установама Републике. „Veto“ њихов пада често у бурне сједнице Сената и подсјећа вијећнике на штовање закона.

„Ово су главне видљиве стожине на којима почиваше дубровачка република. По својој суштини

оне не бијаху чврсте. Нема упоређења међу слабом и прелазном власти кнеза дубровачког и јаком заживотној власти дужда млетачког. Сва моћ првога подијељена му је да тако речемо, од дана до дана, од посла до посла, по вољи Великога Вијећа и Сената. Не ужива ли њихово потпуно повјерење, не остаје кнезу, него да уз своје вијећнике с поља представи у свечаним приликама слику Републике. Границе надлежности између Великога Вијећа, Сената и Малог Вијећа нијесу осјечене. Пријети вазда погибао, да ће једно државно тијело забраздити преко међе другога и да ће се ш њим сукобити. Истина, чувари правде могу својим посредовањем зауставити сукоб у име закона, али ће Сенат имати задњу ријеч, а пошто носи највећи терет државних посала и одговорности, могао би бити у искушењу, да провргне у пуки сјен моћ Великога и Малог Вијећа. А ипак покрај свих слабих страна државног устава, лађа Републике проходи међу најстрашније унутрашње и спољашње хриди читава и здрава кроз хиљаду година, јер међу кормиларом и мрнарницом постојаше готово вазда највећа слога. А тај се склад и дуговјечни живот има захвалити невидљивим дубље усађеним стожинама на којима сва зграда почиваше. Морално јединство бјеше потпуно. Према спољашности нема него „Кнеза дубровачке Републике са својим Вијећем“ формула у коју тоне свака различност власти, тежња, ћуди, основа. Сва су властела подложена најстрожему запту. А држава у томе не бјеше него продужење домаће власти која узгајаше у владоцима Дубров-

ника најтоплију вјеру, ђудоредност најстрожију, пожртвованост безограничену, штедљивост и простоту живота.

„Аристократија и пук међу собом раздијелише главне задаће јавнога живота, савршеним вршењем којијех дижу се и цвату државе. Аристократија дубровачка, која се нигда не затвори помлађивању бољим елементима грађанскога сталиша, управљаше уз пређутну приволу народа државним пословима чуваше слободу и углед Републике, сретним дипломатизовањем рашириваше јој границе, бранише је од подмуклих и отворених непријатеља. А међутијем пучани по Средоземном и Црном мореу, па Великоме Океану, од Цариграда до Индија под стијегом Св. Влаха на којему бјеше написано „*Libertas*“ обогатили би домовину, донијели би кући оно злато којим Дубровник знаде више и више пута и на Истоку и на Западу откупити своју слободу, не забринути нигда за удес своје домовине, не завидљиви нигда што би властела њом управљала, јер је знаху повјерену мудрим главама и поштеним рукама. И тако Дубровник, створивши прво и досада једино народно грађанство, утече оним сталишним трвењима која упропастише доста држава“.¹

¹ Д-р К. Кнез Војновић — Државно и судско устројство Републике Дубровачке. Загреб 1891—92. Министри финансија Републике бјеху три и зваху се *Tesorieri di S. Maria Maggiore*, јер им је у почетку било предато управљање благом првостоне Цркве. Над грађанским парницама бјеше постављен *Collegium* од шест судија (*Consoli delle cause Civili*) против се чијих пресуда могло апеловати на Сенат. Исто

Међутим величина и смјели потхвати града старији су од уставне његове повијести. Пуно прије него ли ће Дубровник да прогласи свој први статут, указује се опћина у свој експасивној својој природи. Трговина је дубровачка већ у велико знаменита. Опћина склапа уговоре са Апулским градовима Бари (8 фебруара 1201) и Барлетом, па са Јакином, Фермом (1228) и Риминијом (1231). Бугарски цар Михајло Асен тражи дубровачко пријатељство (1252). Богаство је властеле силно. Купују Ластово од Српскога краља Стјепана Немање II. (1216). Ђиво Гондола (Гундулић) гради својим новцем (1222) онај гласовити манастир Св. Јакова на завоју пута од Плоча у Жупу, у крилу брда, међу алојама и полама, гдје почивају вјечни сан Игњат Ђорђић и Туберон Ђерва. Исте се године подиже прочеље Notre-Dame у Паризу! Прва половина XIV вијека видје прво народно весеље на дан Св. Влаха (1312). Себастијски је владика и мученик од то доба парак бијене Републике. Његов је лик на новцима и

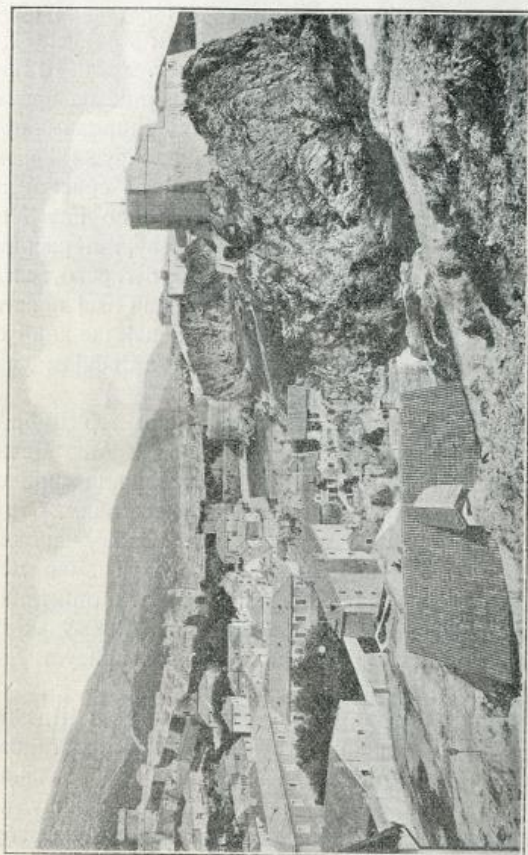
тако постојаху за кривичне ствари 6 *Consoli del Criminale*. Постојала је пак велика множина царинских, санитетских, полицијских итд. чиновника налик на млетачке чиновничке класе и о којима овдје није мјесто да говоримо. Духовни старјешина бјеше још од половине XI вијека Архиепископ Дубровачки (који није смио бити Дубровчанин све до године 1721., а никада властелин) са два суфраганска бискупа у Стону и у Требињу. Каноници првостоне цркве могаху бити само дубровачка властела. Најзнатнији су дубровачки надбискупи: *Elia Saraca* (1342—1360 посљедњи Дубровчанин надбискуп до год. 1721) *Filippo Trivulzio* (1526—1543) *Giovanni Lucchesini* 1689—1691.) Cf. Д-р К. Кнез Војновић. Црква и Држава у Дубровнику. Загреб 1894.

на барјацима, на бедемима и на државнијем полачама. Како је крилати Лав Св. Марка симбол политике освајања, тако је благи светац са штапом у руци и с митром на глави симбол одбране и мирнога сијања цивилизације. Република напредује под њиме оријашким корачајем на онијем литицама међу пучином и брдом. Сенат, који је већ власт у држави, наређује грађу прелијепога манастира Св. Доминика („Rosario“) (1306) на истоку, а манастира реда Св. Франа Асишкога (1315) на западу града. Од то доба Фратри бијели бране источна, а Фратри црни западна врата од града. Мало доцније (1348) гради се прва Црква Св. Влаха.

При крају XIII и у првој половини XIV вијека најинтензивнији, а и најзанимљивији, међународни односи Дубровника јесу они које подржаваше са Србијом (Sclavonia). За сјајног времена куће Немањића Дубровник би велики банкер и трговачки посредник српске државе, мудри пријатељ који настојаше да умири династичке свађе пречесте у српском краљевском дому и, најзад, имао је да буде тријезан члан несуђене федерације јужнословенских земаља на Балкану. Али историјске прилике и немирни темпераменат Немањића изјаловише простране основе које би се биле могле назрети у срдечној политичкој сарадњи Дубровника са Србијом.

Успркос постепеном јачању трговинских веза између Републике и Краљевине, Немањићи више пута угрозише мир јаке и богате јадранске општине. Стеван Урош I због ситних задјевица, које се могаху изравнати обичним дипломатским преговорима,

девет година након пријатељског писма дубровачке властеле у коме краљу поручиваху „*својим си хтјењем, чистим срцем и љавом вјером без сваке љреваре како од данашњега дана да ти смо љријатељи љрави неразлучно до живота твога и нашега и да живимо с Вама у љубави и миру како љреци наши што живјаше и ми с дједом и с оцем Вашим*“ и у коме му још писаху: „*Врата нашега града да су увијек отворена теби, љосјодину краљу, и твојим људима, слободно да стојите у њему без икакве љакости*“ — успркос оваквим јасним изјавама добра сусједства краљ отвори на Дубровник рат. Република стаде на све стране да тражи савезнике против Уроша. Није мален доказ њеног престижа још у XIII вијеку, кад се, дакле, тек ствараху јаке талијанске општине и велике европске монархије, да је сам бугарски цар Михајло II Асен склопио са дубровачким кнезом савез за обрану и нападај против српскога краља (15. јунија 1253.). У овом уговору дубровачка властела ништа мање него дијељаху са Бугарском српску краљевину предвиђајући побједу моћнога бугарскога владоаца. Али Цар Асен не одржа уговор због провале никејско-византинског цара Ватача на Епир. Дубровник се измири са Урошем који нашој општини потврди пређашње повластице али под тешким условима (23. августа 1254.). И краљ Милутин би за цијелога свога дугога владања душманин Републике и то узпркос небројеним трговачким, привредним и културним везама које постојаху између Србаља и Дубровчана. Год. 1308. Милутин зарати на Републику.

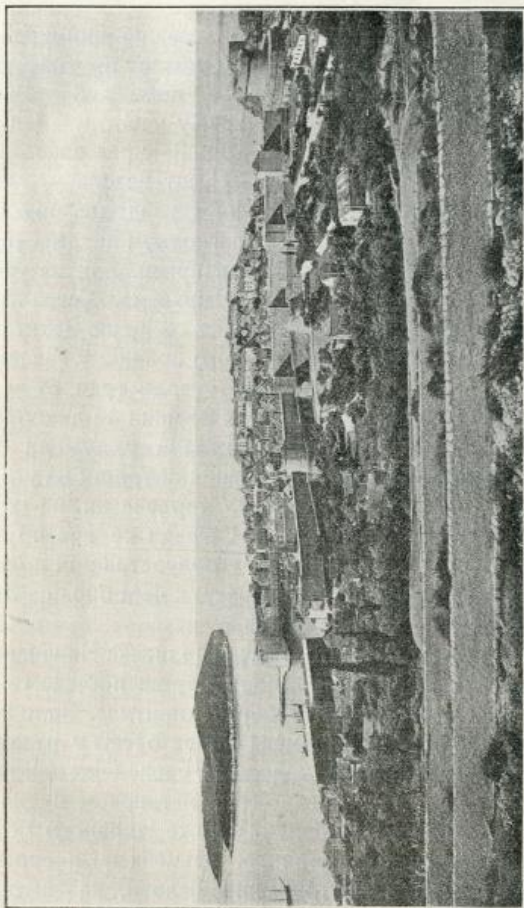
Дубровник са запада

Пиле¹ видјеше Милутинове војнике како пљачкају све до врата од града. Али помоћу Млетака Дубровник се ослободи још и ове опасности која бјеше директно угрозила његову безбједност. Урош III продужи Милутинову политику. Он шћаше на просто освојити Дубровник. Ситничарским споровима прикриваше своју главну мисао да заокружи српско загорје са дубровачким приморјем, да српској држави отвори оно море које од ње као *Fata Morgana* непрекидно одмиче. Али за срећу, интервенција Републике Св. Марка, а нарочито бугарско-српски рат, спасише Дубровник, опчувавши овај пристан цивилизације од позније отоманске најезде којој би без сумње подлегао био заједно са Србијом да је од ове зависио.

Мирољубивост и васпитни карактер Дубровника документа се још за жива Уроша Дечанскога, кад год. 1331 Република устаде да мири завађенога старога краља са сином његовим, Стеваном Душаном. Властела изаслаше у Србију нарочито посланство у ту цијел, јер говораху: „мир међу њима Богу је угодан и свему свијету, а општини је и Дубровчанима веома користан“. (Закључак Великога Вијећа од 6 априла 1331 у присуству од 103 Велевијећника).

Прије његове трагичне смрти Урош III, измирен са Дубровником, опуномоћи босанскога бана Стјепана Котромановића да прода Дубровчанима Стон, Рат, Превлаку и острво Посредницу код ушћа Неретве. (Банова повеља, издата у Сребре-

¹ Западно предграђе Дубровника.

Дубровник са сјеверо-запада

ници 15 фебруара 1333). Ово се важно проширење границе изврши настојањем Урошевог протовестијара которанина Николе Буђе, коме дубровачко Мало Вијеће поклони једну земљу у Стону а једну у Дубровнику, примивши га доцније у ред властеле. Због јаке богумилске заразе Сенат изасла у Стон калуђере реда Св. Франа који уведоше римски обред и присајединише у религиозном погледу ону старовјерску земљу католичкој цркви. Али не укидоше старословенски језик у црквама. Саграђене у византинском стилу, Стоњске се цркве архитектонски не провргоше него много позније у западне римске богомоље. Република утврди град Стон и ново основани Стон Мали, свезавши та два утврђена мјеста са зидовима и кулама у дужини од једне талијанске миље. Дубровник потроши на утврђење Стона 120.000 дуката. У тврђаве ни ма који странац није смио да уђе. Сагради се арсено за ратне галије. Управа цијелога полуострва би повјерена једном губернатору (кнезу) којег бираше Велико Вијеће на годину дана.

Тако се стољетна освајачка политика Немањине куће на јадранском приморју сврши побједом мирољубиве, трговачке дубровачке општине. Врло занимљив и поучан феномен! Море остаје у рукама јадранскијех општина — држава, сређенијех односа, јакијех аристократија задојених латинском цивилизацијом. Млечи и Дубровник држе јадранско море — држаће га до најновијих времена — а српска држава и њезини аутономни дијелови, као што је Босна, прогресивно се удаљују од мора, удаљују

се од топлине, од културе коју таласи доносе, од друштва са поморскијем силама у којима се елаборише колективна европска душа. Ни сâм Цар Душан, и нарочито он, не ће марити за море, него опојен сухоземном политиком и утваром далеког усудног Цариграда, инаугурисаће ону српску политику која се још и у данданашњи огледа у мађедонској утвари, у постојаној ориентацији српске државе далеко од поморскијех веза, које саме утврђују способност за живот модернијех држава.

Душан првом би у Дубровнику још као краљ год. 1331. кад бијаше у завади са оцем. Али тек његова посјета Републици као Цар имаше великога политичкога значаја. Сусретај Цара Душана са дубровачком властелом (1346) под златнијем таваном дворнице Великога Вијећа могаше знаменовати нову еволуциону периоду српске државе, плодносну везу са Републиком, чедом западне цивилизације, приступ српскога свијета кроз та врата у коло европске културе. Стари кроничари причају, да су неки српски великодостојници често наваљивали на Цара да заузме Дубровник, али да он не хтједе. Он, шта више, потврди Републици Котромовићеву повељу односно *Рата и Стона*, богато надари дубровачке цркве и манастире, уговори да ће шиљати младе Србе и Српкиње на васпитање у Дубровник. И још причају да је својој пратњи рекао: Ја шујем много овај Сенат због његовијех врлина. Дубровник ми служи са његове латинске образованости, *богаства и трговине*, за образованост и

корист мога царства и да буде трговачко стовариште земаља царства ми.

Али у мало година потону сва та слава. Освану грађански рат. Обијесна феудална властела започеше диобу државе српске. Дубровнику најтеже бјеше премостити ово анархично цијепање у непосредном сусједству. Његов рат са господарима Котора и Захумља, кнезовима Војиновићима, (1358) бјеше много налик на ратове које Млеци позније вођаху са Карарском кућом у Падови. Али док Млеци уништише карарску кућу присајединивши Падованску област Републици, Дубровник, мање срећан, једва једвице, помоћу угарскога великога краља Ладислава Анжувинскога, изнесе главу из озбиљнога сукоба. Рат вођен са стране српских великаша без државничког програма из чистог пркоса и несређене грамзљивости, дефензивни рат за дубровачку републику која се задовољи са *status quo* и која поче живо да чезне за истребљењем бескорисне и опасне српске господе. Великаши приправише катастрофу. Освану Косово. Велики српски домови ишчезоше као политички фактори. Дубровнику се примакну срећена, ако и варварска, царевина. Немоћан да ма што створи на западној поли Балкана у заједници са српским династима, немоћан да обори преграде и да прошири границе своје државице, Дубровник продужи свој независни живот у заједници са Западом. По вијека доцније прими опет једнога српскога владара, али то бјеше бјегунац Деспот Ђорђе Бранковић. Сенат га спасе од похлепе Султана Мурата II гласовитим одго-

вором који задиви самога Турчина, метнувши на коцку за своју част и поштење и слободу и над у веће богатство и у проширење граница државе (1440—1441).

2. Сјај.

Дубровник је сада јак унутра и споља. гђе-гове везе са српским владоцима учинише га већ тада поштованом силом на Балканском полуострву. јер он има и новаца, и државничке ћуди, и трговачкога полета, и владу којом је сретно измакнуо погибљи династичкијех трзавица сусједнијех земаља. Сазрело је све за велик преврат. Млеци му дадоше све што му моглоше дати. Њихово је сиљење прочита погибао за дубровачку слободу. Моћ Угарске круне расте од дана до дана. Угарски се краљеви хватају у коштац са Републиком Св. Марка. Господари су од Истрије и Далмације до Неретве. А опет мање су опасни, јер су далеко и не ће никада мимо Млетака завладати Јадранским морем. Дне 27. Јунија 1358. Република, тајећи од Млетачкога кнеза дуге преговоре и опетована посланства у Будим, склопи изненада у Вишеграду уговор са краљем Угарским Ладиславом Великим. Мало дана доцније млетачки кнез Марко Соранзо би испраћен на државну галију краљевским почастима и од то доба Млеци и Дубровник заподјенуше свака својим средствима, борбу која потраја пет вјекова и не доврши него расулом оне прве јадранске Републике.

Вишеградски је уговор много знаменитији за све оно што њиме Дубровник бјеше ујамчио и спа-

сао својој жеђи за слободом, него ли за оно што добиваше Угарски краљ. Пет сто дуката годишњег данка, јавне молитве за краља, испразно признање супремације угарске круне, платоничко обећивање помоћи за случај рата, то су све објезе Републике. На против краљ обећаваше да ће неоскврнуту бранити независност дубровачку, неповредљивост земљишта државе, слободу трговине, пачек неутралност њезину за случај рата, на пошљетку грађанску и казнену јурисдикцију Републике над својим поданицима у земљама угарске круне. Имао је, дакле, право Медо Пуцић говорећи о „славним пакцијама“ са Угарском. Државнички тај уговор, не само да стави на тврду основу слободу Дубровника, него и на њему опћина сагради себи добро предвиђено мјесто у политичкоме систему Јевропе. На истоку уговор год. 1365. са Султаном Муратом, на западу уговор са краљем Ладиславом два су велика свједочанства политичке мудрости наше мале државе. У мало година Дубровник учини дјело од тисућу љета. Тамо на Истоку Ахтнама је тализман. Ниједан Султан, ни освајач Цариграда, ни освајач Кандије не раздријеше га оштрицом сабље. Задата вјера, традиција, интерес, новац утажиће Порту. Дубровник ће имати монопол трговине на западу Балкана, протекторат католичке Цркве у јужнословенским земљама, мисију да утјешу нашим говором опустјеле и савијене градове југословенске раје. На западу оним уговором Републике мало по мало развија односе са Млещима, Шпањом и Напуљом.

Дубровник прими од Угарског протектората све оно што му бјеше од потребе да сачува главу

од Млетака и Турчина. Али прими само онолико и ништа више. Сваку нову повластицу забаци као сумњиву или опасну. Саме краљеве тражбе на основи Вишеградскога уговора одрече кад год одрицање бјеше у интересу Републике. Угарска се задовољи од невоље том испразном поштом. Велика бјеше добит круни Св. Стјепана тај идеални *ried à terre* на Јадранском мору у коме не бјеше савијем туђа, и који јој подиже чар и морални уплив на Балкану. А опет Република може савијати главе своје властеле пред далекијем владаром који не ће ни на зениту своје моћи имати толико власти над Дубровником у сто година колико је имаше у један дан над „краљевином“ Босанском. Врло је значајна та политика Републике у својим позитивним објављењима. Краљ Матија — као што некада Византијски Цареви Млетачкога дужда одликоваше насловом Царскога *Protopoedra* — тако кнезу Републике удијели наслов: *Archirector* Велики кнез. Утаман. Сенат не дозволи никада ниједноме кнезу да се послужи тијем именом, еда се не би који властелин осилио у држави, те, презревши домаће достојанство, провргао туђу повластицу у срество насиља. Исто тако не бјеше кнезу дозвољено носити знак врховнога угарскога реда златне мамузе што краљеви угарски бјеху дали свим дубровачким кнезовима. Златна би се мамуза тек показала на капси мртвога кнеза као поругљиво подсјећање славе кад не бјеше више опасности да устане носилац те испразне части. Матија шћаше одликовати Дубровник новом стемом, бива тицом *Phenix*, „јер“ вели

краљ: „Дубровник је риједак и драгоцен мимо свијех градова Далмације попут оне чудне тице, бедем је проти Османлијама и заслужан у велике за ствар кршћанства“. Али Република не прими на знање то мијешање круне у државну аралкиду и задржа свој стари од Угарске узети грб: на црвеном пољу три модра паса. Кад краљ заиска да Дубровник помилује човјека који бјеше изгнан из Републике као опасан држави, Сенат погоди краљу, али подиже уједно тако жестоку протестацију за будућа времена да се никад више не обнови таква заповијест. Република одрече често обећану војничку помоћ кад бјеше од очите штете својој трговини и своме миру. А на посљетку, пошто Турчин освоји Угарску, одрече и годишњи данак угарској круни која му не могаше више бити ни одкакве користи.

Уговор са Султаном Муратом (1365)¹ склопљен у Бруси спасе Дубровник од позније похлепе осва-

¹ Ми означујемо овај датум по ауторитету највјеродостојнијега писца дубровачке историје Јунија Рести. Ову су годину узели као полазну за турско-дубровачке односе три велика њемачка историка турскога Царства: Hammer, Zinkeisen и Hertzberg. Међутијем треба признати да о том раном уговору немамо писменијех исправа. Први уговор са Турском који нам се у оригиналу сачувао датиран је од год. 1442 и публиковао га је Миклошић у Monumenta Serbica. Ми то тек мимогред спомињемо, јер наш задатак није да пишемо историју Дубровника него да прикажемо једну општу слику и карактеристику Дубровника у свјетској историји. Односе Дубровника са Турском до год. 1483. нацртао је писац у дјелу: Дубровник и Османско Царство. I књига. Београд. 1898. Њим се послужио и Пастор у последњем издању његове: „Geschichte der Päpste“.

јача. Република својим државничким и трговачким инстинктом предвидје сиљење те свјеже источне силе на развалинама грчкога Царства и српско-бугарскијех дворова. За годишњи данак од 500 дуката¹ зајамчи себи слободу трговине у свијем освојенијем земљама. А кад се позније турско царство устолочи на Балкане, Дубровник се и Порта већ познаваху као добри пријатељи. Та свеза би од користи не само трговини и слободи Дубровника, него и мртвијем душама нашега народа које под турскијем јармом налажаху утјехе и помоћи у југословенској државици. Дубровник испразном поштом и вјештом дипломацијом, силним новчаним жртвама и мукама своје најбоље дјеце овјенча и утврди на Истоку своју слободу као што је бјеше утврдио на Западу. У дневима чемера и љуте, неједнаке борбе са свемогућности Царства, рећи ће Мароица Кабога (види стр. 26) Кара Мустафи: „Ми бијасмо харачари (tributarii) Султанови већ у оно доба кад нам не бјеше стало до ваше заштите. Бијасмо тада слободни кнезови, па и сада, Божијом помоћи, уживамо слободу.“

Утврђена унутра и с поља, дубровачка се опћина опет заокружи новијем земљама, бива *Орашцем*, *Трстеном* и *Брсечинама* којима је надари босански

¹ Та је сума одређена била у почетку, али се постојано пењала како је Турска Империја бивала моћнија и њезино сусједство Дубровнику ближе и опасније. Најзад дође до 12.500 златнијех угарскијех дуката и на томе остане. До Карловичког мира Република шиљаше данак Порти сваке године, а од то доба сваке треће све до год. 1805.

МАРОЈИЦА КАБОГА

у диванском одијелу

(Оригинални портре код графа Брње Кабоге)

краљ Остоја. На освитку XV вијека, златнога вијека дубровачке силе, републиканска војска хаметом порази тог истог Остоју, некадашњег пријатеља, лукавог и невјерног попут свијех босанскијех владара, те доби од краља Сигисмунда Угарскога, када по Никопољској несретној бици, бјеше са великим почастима примљен у град (19 децембра 1396)¹ острва *Корчулу*, *Хвар* и *Брач* (1413—1417). Да су та три острва остала у дубровачкој власти, једна би чест сјеверне Далмације била друкчије очувала свој народни значај него ли под млетачким лавом. Ну Дубровник изгуби за рана нове земље, те надокнади донекле тај губитак познијом купњом *Конавала* од босанске властеле Радосава Павловића и Сандаља Хранића (1419—1427). Као што у XIV вијеку Стоњски Рат, тако сад Конавле Република раздијели (1427) између властеле, босанскијех продавалаца Конавала, странаца при-

¹ Том приликом утврди се између Дубровника и Угарске Круне она „entente cordiale“ која потраја до Мохачког пораза. Сигисмунд обасу Дубровчане почастима и сваковрсним привилегијама. За дубровачку обазривост и за љубомору којом Република бдијаше над својим законима, узпркос заштитном уговору са Угарском, ванредно је занимљива анегдота коју су нам дубровачки историци забиљежили. Краљ, који божићева у Дубровнику, није могао да трпи дубровачка вина и затражи од кнеза да му набави вина из иностранства. Кнез и Мало Вијеће одреку Сигисмунду ту жељу, јер по домаћему закону бјеше увоз тијех вина забрањен, али да удовољи краљу, сазваше у вавредну сједницу Велико Вијеће које приста изузетно да се увезе толико вина колико требаше за оно неколико дана краљу.

друженијех дубровачком патрицијату и дубровачког пука. Један се дио поклони: „Omnipotentī Deo“ (Свемогућему Богу) бива Цркви и благим дјелима. Овдје ће бити згодно напоменути да су дубровачке земље од Стона до Конавала биле и да су донекле још и у дан данашњи подложене нарочитој уредби т. зв. *Колоније*, ортачком уговору *sui generis* између госпара и кмета који је благотворно утицао на дубровачки ванградски пук и зајамчио му многовјековно благостање. Жакобинци, не познавајући природу и уредбе односа између кметова и госпара у дубровачкој држави, прогласише у вријеме француске револуције режим дубровачке земље као ропство (*servitude de la glèbe*) налик на оно које постојаше у феудалним земљама западне Европе. О ропству напротив нема ни трага на дубровачком територију. Шта више, оно би у XIV вијеку укинуто на Стоњском Рату гдје га бијаху завели српски владаоци из Немањине династије. (Законом од 27. јануара 1416. тјелесно ропство би коначно укинуто, ма да су и прије постојале у том предмету законске забране). Властеоство не само да није зависно било од посједа земаља, него је управо овај посјед био предуслов за уписивање у књигу властеле (Закон од 26. октобра 1668.). Услови колоније бијаху у кратко ови: Кмет је плаћао *in natura увјет* и *поклон* сопственику, био је дужан да ради на *царини*, т. ј. на оној земљи коју сопственик није дао кмету на обрађивање, 90 дана у години, али на сопствеников трошак; сопственик није смио да отпрати кмета него уз отказ од године дана,

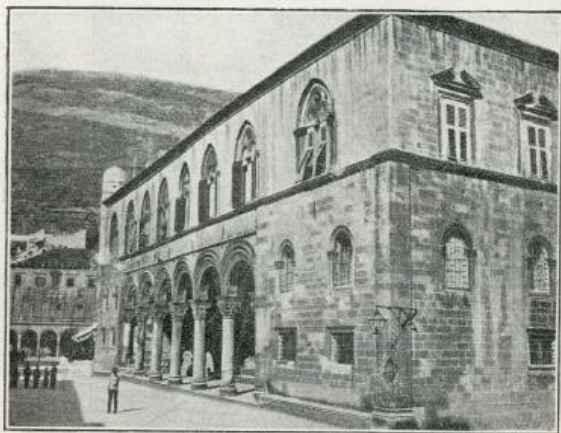
исплативши му све што је потрошио око побољшања земље или од три године ако није хтио да накнади кмету трошкове.

Дубровачки пук на селу био је у главноме врло задовољан и није се никада бунио против господара осим год. 1799, дакле при крају политичке егзистенције Републике, кад се Конављани побунише тобоже због намета на сô, у истини на изазивање са стране, у вријеме прве аустријске окупације Боке Которске. Патријархална срдачност владаше између госпoде и пука. Овај поштоваше госпаре који управљаху њим неком смјесом римске дисциплине и српске фамиљарности, неким аристократским духом који је може бит јединствен био на свијету и коме се има преписати изредност дубровачкога пука и господска црта његовога карактера. Ови су сретни односи између господара и сељака тако познати били у Европи XVII вијека, да су за Кромвела неки публицисти савјетовали енглеским републиканцима да узму Дубровник за углед сретне алијансе демократскога духа са аристократским уставом.

У половини XV вијека стање српскијех земаља бијаше кукавно. Србија живљаше од милости Султанове. Босна у непрестаном надметању обијесне властеле, против које се заман боријаше краљевска моћ, ријетко кад јака и независна од угарске круне. Република бјеше се, са двије наоружане галије под заповједништвом Жупана Боне, придружила крсташкоме походу против Турака на позив Папе Евгенија IV, али након

Владисављевог пораза код Варне (1444.) похита да понови мир са Султаном и да му ублажи гњев. Примирена са Портом, могаше се надати не само проширењу граница, него и правоме сиљењу своје власти на западној чести Балканског Полуострва. Тамо је чекаше улога налик на ону коју бјеху одиграли Млеци у сјеверној Италији. Али не нађе савезника достојнијех своје државничке мудрости. На стадоше силне борбе са Павловићима и Вукчићима. Република се удружи са Босанским краљем и са деспотом Србије Ђорђем Бранковићем (1451 Бобовски уговор) и предложи савезницима диобу Херцеговине и Боке которске. Дубровник тражаше Требиње, Клобук, Жупу Драчевицу, Херцеговину и Рисан. Диоба се имаше збити помоћу самога Султана Мурата II. Све се разби о невјери босанскога краља и о слабости Деспота. Херцеговским уговором (1454.) са Стјепаном Вукчићем на основи „statusquo“ Република се одрече за вазда проширења граница. Она нема више него једну једину источну политику: споразум са Царством, бој најтање душевне власти против најбруталнијега варварства што Јевропа икад видје. Територијалну немоћ надокнади Дубровник грозничавом дјелатношћу своје трговине, своје вјере, своје цивилизације. Историчке јој околности одрекоше да спасе већу чест нашега народа од османскога јарма, али зато Дубровник остаде до краја пријатељско, вјерно заточиште уморенијех глава српских владара и дом у коме могаху дати на оставу благо за боља времена. Па тако природним слиједством догађаја, дубровачка република изгуби

ону експанзивност која јој бјеше прирођена од првог почетка свога слободнога живота. Османска је бујица заустави на Истоку, а на Западу силнија другарица Јадранскога мора. Али и овако стијешњена на обронке херцеговачких брда, стаде развијати оријашку цивилизацију и прести трговачко-религиозну политику на Балканима која је постави у ред за-

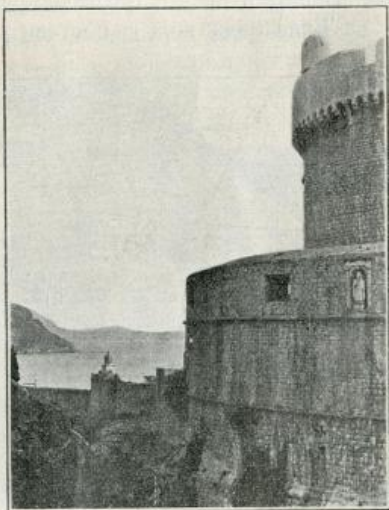

Двор (XIV—XV вијек)

једно са далеко моћнијим поморскијем државама XV и XVI вијека у Јевропи.

Половицом овога XV вијека Република основа велику боницу „Domus Christi“ и находиште (1432.) укину ропство не само у својој држави (1417.) него гдје се год вијаше барјак Св. Влаха, — четири вијека послје Млетака, али и четири вијека прије

Енглеске, — основа јавне школе (1435.) велики број хуманитарних заклада које доцније сачињаху гласовито Благо Дјело,¹ и подиже по напуљскоме архитекту *Onofrio di La Cava* дивни кнежевски Двор. Двије године доцније смјела рука Напулитанца до-

Минчета са сјевера (Град — XV вијек)

веде воду у град са Шумета, свладавши огромне потешкоће брда у дужини од осам миља. Сагради

¹ Под крајем Републике Благо Дјело имаше преко милијун франака годишњег прихода, сад нема него од прилике 50.000 круна! Упоредите стари са новим Дубровником!

се црква од Данача (1457.), манастир на Лопуду (1483.) и Минчета (1464.), а Двор обнове велики градитељи *Michelozzi* и *Giorgio Orsini Dalmatico* (1462.). Дубровник има у државној благајни седам милијуна дуката. Град сам броји тридесет тисућа душа. Морнарица триста бродова. У свакоме се већему граду на Балканима чује дубровачка ријеч,

Ловрјенац

цвату колоније, граде се католичке цркве и капеле. По водама Леванте барјак Св. Влаха надмеће се са барјацима Св. Марка и Св. Ђорђа. Трговина сукна у Софији, експлоатација сребренијех руда Новог Брда, промет кожа, произвађање соли у Стону, све је то у Дубровачким рукама. Дубровник је скела за трговину међу Турском и Италијом. У Цариграду боре се дубровачки и млетачки посланици за трго-

вачко првенство у Далмацији, Арбанашкој и у западнијем балканскијем земљама. У пркос паду Цариграда (1453.), освојењу Босне (1462.) и Херцеговине (1483.), дубровачки уплив не губи ништа на Цариградскоме двору. Република умири освајача силним новцем и вјештим преговорима. Обрани град великим утврђењима и моралном помоћу Папе Пија II. који шћаше бранити главом Дубровник од пријетња Мухамеда II. Одржа се сред небројених пораза, сред куге и глади, и притајенијех навала Млетака с мора. Њезина дипломација склопи са Фердинандом Католичким знаменити трговачки уговор (1494.) основу свих познијих сношаја са Шпањском круном. На освитку XVI вијека може државник назвати Републику политичким чудом, а Јевропа дати јој наслов: *semi-puissance*, мале велевласти на Средоземноме мору.

У првој половини XVI вијека три велика лика владају свијетом: Карло пети, Сулејман Сјајни и Франо I. Повјест Европе није него велик бој три монарка: Ћесара, Султана и Францескога краља. Мимо тога се велики народи цртају јаче на оризонту под сјеном јаких централистичких династија, ну на штету муниципалних слобода. Јевропа не воли више републике, а Дубровник се прилагођава овој новој чињеници како може и умије. Поноснијех опћина средњега вијека нема више. Фиоренца није више Република него именом. Пиза заборављена. Сијена се једва спомиње. Лука изнеможена. Млеци имаће још два вијека лијепе повијести али свршетком овога вијека нема више ни оне хладнокрвности, ни

онијех пространијех мисли, ни далекијех надања прошастијех времена. Ђенова је напoкoн театар борба великијех краљевскијех фигура XVI вијека измјенице изгубљена, узета и заузета од Ђесара и Францескога краља. На другој страни Сулејман снује освојење Јевропe. Кршћанство се буди од дугога сна на глас Пија V, ну само да бије сјајни и бесплодни бој код Лепанта. Млeци једнако владају на Јадранскомe мору пуни мржње и ниске зависти супрoћ малој њиховој такмици. Ново се доба диже. Али дубровачки сенат држи чврстом руком корман Републике. Преврат у узајмичним позицијама народа и владара не одврати Дубровник од бдијења над својом слободом, нити му ослаби поглед. Док на Истоку склапаше уговоре са Султаном од Мисира (1510.), те се добро пазијаше са Султаном Селимом (1512.), трêшња обори велик дио града (1520.), а шест година доцније (1526.), куга истражи шездесет и пет властеле, осамдесет и четири владика, а у све 20.000 душа. Ово би било довољно да ослаби и јачу државу. Али Дубровник не малакше. Саме године трêшње подиже се Спонза мало ремек-дјело ренесансе и проста али елегантна црква Спаса. Мрнарица бјеше тако јака, да се адмирал Републике Марин Замања усуди мјерити са силним афричким гусарима, те их у Јадранскомe мору хаметом потуче (1526.). Међутијем Турци под Сулејманом II заузеше Будим (1529.) и сва Угарска паде под јарам Османлија. Посланици Републике поклонили се Султану у Будиму. Уз пркос просвједовању Фердинанда и самога Запоље, Дубровник при-

знаде *fait accompli*. Фердинандовом посланику изјави да му одриче данак, јер је сада Султан господар од Угарске, а не краљ. Бродова и новаца за овога нема, не може и неће да да. На тај се начин Република ријеши угарске заштите пошто јој ова не бјеше више ни од какве користи, а од очите штете.

Од оно доба кад Сулејман особитим посланством јави Републици своју побједу на Угрима код Мохача (1526.) Дубровник, простијех рука на западу, ступи у све то интимније односе с Портом. Република даваше Султану годишњи данак од 12.500 златнијех дуката. Плаћаше к томе милијун и по јаспри у име ђумрука, бива као накнаду за слободно трговање по турском Царству. Данак ношаху сваке године о прамалећу два посланика к Порти. Пролажаху Херцеговином, Старом Србијом и Бугарском. Од града до града поздрављаше их дубровачка колонија. Путем дијељаху правду у име Републике. У Цариграду приступаху на свечани саслушај Султану. Оправљаху државне после са Великим Везиром и са Пашама Порте. Остали би тамо док их не би замијенили другови, тако да оно посланство бјеше на неки начин и перманентно. А бјеше и најзнаменитије од свијех што Република шиљаше на туђе дворе. Протекторат католичке цркве у Босни, Србији и Бугарској, заштита дубровачке трговине на Балканима, погранични односи Дубровника са турским областима, обрана независности против сплетака Млетачке Републике, све то бјеше напђено на леђа наших дипломата у Цариграду. Бјеше

то наука високе државничке знаности. Властела бјеху тек прокушана за управљање бијене Републике кад бјеху стекли искуства, умјерености и знања у Цариграду на ономе тешкоме мјесту. Не имајући Дубровник стајаће војске, а мало топова и незнатну флоту, не остајаше му него свагдања борба новцем и умом. А у тој борби би ненадкриљив. Имаше дирнути Султана, допријети до Султанија, митити Везире, свађати Паше, познавати све најтање нити Цариградскога Двора. Мимо тога бијаху односи са осталим кршћанским посланицима. Бјеше му изиграти Млечића, одржати својим посланицима прво мјесто пред Ћесаровим Резидентом, очијукати са Француским послаником уз пркос борби коју вођаше Француској трговини у Мисиру, и на пошљетку пријатељевати с Енглезом. Република даваше и спољашњи облик сјаја и знаменитости својим односима с Портом. Одлазак посланика из Дубровника пут Цариграда бјеше народна свечаност. Посланици на коњу, у т. зв. диванској одјећи, с развијенијем барјацима њихових кућа, праћени мноштвом пука и јањичарима које им Порта придаваше као стражу на путу, поклонили би се Кнезу и Малом Вијећу пред сводовима Двора. Дан прије примаху у Сенату државне наруџбе и заклињаху се у руке Кнеза. Након тога, слушали би мису у Госпи од Милосрђа и упутили би се на *Плоче* гдје би остали неколико дана код манастира *Св. Јакова* примајући посјете својте и пријатеља. Пошто би им Државни Тајник предао писма Сената на Султана и достојанственике Порте, па новце за данак и за трошкове

посланства, те скупоцјене дарове Кнеза Цару и Великом Везиру, упутили би се испраћени до границе Дубровачке државе својом и пријатељима. Улазак у Цариград, након двадесет и пет дана тешка пута, бјеше такођер свечан. Сва би дубровачка колонија долазила посланицима на сусрет. Порта би одашиљала шест царевијех чауша да их испрате до посланичке куће. Дуга поворка на коњу пролазијаше улицама Цариградскијем развијенијех барјака, сред небројена народа. Кршћански посланици шиљаху тајнике да им се радују на доласку и привијех дана полазијаху један другоме на посјет. Султан, опраштајући се ш њима, дариваше их двјема кабаницама од скупоцјене кадифе извезене у злату.

Односи Дубровника с Портом у Цариграду не бијаху него једна чест велике дипломатске акције у освојенијем земљама. На међи, та на пушкомет, владаху Турци, бива Паше и санџаци који уживаху готово независност од Порте. Босански паша бјеше мали владар, често пута непослушан Султану, а не ријетко и опасан. Република имаше се често више бојати обијеснијех и силовитијех царевијех намјесника него ли самога Двора. Посланствима, даровима, митима, лијепијем ријечима бјеше настао некакав начин живота међу Босном и Дубровником, којим бијаше ујамчена слобода наше трговине, неповредивост наших поданика, слободно вршење католичке вјере.

Од свијех заштита које редом прими мали Дубровник Турска се указа најкориснијом и најмоћнијом. Уз пркос часовитијем свађама, похлепности овога или онога Везира, Османлије не преломише

никада задату ријеч, а дадоше Републици, дадоше за скупе новце, ваљану помоћ против насртаја Млетака и сред опаснијех криза западне Јевропе. Тога ради бјеше Републици прва мисао да очува своју неутралност, да не увриједи Турчина барем на јави, премда потајно не одрече никада свој прилог заједничкој ствари кршћанства. Ова еквилибристичка игра јест без двојбе најсјајнија државничка страница дубровачке повијести.

За срећу не бијаше Дубровник на западу сам. Имаше некога који с висока мотри догађаје овога свијета и који, по своме позиву, открива моралне величине и у поништенијем, сићушнијем тјелесима. Тај велики пријатељ Дубровника бјеше Папа. Ревност за католичку вјеру јест значајна страница повијести нашега града. Папа Урбан VIII. рече једном да је „Дубровачку Републику, ту силну тврђаву католичке вјере учвршћену легијама Анђела и крепостима грађана, ставио Господ Војска у добар час на праг душманима вјере.“ У ово је мало ријечи означена улога Дубровника кроз пуна четири вијека. Не само да је држава унутра њивила кољена у најгорљивој вјери и подизала неумрле споменике кршћанске љубави од којијех још ми живимо, него и на потурченом Истоку од Сарајева па до Јерусалима¹ учини све што узможе на обрану

¹ Год. 1675. Порта, на представку дубровачкога посланика Маројице Кабоге ријеша спор око Светога Гроба у Јерусалиму у корист Фрањеваца против Грка, док ови не испослују доцније да се ријеша питање кључа и службе у Цркви на њихову корист. Врло је занимљив факт

и заштиту католичке вјере, на откупљивање робова, грађење цркава, дијељење сакрамената, чак у неприступнијем мочварскијем предјелима Дунава вршећи цивилизаторно посланство у силноме не-сразмерју са својим малим средствима.¹ Ако томе придружимо и војничку помоћ коју Дубровник пружи у свако доба кршћанству проти Османлијама — јер ни једна једина флота не заједри пут Дарданела без неколико дубровачкијех галија — можемо ласно схватити којим почитањем говораше Папа о Републици и како не бјеше згоде, а да је отац кршћанства не би одликовао нуз најмоћније владаре на свијету. Папе знадијаху да се Дубровник друкчије не може да одужи својој задаћи, него ли спољашњом гравитацијом около Османскога при-

да се је дипломатија дубровачка већ свршетком XVII вијека носила мишљу да Св. Столица буде заступљена у Цариграду једним нунцијем, нарочито због интереса цркве у Св. Земљи. Сам Маројица Кабога радијаше око тога, али без успјеха. О томе извјести француски амбасадор de Paillerolles владу Људевита XIV (19 октобра 1675.). Сугестивно је видјети како се, по денунцијацији конкордата са Француском, ова мисао, којој је претеча дубровачки дипломатски ум, изнова помаља и долази на дневни ред.

¹ Дубровник је поплавио био својим колонијама Балканско Полуострво. Главне дубровачке насеобине, са којима бјеху нераздвојне и католичке цркве, бјеху Београд, Софија, Фоча, Татар-Басарџик, Пловдив, Једрене, Рушчук, Силистрија. Једина католичка црква у Србији бјеше до конца XVII вијека дубровачка у Београду. Након пада Републике, Аустрија је просто баштинила њезин католички протекторат на Балканима. Република бјеше и заштитница, призната од Порте, Фрањевачкога реда у Босни и Херцеговини.

јестола. То се лијепо видје за знамените Свете Лиге год. 1570. На глас Пија V удруже се Млеци и Шпања с Папом против Турчина. Филип II бјеше наумио да очисти Јевропу од Ислама. Млеци питаху на сав глас да се Дубровник придружи савезницима. Покушај бјеше пакостан. Знадијаху да би одзвонило дубровачкој слободи кад би Република у тај удесни час прекршила неутралност. Посланик Франо Гундулић, отац великога пјесника, извојшти у Риму потпуну побједу. Уз пркос Млетачкоме посланику који понављаше Папи „*delenda Carthago*“ и да треба истражити град Дубровник да му не остане ни сјемена, Папа и Шпања удовољише Републици и признаше јој свечано неутралност. Бој код Лепанта (1571.) уништи заиста турску флоту, али завист Филипа II супроћ дон Жуану д' Аустрија изјалови пошљедице те славне побједе. Дубровник mine бура и у граду измије-нише ратујуће државе узајмичне сужње. Тако се и Шпањска круна бјеше на пошљетку одужила Републици.

У зао час, али приморана прекинућем односа с Угарском и репресајама Карла Петога, бјеше се Република привезала за срећу Шпањске државе. Дубровник поможе Карлу два пута у војни против Алџира. У другој војни год. 1541. шпанско-дубровачку флоту растепе страшна олуја, те Република изгуби велико мноштво бродова. Вели се да на самоме Лопуду остадоше триста удовица именом Вица. Након ове катастрофе мрнарица се Републике не придигну за пола вијека. Али не може

се рећи да свеза са Шпањом не донесе Дубровнику и великијех користи. Открићем Америке наши поморци бродарише мимо Шпањејпо Атлантику. Знаменити пучани као Буне, Мажибрадићи, Скочибухе, Працати попеше се до адмиралскијех части у оној великој монархији или просуше у Дубровник небројено благо. Дипломација Републике имаше пак у католичкоме краљу знамениту полугу за очување слободе и уздржање конкуренције са осталим поморским државама.

Ова је конкуренција била, разумије се, постојано угрожена. Дубровачка мрнарица имаше да се бори са несразмјерно од ње јачим. А ипак је Република одржала трговачко-поморску утакмицу са Француском, са Енглеском, са Холандијом и користећи се Портином и Шпањском заштитом бјеше успјела да заузме у Средоземном море видно мјесто међу поморскијем силама онога времена. „Средоземни Холандези“ како Дубровчане називаху у Европи, у спору са Француском за Александријски консулат (1571—1579.) надмудрише француску дипломатију. Одржаше свога консула у Мисиру и тренутно се ријешилише несносне заштите француске заставе под којом све силе, осим Млетака, трговаху у Леванти. У тој трговачкој политици Шпанија подржаваше Дубровник и због сопственог интереса и због суревњивости према Француској монархији, што се жалибог доцније, у XVII вијеку, на Дубровнику осветило. Република још једном, у XVIII вијеку, угрози француску трговину и то до толиког степена, да се трговачка комора Марсељска морала

више пута обраћати на владу да заштити марсељску трговину од дубровачке конкуренције и да је чак тражила — дакако без успјеха — да се ограничи број дубровачкијех бродова у Средоземном мору.

При сутоњу овога вијека (1588.) роди се Џиво Франа Гундулића. Ова *fin de siècle* и настајући вијек означују врхунац душевнога развијања наше државе. Ренесанса нађе у томе дому слободе одавна обрађено поље, улиште у коме дјелотворне мисли не имадоше никада час покоја. Историчке околности бјеху поспјешиле дозријевање умова и установа, много прије него ли у другијем нашијем земљама. Епока најопаснија слободи овога града би уједно и доба мегдана књиге и знаности. Покрет умова у Европи послјије пада Цариграда дотакао се као златни трак сунца и насеобине древнога Епидавра. Па док је у архитектури Дубровник опоро и грчевито подржавао најчистије традиције Романизма, у књижевности предаде се вас Ренесанси како није Венеција никада. Дубровник је, у том погледу, душевно предграђе Флоренце. Многи велики људи, који послјије на Арну отворише златно доба Медићејаца, започеше да врше своје посланство најприје на стрмијем обалама Дубровника гдје таласи доносе, како један дубровачки пјесник пјева, са Дантове Равене италски поздрав словинској земљи. И под крајем XV вијека поче у Дубровнику хуманизам да цвате и да се латински језик таком интензивношћу гаји, да је *per'* би сама божанска Роба понављала на дубровачкоме тлу своје последње прамаљеће. Знаменити су хуманисти канце-

лари Републике: *Giovanni di Ravenna*, Петрарков ученик, пак много доцније *Filippo de Diversis* из Луке (Lucca) (1434.) *Sigismondo Filelfo* (1460.) *Bartolomeo Sfondrato* (1466.). На том хуманистичком се земљишту развије интелектуални рад који постави Дубровник у ред најпросветљенијих градова у Европи, а уз то му створи особиту мисију да подржава везе младога и плаховитога славенскога свијета са старом западном, у правом смислу те ријечи хуманистичком културом.

Поезија није оригинална, нити је висока полета, јер бјеше дјело господске доколице умова ишчиљелијех у државнијем бригама. Али кроз Гундулића (1588—1638.), Ђорђића (1675—1737.) Рањину (1536—1607.) Палмотића (1606—1657.)¹ удара нашем језику биљегу запада, баца га у коло просвијетљенога свијета, удружује, као у пјесника „Османа“ простране мисли славенскога свијета са заједничком цивилизацијом Јевропе. Дубровник покуша своје силе у свим врстама. Одликова се у сатири, наравна биљега држава које у тијесноме кругу уче познавати човјечију душу, а којима влада строга, стијешњена, властохлепна аристо-

¹ Најстарији знаменити латински пјесник у Дубровнику би Aelius Lampridius Cerva (1463—1520.), а најстарији српски су Шишко Менчетић (Sigismondo de Menze 1457—1520.) и Џоре Држић (Giorgio Darsa). У XVI вијеку се одликују Мавро Ветранић (1482—1576.) и Динко Рањина (Domenico Ragnina, 1536—1607.) Андрија Чубрановић написа 1527. занимљиви епос: „Јеђупка“ а Марин Држић (1520—1580.) у својим комедијама приказује нам друштвено стање Дубровника свога времена.

кратија. Проза и пјесма латинска бјеху на врхунцу славе (Кунић, Замања, Стај, Рести и др.). Ништа се савршенијега не видје након Јувенала и Орација. Али у чему Дубровник не познаде себи друга — узмемо ли у рачун историчке околности, географски положај града и сићушну свагдашњу борбу за живот — то би у државној знаности и позитивнијем спекулацијама. Човјеку је тешко вјеровати да се у ономе маломе граду, предату свагдањијем бојевима, могаху створити онаква чудеса. Ништа као та необична појава не свједочи за створитељну моћ слободе. Па док је с једне стране Никола Гучетић (Gozze) који никада не изађе из Дубровника и његове љетње резиденције на Трстеноме (1549—1610.) издавао знаменито дјело: „*Dello Stato delle Repubbliche*“ посвећено папи Гргуру XIV, *Benedetto Cotrugli*, министар Напуљскога краља Фердинанда I, отварао својим дјелом, „*Della Mercatura*“ нове погледе на трговину, а *Stefano Gradi*, префекат ватиканске библиотеке, Републици поручивао како треба да се управља и да освјежи свој древни устав (*Instituta de Republica administranda*), кроз пуна два вијека Дубровник би сијело најсмјелијих и најдубљих спекулација на пољу математике и физике, (*Marino Ghetaldi* 1566—1627.) љекарства, (*Baljivi* 1668—1707.) и астрономије (*Rugje Bošković* 1711. до 1787.). То бјеше логика владања примјењена на царство егзактнијех знаности. Они исти људи који откриваху законе политичке равнотеже имаху, од природе, бити вјешти дјејствовању закона нарави. Дубровник би дакле у првом реду државник и ма-

тематик. Град који роди у XIV вијеку Елију Сараку, у XVI Франа Гундулића, у XVII Николицу Бону Маројицу Кабогу и Стијепа Градића бјеше наравна колијевка Геталдића, Баљива и Бошковића. У лијепијем умјетностима Дубровник загрли најчистије предаје вјечнога града, оставши у пуној ренесанси вјеран романскоме стилу као ниједан град у Јевропи. Али не даде свијету ниједнога сликара,¹ ни једнога градитеља. Наши историчари бјеху опрезни и лаконични анализисте (Рањина, Ћерва, Рести, Гундулић). Дубровник нећаше приповиједати свијету тајне својих бораба и тјескобе свога живота. Причаше их радије, у сјену светишта, ономе који би једини његов над, једини посмјех на прагу варварства и смрти.

3. Пропадање.

Седамнаести вијек освану за Дубровник у суморној тјескоби. Након Ластовске буне (1602.) која заплете Републику у оштру свађу са Млещима, те у којој Дубровник одби јуначки млетачку интервенцију, присиливши душманску Републику да се покори француском арбитрату, настадоше свађе са Босанским Пашом и са Ускоцима (1612.). Ове исте године један Рести стави се, као почетком XV вијека, на чело једне завјере против Републике.

¹ Једини познати наш сликар у прошлости јесте *Никола Дубровчанин* (Nicolaus Ragusinus) који живљах крајем XV и почетком XVI вијека, а бјеше ученик т. зв. Муранске школе браће Виваринија, прве, по времену, млетачке сликарске школе још под јаким утицајем византијске умјетности.

Завјера од год. 1400. имаше ништа мање него да босанскога краља устоличи у Дубровник, а ова (1611—1612.) да Савојскоме херцегу Карлу Емануилу I преда у руке нашу Републику као операциону тачку за заузеће Арбаније и Грчке. Завјереници Маројица и Џиво Рести и Јакета Ђорђић бише једне ноћи у њиховим кућама уапшени у присуству самога Кнеза и Малог Вијећа. Сенат, против мишљења Марка Басељи, који предлагаше да се посијеку завјереницима главе, осуди их на доживотну тамницу, из које, међутим, побјегоше посљедње покладне недјеље 1612., док се приказиваху у једној властеоској кући три комедије у присуству Кнеза. Помоћу Стоњскога бискупа завјереници се ухватише Јакина и Рима. Република одахну. Савојски херцег и његов друг Мантовански херцег Франо IV порекоше све и властољубиви Савојски планови изјавише се. Али Република поче да стрепи за своју независност. Једва се на тој страни умири, букне опет сукоб са Млещима (1635.). Република обрани слободу трговине у Јадранском мору, а помоћу Порте и Папе одби нову навалу Републике Св. Марка на неповредивост нашијех земаља опчувавши острво Локрум од млетачке похлепе. Прво приказивање Гундулићеве „Дубравке“ (1628.) пред Кнезом и Сенатом истрже слаб посмјех ослабљеној држави. Групација самодржавнијех власти у Европи и нови трговачки путеви бјеху пресушили многе изворе богатства, многе нити живота у Дубровнику. Многе властеоске породице изумиру. Прве се велике партије појављују у аристократској сада већ олигар-

хичној држави. Шеф једне је силовити Марко Басељи, шеф друге Влађ Менчетић. То су као предзнаци познијих странака Градића и Соргочевића. Финанције назадују. Пучани траже заман улаз *en masse* у Велико Вијеће како Стијепо Градић свјетује из Рима. С поља Ришеље (Richelieu) влада свесилан. Републике италијанске, сретне да живе, савијају главу да их силници не опазе. Дубровник тражи нову орјентацију својој политици, нове путеве својој дјелатности, нову основу своме животу. У тој полутами освану Велика Сриједа год. 1667. (6. априла). У осам ура у јутро небо бјеше ведро и тихо. Господа се шетаху пред Двором чекајући да их звоно Великога Вијећа скупи на сијело, гдје се имаху помиловати злочинци у очи Ускрсења Господинова. Кнез Симо Геталдић бјеше на служби божијој у дворској капели. У један се мах затресе земља, и Дубровник не бјеше него једна велика гомила камења. Горњи дио двора разрушен, Госпа до дна порушена, Св. Влахо разваљен, већи дио манастира и највећи дио кућа савијен са земљом. Грацки мири пукоше од врха до дна. Више од половине народа погибе. Кнез и маловијећници, већи дио Сената, добра половина Великога Вијећа помријеше смечени, или задављени. Што не учини трешња, доврши с једне стране море које поплави једну чест града а с друге стране страховит пожар. Не бјеше више ни владе ни града. Чете разбојника облијетаху по улицама плијенећи мртваце. Около на около расап бјеше још већи. На Лопуду од 14.000 душа изнијеше главу 400. Турци се већ приправљаху да уљезу у град.

Млечићи стајаху с бродовима у Грузију радујући се распау мрске такмице. Лијеп град, бисер најдивнијег времена лијепијех умјетности, лежаоше у праху обезглављен и могаоше се држати да је Дубровник истражен с лица земље.

Али вјекови слободе дјеловаху унутарњом њиховом снагом родивши кољено достојно удеснога часа. Седам дана послје трешње, властелин Николица Бона, заклонивши обитељ у Стон, искрца се на Лазарете, улезе у тврђу Ревелин која бјеше остала чила, и поврати живот ишчиљелој отаџбини. Пјесник и законоша, њежна срца, али бистре главе и неполомљиве воље, он први не посумња о будућност и Дубровника. Придружи себи другове Џива Пера Ђорђића и Николицу Басеља. Та три човјека пренесоше одмах у Ревелин државно благо и свете моћи. Надахнути генијом Николице стекоше се у Ревелин многи островљани и Приморци као добровољне страже над обудовљеним градом. Николица сам стражу стражаше по ноћи пред камаром гдје бјеше државно благо. Мало по мало очисти град од лупежа. Након седамнаест дана на његов се глас скупе властела и пучани у школу Св. Лазара. Скупштина не такне устав. Аристократичка влада изнесе главу из тога катаклизма. Али се у истини бјеше провргла у олигаркију, јер двије трећине властеле бјеху закопане, све до другог и трећег кољена, под рушевинама града. Именоваше се дванаест регената, међу којима Николица Бона и Маројица Кабога.

Мало по мало, приносима кршћанства, а мудро и опрезном политиком придиже се Дубровник из те страшне море. Али не бјеше више онај исти. Уз пркос жртвама великијех људи који се окупише око Републике, Дубровник не бијаше ни сјен старога града, борба за слободу бјеше се провргла у тајну страву да се сваки час трагедија не би опетовала на несигурноме тлу. Властела у зао час не послушаше глас Стијепа Градића из Рима да обнове устав, да му рашире основе, да отворе широка врата пуку придружењем патрицијату. Тако се отвори силна провалина међу пуком и властелом, која бѣ прави и главни узрок пропасти Републике. Омеопатичко придружење неколицине обитељи учини још несносније и увредљивије то неприродно стање. А опет благајне бијаху празне. Мрнарица уништена. За пунијех петнаест годишта не указа се барјак Св. Влаха у Средоземном море. Немоћ бјеше толика, да Млеци уфаху од дана до дана да ће се Дубровник продати Републици Св. Марка, еда би осигурао себи свагдањи хљеб.

Млеци се преварише. Николица Бона изјави Проведитору Ђустинијану: „Господине, док буде једне душе у Дубровнику бранићемо нашу слободу“. Са Портом пака, којом владаше окрутни и похлепни велики Везир Кара Мустафа, настаде отворена борба која потраја пунијех шест годишта и доврши потпуном побједом изнемоглога Дубровника. Кара Мустафа, свемогући министар Султана Мехмеда IV (1649—1687.) шћаше да обнови вре-

мена Сулејмана Силнога и да покори кршћанство Исламу. Његове прве основе бјеху против Италије. Дубровник бјеше изврсна операцијона тачка проти Напуљу. Не усудивши се закрајинити на град, шћаше га присилити да откупи слободу огромном свотом новаца. Ако ли не плати Република те новце, Турска ће војска заузети Дубровник. Овако гласаше порука Порте. Република посла у Цариград Маројицу Кабогу и Ђура Бућу. К Босанскоме Паши, коме Кара Мустафа бјеше дао власт да закрајини на Дубровник, пођоше добре воље Николица Бона и Маројица Гозе (Гучетић) пошто се кроз три пуна дана у сједницама Сената нико не шћаше да прими посланства. Ова четири мужа спасоше Републику. Наручбе Сената бјеху врло просте: Насиљу одговорићете одрицањем и жртвовањем. Не обећајте ништа, не дајте ништа, трпите све. Отаџбина вас гледа. Тамо ћете доље имати славну смрт, а овдје домовину слободну. Не пишите ни дјечи, ни женама, да се не би препао наш народ. Одгађајте у тјескоби, будите сложни и одговарајте да смо слободни кнезови, да је то насиље и да ће им Бог судити. Кабогу и Бућу, пошто се све пријетње указаше узалудне а утаман кршћанска дипломација подиже глас за Републику, бацише на сам Велики четвртак (1678. 7. Априла) у гнусну тамницу Баџафер, заједно са лупежима и оуженицима. Заман им пријетише тортуром, заман видјеше властитога дјетића гдје им пред ноге паде мртав од куге. Турци не могоше добити ни једне паре, ни једног обећања. Заклопивши тамницу, из које Маројица ми-

шљаше е неће никад више изнијет главе, Кара Муштафа поручи Босанскоме Ахмет Паши да пита у онијех дубровачкијех посланика новце, или да заузме Дубровник. У тај час букне рат с Русијом. Не могавши уздрмати посланике ни пријетњама ни лукавством, Ахмет Паша поведе Бону и Гучетића као државне сужње к Царској војсци на Дунав. Свакојаким се мукама ухватише Силистрије. Тамо их баце у тамницу на мочварноме рукаву Дунава. Сада се распреде живахно дописивање на три стране Балкана, међу Дубровником, Цариградом и Силистријом. Кабога и Бона, с једнога краја до другога, тјеше се узајамично и соколе писмима Сената. Овај не попушта ни за длаку. Кори паче посланике кад обећају ма шта да би тако добили времена. Република, далекијем погледом предвиђа пад Кара Муштафе и неће да се обвеже ни на шта. Воли дакле дрхтати и трпјети. А Дубровник је сам. Једини га Папа тјешу поручујући му да зна коли је важан опстанак Републике за сигурност кршћанства, а напосе Италије. Дванаестог августа војска руска хаметом потуче Турке код Цехрина. Четири дана доцније (Сриједа 16. августа 1678.) Николица Бона, изнеможен од дунавске грознице, пошто му до последњега часа оставе ланце на ногама и одрекоше свећеника, у наручју друга Маројице Гучетића испусти своју велику душу. И тако о првом боју на Дунаву, којим се отвараше борба за ослобођење славенскога свијета, Дубровник даде великога мученика за слободу и отаџбину. Бонином смрћу повијест Дубровника има свој природни за-

вршетак. Савременици га назваше потпуним правом „Оцем домовине“. Његов прах почива тамо у бугарској вароши на Дунаву, чекајући да га онај град, коме он поврати живот и жртвова све силе великога свога духа, поврати пјесми мора и нашега неба, благослову Свеца који једнако на бедемима града стражи и чека.

У кнежевској цркви Св. Влаха би одслужена свечана миса за покој душе великога патриоте, а Сенат нареди да се стави у дворницу Малога Вијећа спомен-плоча, једина те врсти у Дубровнику, која Николицу Бону слављаше као „особито мудрог Сенатора“ и пророковаше му неумрлост.

Сви ти догађаји не промијенише ни за длаку политику Републике. Дубровник чекаше. Маројица Кабога пролазијаше своје дневе у тамници. Нова посланства понављаху Порти старе ствари. На послетку устрајност Сената одржа побједу. Велики Везир, забављен настајућим ратом са Ћесаром, а опет видећи да је Дубровник справан да дочека и одбије турску војску, попусти тражбину на малу суму, коју међутијем Република не исплати него дјеломице. Мало мјесеца након славнога повратка Маројице Кабоге, Велики Везир Кара Мустафа изгуби сву своју војску под бедемима Беча (12. Септембра 1683.) а мало за тијем и главу. Дубровник одахне. Али изнеможен тим скупим четворогодишњим конфликтом, осамљен у Јевропи, у страху од Млетака који започињаху агресивну политику на Јадранском море, баци се у наручје Ћесару. Двадесетого августа 1684. дубровачки посланик

Владислав Гѳзе и ћесарски канцелар Стратман (Strattman) потписахе у Бечу, интервенцијом Шпанскога посланика Боргоманера, уговор којим Ћесар примаше у заштиту Републику. Ратификације бјеху измијењене 1. децембра. По овоме уговору — којим би обновљен Вишеградски уговор год. 1358. — Република обећаваше Ћесару, као угарскоме краљу, годишњи данак од 500 дуката у име признања његове заштите против свакога који би радио о глави Дубровнику. Уговор би склопљен у наду да ће Ћесар освојити Босну и Херцеговину, па да ће та заштита ријешити с једне стране Републику од Турске опасности, а с друге стране од Млетачке похлепе. Али се Дубровник у томе превари. Па кад видје да је ћесаров рат за ослобођење стијешњен на *status quo*, да царство нема ни воље, ни смисла за пространију политику, а да би опет заштита Угарске круне кроз ћесарскога Резидента у Дубровнику могла само штетовати слободи, Сенат, оштроумном и смјелом игром, стаде из пет-нијех жила да на карловичком конгресу исправи пошљедице бечкога уговора. Наслонивши се на Шпању, завади прије свега Млетке са Ћесаром. Угрија затим Порту за обрану свога права на непосредно опћење с Републиком. Турци сретни да се освете Млечићима, Ћесар сумњајући на Републику Св. Марка погодише се са Дубровником без знања Карла Рузинија млетачкога посланика на конгресу. Чланак II Карловичког уговора мира (26. јануара 1699.) у пркос опозицији Млетака би редигован овако: „Макнуће се све запреке које спречавају

комуникације између Дубровачке Републике и земаља Султановијех.“ Овај чланак бй потврђен и проширен год. 1718. (21. јулија) у Пожаревачком уговору мира чији чланак IX гласи: „Да се не би прекинуло непосредно опћење Дубровачке Републике са Султаном, Млеци ће напустити Попово, Царину, Зупце и остала оближња мјеста. Оставиће се такођер слободно опћење међу Турским и Дубровачким земљама са стране Рисна“. Тако постадоше Клек и Суторина. Дубровник међаше од то доба са самом Турском и с морем. Ћесарски Ресиденат постаде пуки сјен. Млеци не могаху више доћи до Дубровника него кроз Турско Царство. Ово бй лабудски пјев Дубровачке дипломатије.

Умирен с поља, Дубровник стаде да ради на пољу грађевине, трговине и књиге. Подигоше се редом Црква Језувита (1725.), Госпа (1713.), Св. Влахо (1706—1715.) и Полаче на Плаци. На заповијест Сената зградише се куће све једнаке висине, једнако размакнуте једна од друге, једнаким бутигама, од страха од трѣшње и од пожара. Све те грађевине чине чудан контраст са Двором, Дивоном, Спасом и оба манастира које не оштети велика трѣшња. Тако се на зградама чита повијест Дубровника пуна тјескобе и катаклизма.¹ Средовјечни

¹ Модерни Дубровник почео је сад у XX вијеку да руши те карактеристичне дућане, без ма какве стварне потребе, из саме маније подражавања свјетских градова! Стара Плаца губи тако свој оригинални облик. Преграђени (и рђаво преграђени) дућани дају Плаци банални изглед коме се рушиоци као дјеча веселе!

бедеми једнако пашу и заклањају отмену Ренесансу и најбеспутнији Барокизам. Подиже се опет и мр-нарица. Барјак Св. Влаха вијаше се опет по морима Леванте. Трговина с Турском бјеше опет живахна. Плоче пуне каравана. Лука и Гуж пуни бродова. Али уз пркос привидноме миру, дух и јакост Републике пропадаху даномице. Олигаркија се бјеше провргла у анаркију. Властела се дијелијаху на обитељске странке. Не бјеше више јаког кољена сврхе прошлога вијека. Са смрћу Маројице Кабоге (1694.) дубровачка аристократија бјеше сишла у гроб. Старе обитељи бораху се против младијех, придруженијех након Велике Трешње. Једни слиједијаху науке Сорбоне у Паризу, други Саламанке у Шпањи. Мало по мало настадоше страшне борбе у Сенату. Једна чест старе аристократије придружи се превратнијем Сорбонезима, а многа млада властела удружише се са Саламанкезима. Градићи бјеху главе једне странке, Соргочевићи друге. Овијех бјеше велики број у Сенату. Они захтјеваху да се овима забрани сједати у вијећу до неког броја. Да осујете вијећање изостајаху или једни или други од сједница. Кроз неколико мјесеца не бјеше ни кнеза, ни владе, све докле пук узгојен вјековима послуха не дође плачући у Сенат и вапијући: „Помирите се!“ Силно богатство бјеше ослабило патриотизам. Многима бјеше Дубровник одвише малашан, онај Дубровник о коме пјесник пјева: *Parva domus Ragusa, sed sufficit Orbi*. — „Дубровник је мали дом, али достаје свијету“. — Волтер покуца на врата. Многа се властела заинтересовала за францу-

ским превратним наукама. Придружише се Фрама-сунству. Одоше у Париз. Сенат стаде на државноме новцу замијењивати Спаситељев лик, са претилом женом која носаше натпис: „Libertas!“ Анаркија се друге половине XVIII вијека извија јасно из кобне промјене устава (1763.) кад се „Законом о ждријебању“ предадоше све части Републике не избору, него слијепој срећи. Ну инстинкт живота одржа још Републику у спољашњим сукобима са Русијом (1775.) и са Француском (1786.).

Са оном првом државом трајао је конфликт пунијех пет година. Започев руским жаобама против прекршаја неутралности са стране Републике за руско-турског рата (1769—1775.) манифестова се најзад као покушај Русије да заузме религиозни *piéd à terre* на дубровачко земљиште. Царица Катарина II тражаше преко свога адмирала Алексија Орлова да Република прими руског консула у Дубровник и да дозволи подигнуће једне православне цркве којом би се служили и руски представници и православни Срби околнијех земаља. Република пристаде на прво али одби ово друго. Орлов пријетијаше Дубровнику објавом рата и бомбардовањем града. У тјескоби, Сенат затражи интервенцију Фридрика Великог, Марије Терезије, Великог Војводе Тосканског и Папе Климента XIV. Најзад заузимањем Царице Марије Терезије и пруског краља, који у Потсдаму свесрдно прими дубровачког посланика Франческа Рањину, би у Ливорну потписан уговор 25. јуна 1775. по коме је Република дозвољавала подигнуће капеле православне али само за потребе

руских дипломатских представника. Уговор у Ливорну представља једну етапу у Катарининој политици да заузме јако мјесто у Средоземном море и да ускори у корист православља и Русије ријешење источнога питања.

Са Француском дуге су се распре водиле. Република је врло хитро конкурисала са Француском у Левантским водама и то до толике мјере, да је марсељска трговина даномично пропадала пред дубровачком трговачком флотом. Дубровник бјеше поновио, посредовањем Кауница, са Маријом Терезијом год. 1772. познати бечки уговор од 1684. Узпркос унутарњим трзавицама, бјеше се окористио руско-турским и енглеско-француским ратом да подигне на високи степен своју средоземну трговину. С једне стране та јака конкуренција, а с друге разне несугласице између француских заступника у Дубровнику и Сената, наведоше владу Људевита XV да изашље демонстрацијону ескадру пред Дубровник под заповједништвом Комодора де Грас — Бриансон (de Grasse - Briçon) (18. Новембра 1766.). Том приликом потписао се прелиминари трговинскога уговора који би склопљен тек десет година касније (2. априла 1776.) поглавито настојањем Руђера Бошковића и самога францускога министра спољних послова, Comte de Vergennes-a, који бјеше нарочито наклоњен Дубровнику. Сукоб са Напуљем (1783.) ријешен се неповољно за Дубровник узпркос интервенцији Људевита XVI. Напуљски Двор тражаше од Републике да му призна као право обичај који имаше од год. 1678. да изашље у Дубровник јед-

нога налетанскога официра као *Governatore delle Armi* т. ј. као главнога надзорника над војском и утврђењима дубровачке државе. Република с разлогом одрицаше Напуљском Двору то право, па како бјеше замолила, за свог сукоба са Кара Муштафом, да јој Под-краљ напуљски пошаље вјештога вишега официра за одбрану града и државе, тако га се хтела да отресе јер га не требаше. Напуљска влада стави амбарго на све дубровачке бродове и капитале у сицилијанској краљевини и Дубровник мораде попустити и продужити примање тога *Governatore delle Armi* све до год. 1806.

4. Пад.

Али устаде Наполеон и судбина Републике бй запечаћена. Горда јадранска краљица, република Св. Марка, пропаде пред младим генералом Бонапартом (1796.) који на њу примијени стару доктрину компензације наслијеђену од Ancien Régime-а и предаде је у Кампоформију Аустрији. Млеци падоше без опозиције, шта више, велики млетачки патрицијат, исцрвоточен и изнурен, одрече се сам владе на Бонапартов позив и неславно абдикова на хиљадугодишњу мисију, одбацивши њежну љубав далматинске војске и далматинскога народа који шћаху да бране лава Св. Марка.

Дубровник паде жртва не више генијалнога војсковође који започињаше своју освајачку каријеру и који предајом Млетака Аустријском орлу испуњаваше само велики план револуције о рајнској граници (*les limites du Rhin*). Тај војсковођа бјеше

постао Цар. Не трпијаше више ни најмањег противљења својој вољи. Тежаше на универзалну Царевину. Опајаше се оријенталним сном и вребаше на час кад ће да Турску Империју освоји и да зада у Индији смртни ударац несавладљивој Енглеској.

Заузеће Млетака бй, дакле, акт разбојнички, али надахнут државничком идејом. Заузеће Дубровника бй напротив јогунасти, непотребан акт слијепе тираније. Дубровник не бјеше Наполеону ничим скривио, ма да се овај жалио на Републику због поврједе неутралности. У истини Бонапарте је на неколико година прије овијех догађаја најодреши-тије увјеравао Дубровник о својем благовољењу, шта више бјеше наредио адмиралу Бријесу (Brueys) да донесе Сенату његове пријатељске поздраве и да му обећа заштиту француске владе. Али сада се, услед предаје Далмације Француској у Пожунскомe миру (28. децембра 1805.), Наполеон налазио на прагу Дубровника. С друге стране Руси бјеху заузели Боку Которску из руку аустријских власти које бјеху тим прекршиле наређења Пожунског мира, по којем је и Бока Которска имала да буде предана Французима. Сад се Република нађе између двије ватре. Француски ђенерал Молитор тражаше од ње дозволу да прође дубровачким територијом због запремања Боке, дочим руски адмирал Сињавин нуђаше Сенату одбрану од ма којег француског нападаја. У противном случају, Црногорци ће ићи у дубровачку државу. Ма да је постојала у Сенату странка која нагињаше Французима, ипак пред очитом опасности, дубровачка влада не шћаше

да црими ни једнога, ни другога на своје земљиште. Молитора доиста за неко вријеме одврати од наумљенога пролаза кроз Стонску превлаку, али уједно одби руску помоћ. Најзад, предаја Котора Русима разгњеви Наполеона и у том гњеву се обори на недужну Републику наредивши генералу Лористону (Lauriston) да је запреми (27. маја 1806.).

И тако првом од похода дужда Пиетра Орсеола од год. 1000 једна страна војска уђе у неповријеђене бедеме града Дубровника! Французи бјеху изјавили да ће поштовати независност Републике и да ће евакуирати Дубровник тек што Аустрија преда Котор Цару Наполеону. Међутијем, војна окупација претвори се у тиранску администрацију и потраја пуне двије године. Један час изгледаше као да Наполеон хоће да Дубровнику поврати слободу. У парискоме уговору са Русијом (т. зв. Убрилов уговор, 20. Јула 1806.) обвеза се Француска да ће признати и успоставити независност дубровачке Републике (чл. 4.). Али те диспозиције мало потрајаше. Руси, с друге стране, продужаваху непријатељства. Бомбардоваше, са црногорским савезницима, Дубровник, који том приликом највише усљед пљачкања савезничких четâ поднесе огромне материјалне штете (8,000,000 франака по процјени дубровачке владе) (22. Јунија — 5. Јулија 1806.) а Цар Александар одрече ратификацију Убриловог уговора. Након пораза рускога код Фридланда (14. Јуна 1807.) дође између Наполеона и Александра до уговора мира у Тилзиту (8. Јула) у коме Русија прећутно остави Дубровник његовој судбини. Дани

бјеху, дакле, слободи дубровачкој избројани, али узалудно се Наполеонов пуномоћник генерал Мармон (Marmont) мучио да изнуди од Сената абдикацију т. ј. самоубијство, како Бонапарте једанаест година раније бјеше изнудио млетачкоме Великоме Вијећу. Дубровачка се властела савијаху, али не одрицаху својих суверенских права. Тражише интервенцију Аустрије и Порте, али ни једна ни друга не могаху ништа пред свесилним Царем Француза. Најзад 31. Јануара 1808. француски пуковник Делор (Delort) уђе у дворану Сената, сакупљеног на позив генерала Мармона, сједе код трона кнеза Саба Ђорџића (Savino Giorgi) и прочита декрет којим Мармон у име Наполеоново укидаше дубровачку владу. Сенат се савије, али привидно, пред неумољивим удесом. Застава Св. Влаха престаде да се вије над древним градом и књига дубровачке историје затвори се након тисућгодишњег славног живота. Наполеон даде Мармону титулу Дубровачког Херцега (Duc de Raguse) и нареди да се дубровачко име уреже у Паризу на Триумфални Лук (Arc de Triomphe) и тако уврсти у ред францускијех побједа.

Али се Дубровчани не бијаху дефинитивно одрекли своје независности ни права на самоопредељење. Шест година мирно поднесоше француску владавину која бјеше придружила дубровачку област Илирскијем провинцијама.

Год. 1813. на позив Енглеске и Аустрије дубровачка властела, удружена у једној мисли са пучанима, развише заставу Св. Влаха и устадоше оружаном руком против француске посаде. Влахо

Кабога и Џиво Натали (овај потоњи велики значајник, државник, организатор и јунак) ставише се на чело револуционарнога покрета, коме се придружише и пучани Мариновићи, Зглави, Копривице, Селаци и др. и сам сељачки пук, нарочито Конављани. Разви се жестока борба око Дубровника. У Гружу се проли властеоска и пучка крв за ослобођење града. Још једном у историји Дубровник би признат као независна држава и то нарочито од Енглеске. У Цавтату (*Ragusa vecchia*), старој кољевци Дубровника, застава Републике би из топова енглеске фрегате „*Vaschant*“ поздрављена и дубровачким устаницима признат карактер ратујуће силе. Све се бјеше запутило к успостављењу Републике кад освану други повратак Наполеонов и након сто дана Ватерлоо. Савезници, који се прије Ватерлоа бјеху показали склони успостављењу свих угушених слобода у Јевропи, послје оне одсудне битке дигоше заштиту са малих држава. Енглеска се охлади према Дубровнику и мјесто дубровачкијех устаника, којима се Кабога, провизорни Губернатор дубровачке државе, бјеше изневјерио, уђоше у град Аустријанци предвођени генералом Милутиновићем (28. јануара 1814.) који нареди бившему кнезу Сабу Ђорђићу да скине заставу Св. Влаха. Овај му одговори; „Не могу, припео ју је пук“. Милутиновић тада нареди војницима да је скину и да подигну аустријску. Том историјском ријечи издахне дубровачка слобода. Али уз пркос аустријској запреми, дубровачка властела састадоше се 30. августа 1814. у сеоцу Мокошици у

дубровачкој Ријечи на броју 40 и потписаше свечану протестацију против самовољне инкорпорације Дубровника, апелујући на савезне државе заступане на бечком конгресу. Ове су, међутијем, биле ријешене да скину са дневнога реда све што би ометало брзу пацификацију Јевропе. Аустрији, још у Паризу, бјеху досудиле *Илирске њровинције*, па и Дубровник, као што бјеху досудиле Ђенову Сардинској краљевини. Дубровачкога изасланика, маркиза Миха Бону, отправише из Беча, а у чл. XCIV бечкога уговора од 9. јуна 1815. бивша Република Дубровачка би дефинитивно присаједињена Аустрији. Једна једина сила, сјем Енглеске која због „европског мира“ бјеше и Дубровник и Ђенову предала њиховој судбини, једна сама бјеше у начелу склона да се Дубровнику поврати слобода. Та се сила зваше Русија или, да јасније речемо, Цар Александар I. И заиста изгледа да је мистички Цар, који мало година прије Бечкога конгреса ревновао за примјену мирног међународног положаја дубровачке републике на републику Јонских острва, да је заговарао у почетку успостављење насилно укинуте Републике. Али аустријски савјети, а нарочито рђава успомена у којој Дубровник бјеше остао у петроградској канцеларији, одвратише Александра од великодушне намисли. У овом се пре судном тренутку светила републици опозиција Катарининим жељама, неизвршење Ливорнијског уговора, задјевице са руским представницима за канцеларства књаза Чарторискога. Другим ријечима, светило се Републици одступање од старога

широкога програма вјерске толеранције и заборав Гундулићевих словинских традиција под притиском језувитскога, по превасходству талијанскога, ексклузивнога духа. Занимљиво је констатовати, да су управо Гундулићи највише допринијели консолидацији језувитске дружбе и XVI вијеку у Дубровнику. Овај високоумни дом који у XVII вијеку заступаху најшири споразум између источне и западне цркве на Балкану, а дјејством саме Републике, није предвиђао да ће Језувити, мимо ванредних заслуга за васпитање и за вјеру, одвојити Дубровник од словинске заједнице и да ће га проврћи у чисто талијанску државу, општи, далеки али пресудни узрок његовом паду. По великој трéшњи, кад се у Сенату живо дебатовало питање о вјерској толеранцији према православној браћи и кад су многе богате српске породице нуђале Републици свој иметак и кооперацију на подигнућу града, узпркос заговарању властелина Брње Ђорђића, који бјеше и сáм свештеник, Језувити, који имаху већину пристаха у државном вијећу, изјаловише далековидни предлог.

Завидни положај Дубровника као *латино-словинске ојштине*, Република бјеше изиграла сврхом XVIII и почетком XIX вијека. Гундулићев дух, који се плахо још једном објави у Републичинијем писмима Петру Великоме, ослабљен а потиснут талијанским језувитизмом, није био више кадар да спаси слободу једнога града који је у оном духу постигао био кроз вјекове своје најчистије и најтрајније успјехе.

Право је чудо да дубровачки оци не питаше засебан Аутономни Статут за Дубровник, како га бјеше добио прости трговачки град Трст који бјеше само тренутно у XIII вијеку имао самосвојна живота. Настаде грозна апатија и у властели и у пуку. Њој имамо захвалити да је Дубровник, главни град бивше Републике, постао проста опћина са опћинским вијећем ни више ни мање од осталијех градова и села сусједне Далмације! А и та је чињеница сугестивна, да је она државица, која бјеше склопила три уговора за заштиту са Угарском круном односно са њемачким Ћесаром (1358., 1684. и 1772.) и којој још год. 1805. Аустрија свечано гарантоваше неприкосновеност (*intangibilité*), да је та иста државица присаједињена без и онаквог уговора какав би онај којим Сардинија зајамчи бившој Ђеновској Републици знамените повластице и одликовања. Дубровник би просто избрисан са лица земље као историјска и државна индивидуалност. Трговина се Дубровачка опет придигне од год. 1825. а мрнарица наслућиваше на нову епоку благостања. Грушки шкар бјеше пун живота. На Плочама опет врвијаше свијет. Ну за мало. Окупација Босне и Херцеговине (1878.) би Дубровнику смртни ударац. Пресуши се у извору трговина с Турском. Мрнарица на једном бјеше пропала мало прије пред парним бродовима. Готово двадесет година након окупације поменутијех српскијех области сагради се жељезница која херцеговачко залеђе везује са Грузом. У исто се доба подиже, домаћим капиталима нагомиланим у Новом Свијету, парна

мрнарица, видљив знак извијеснога економскога васкрса нашега Града и повраћаја великих поморских традиција уснуле републике. Хоће ли цио дубровачки *џук* имати опште користи од овог економског покрета или ће се тај покрет свести на уживање једне монополске капиталистичке *групе*, то је још отворено питање.

У политичком погледу, након педесетгодишње апатије, Дубровник се шездесетијех година прошлога вијека придружи покрету за народно уједињење особито кроз *Меда* и *Ника Великога Пуцића*. У књижевности пак, дубровачки хуманизам, удружен са словинским предајама Гундулића и са српском народном поезијом, даде у *Водойићу* („Тужна Јеле“), *Казали-ју* („Златка“) *Меду Пуцићу* („Цвијета“ и „Сонети“) *Матији Бану* („Драме“) и др. једну нову периоду одвојену у литератури, раг excellence дубровачку, реалистично неко продужење књижевности XVIII вијека, дјела у коме се знани профили дубровачке околине и скривене туге увријеђене и обезнањене дубровачке душе мијешају с акордима оног ширег народног јединства на српско-хрвацкој основи које је једини Дубровник чисто и широко схватио и прогласио у нашем елементу. Медо и Нико Велики Пуцић мишљаху, да ће буђење народне свијести у сусједнијем нашијем једнокрвнијем земљама родити мало по мало не заиста мишљу централистичкога „државнога права“, него некаквог ширег јединства, у коме би био Дубровник, као „corpus separatum“ обновио „славне пакције“ Вишеграда и Беча. Пошто се изјаловише надања овијех патриота, Дубровник, једнако ступајући

народним правцем, трпијаше и чекаше немајући него једну утјеху на оризонту: славне муке отаца које нијесу могле бити сасвијем изгубљене „за далеко неко покољење“.

Најновији српско-хрвацки споразум први је трак свјетлости у савременој дубровачкој историји након дугогодишње очајне борбе, сасвим туђе природи и светиштима овога чуднога града. Његови древни споменици трепере од весеља, али и јаким гласом мртвијех покољења, који по њима облије-тају, Он тражи да му се у будућој државној заједници даде оно мјесто које му силна Угарска признаде, које је својом историјом заслужио и које је, најзад, Дубровнику потребно да би у збратимљеном двоименом народу могао продужити своју мисију мира и хуманистичке цивилизације.

II

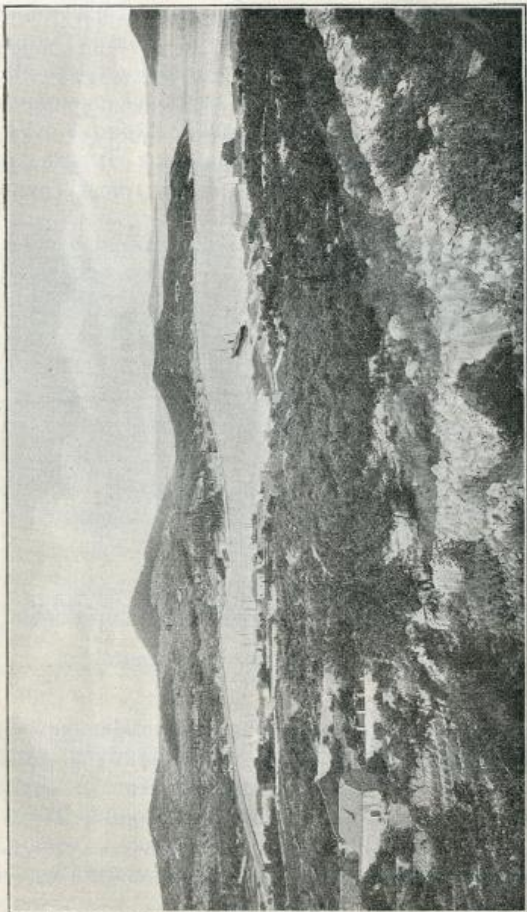
Г Р А Д

Путник из Далмације, прошавши бродом коноџ од Мљета, угледа на осветку дана Боке фалсе, врата Дубровника.¹ Погледу се раствори величанствена слика. Острва поредана као лађе све до Гружа, и високе црте планина дубровачкога Приморја све онамо до Срђа крижају се, испреплићу се без конца ни краја у златној копрени што прати рођај сунца. Мирис пиња (борџа) и пелина слијева се њежно са биљурном модрином неба и биљурнијим зеленилом мора. Брод пузи мирнијем водама, обрће мало на десно под свјетиоником, а путеви се расплићу и преплићу, е би рекао стиже у зачаране земље. Остављаш десно острва Шипан, Лопуд и

¹ И заиста се српски од старине зваху *Вратник*, а Боке фалсе (*Bocche false*) то су двије талијанске ријечи које значе *варави улаз*.

Колочеп; лијево се ређају на стрмијем литицама Брсечине огрнуте стародавнијем пињима све до мора, Трстено са бистријем водама, платанима и помама, високи Орашац у маслинама и меланколични *Затон*. Стигавши под *Лозицу*, угледаш дугуљасту *Даксу* као стражу пред Грушком луком. На пошљетку ето Гружа! „Са сјевера брдо Срђ, које, опузајући пут запада, свршује с Нунцијатом; са југа Хладница, Петка велика и мала с брежуљцима Крвавог брда и Бабина кука грле у своме куту ово мирно пристаниште дубровачкијех бродова. Китно борје, вिति чемпрес, питома маслина ресе врхе и скута околнијех главица. С десне и лијеве уздуж игала подижу се куће марљивијех становника; море тихо подножје им је зрцало у којему, како виле над језером, одсијевају њихове слике превраћене, и, пазећи их ноћно по мјесецу, рекô би да ти се приказује оно подводено село, стан чаробни пјесничкијех вила. Сјемо и тамо, како лабудови међу утвицама, господске полаче, љетно пландовање дубровачке властеле, тјеме к' небу уздижу, а сјену у море упуштају тако, да све ово, смијешано са осјеном дубља Петке и главицâ, не знаш што ти је милије гледати, или истинити приказ на суху, или бјегућу му сјену у мору“. (М. Водопић).

Груж (Gravosium-Gravosa) (в. стр. 71) зваше се у старо доба и Крстова лука (Porto di S. Croce) ради цркве посвећене Св. Крсту и манастиру у сред сриједе мјеста. Огромна лука, која се дуљи све тамо до Шипана, може да заклони неколико флота заједно.

Груж и Лапад

Тога ради бјеше од искона жуђена од свијех онијех сила које шћаху господовати јадранским морем. Она би један од разлога непрестанијех свађа Млетака с Дубровником, па није историчка околност мале цијене да је њом владала у бурноме XVI и XVII вијеку неутрална држава, а не Турска или Република Св. Марка. На јужној страни грушке

Двориште Ђорђићевог дворца у Грузи
(XVI вијек)

луке диже се полача пок. властелина Марина Ђорђића с којим се истражила та славна кућа, сјајно дјело почетка XVI вијека. Тријем почива на ступовима који у љепоти уступају само онима Двора у граду. Сам Тицијан наслика таван једне салоче. Са простране тараце ужива се чаробан поглед на вас Груз.

Пут који пролазимо у колима од Гружа у Град би усјечен од Мармонта у живу пећину. Прије њега бјеше стари пут мало ниже, на лијево, на подножју Срђа, а још прије „најстарији“ који се на западној страни брежуљка *Монтовијерне* вијугаше литицама и странпутицама и којим јахаху властела на вечерње сијело у Соргину кућу која сада осамљена стоји готово на улазу у Груж. Мимосавши десно главицу Монтовијерну, а лијево Поље од Гружа, раствара се путнику од тренутка до тренутка дивна, чаробна панорама. С далека насључује на нешто величанствена главица Св. Влаха и Срђ што се у направац спушта на невидљиви град. Видимо густе маслинате, поломљене трјемове Бондине куће и гробље од Три Цркве Ево нас на Бонинову. Ухватили смо се врха пута од Гружа. Пут почива на равници прије него ли ће да се сунаврати к Пилама. Величанственије панораме не замисли никада пјесничка машта. Топла бескрајна пучина протегла се до пошљедње црте оризонта. Не зна границе, него љуби далеко невидљиве обале Италије. На скрајном Истоку и на скрајном Западу ртови Госпе од Милосрђа и ртови Данача и Локрума заокружују слику величанствено, али умјерено, колико је доста да пресијеку монотонију пучине, а да јој не отму опојност бескрајне пјесме. На западу поздрављамо на стрмој и кршевитој главици, обрубљеној борима и вријесом народно светиште, црквицу *Госје од Милосрђа*. Би саграђена почетком XVII вијека. Стоји у њој чудотворна слика Госпе окружена небројеним „ex voto“

нашијех помораца. У старо доба не пролазијаше ни једна дубровачка лађа испод Госпиног рта, а да не би поздравила из топова понизну црквицу. У многим олујама од Индијскога до Атлантскога Оцеана наши јој поморци захвалише на спасењу и објесише на повратку слику брода сред узбурканог мора. Тако по зидовима читамо многу страницу повијести наше мрнарице. Повише Госпе на лијепој главици покривеној густом копреном бора, има друга још мања црквица Св. Влаха од Горице. На ту стражаницу која гледа далеко хоризонт и Цавтатске планине стави Медо Пуцић најдивнију шену своје „Цвијете“.

Обрнимо се к Истоку. Рт за ртом, један дужи, други краћи, један го и жут, други одјевен и зелен: Данче, Локрум и далека Цавтатска брда. На стрмијем измученијем литицама вије се тај пут од Гружа. Цјелива га море, биљурно као смарагд. Алоје и агаве пију сунце сред замамнога ваздуха. Сва се источна нарав разлијева и уједињује са локалном шаром Дубровника, са нешто бијена и домаћега, бескрајна а умјерена, лијепа а меланхолична. Мало на свијету има тако триумфалнијех улаза у — један град!

Путем сусретамо Земаљску Бџаницу, нашљедницу Бџанице „Domus Christi“, завод који се не само у грађевном погледу, него и што се односи на комфорт и на клиничка средства надмеће, у својој маленкости, са најсавршенијем бџаницама у држави. Бџаница се диже сред шуме бора и чемпреса и пије ваздух и свјетлост пучине.

Спуштамо се к предграђу Пиле, пуном вртова, кућа, уличица, наслоњенијех на Срђ, успетијех бо-
јажљиво, а мирно. Ту се видици не броје. Вртови
су посути најразноврснијим цвијећем, сред којег
се уздиже поносно амо тамо која „витка пѳма“,
пѳма пустаре, „родиља оазе“. Код мјеста које се

Поглед с Брсаља на Ловрјенац

у најстарије доба зваше: „Јамине“ и на коме се
у XIII вијеку подиже први фрањевачки манастир,
саграђен је год. 1896 *Hôtel Imperial*, први модерни
Хотел у Далмацији који би могао стајати, без стида,
и на самој француској Ривијери. Пред Хотел Импе-
ријалом је мала башта засађена пѳмама и разли-
читим тропичким дрветима.

Кола обично стану пред *Брсаље*, бива пред малу пољану с кафаном и једном чесмом која приказује вајарску групу, мотив из драматске пасторалне игре: „Дубравка“ славнога дубровачкога пјесника Џива Ф. Гундулића, дјело далматинскога скулптора Ивана Рендића. Са Брсаља ужива се диван поглед на море и на дубровачка утврђења.

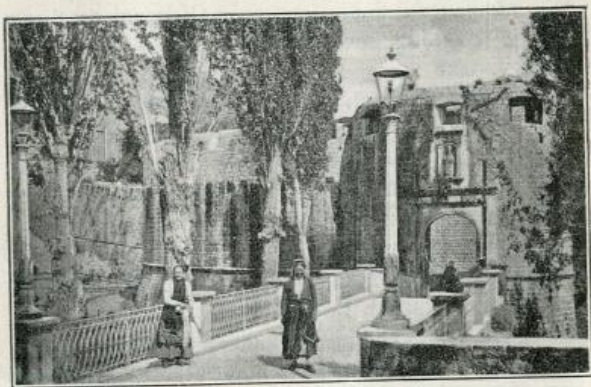
Ванредно је сугестиван тај средњевјековни оквир топле, бескрајне пучине. Странац се је неће моћи сит нагледати. Она је инспирисала и пјеснике и сликаре и историчаре. Нарочито Ловрјенац обраћа гледаочеву пажњу. На једној огромној клисури, железно-зеленкастијех тонова, почива јака и отмена тврђава која у историји обране Дубровника од спољашњих нападача игра пресудну улогу. У првом много примитивнијем облику би подигнута на том истом мјесту у XI вијеку, по причању старих дубровачких хроничара, али првом се документарно спомиње тек год. 1301. Обнове је, поправе и прошире у XV, XVI и XVII вијеку. Има три еспланаде. На сјеверној страни подиже се у једној елегантној ниши лик Светога Влаха, протектора Републике, са градом у лијевој руци, а под њиме су мала врата кроз која се улази у огромну тврђаву повише којих је урезан год. 1639. сљедећи латински хексаметар: *Non bene pro toto libertas venditur auro.* (Слобода се не продаје за све злато овога свијета).

Тврђаву Бокар почеше градити год. 1266. Између 1309. и 1461. неколико је пута поправише и проширише. Тек једним закључком Сената од год. 1784. би одређена за државну тамницу и за закло-

ниште луђацима и оуженицима, како се чита на мраморном натпису у пространој авлији тврђаве, сада зараштеној смоквама, шеваром и дивљим шипцима.

Кроз врата од Пила, (в. стр. 78). улазимо у град! Врата су подигнута у првој половини XIV вијека, у свом садашњем облику дотјерана год. 1537, а са предграђем свезана мостом који над обровом подиже год. 1397. талијански војни архитект Giovanni da Siena. Мост је жалибог потпуно искварен од војно-жењијске управе која га је претворила у једну просту градску моштаницу за пролаз кола. Не остаје више готово ни трага од моста узвијаћег (pontlevis) који се још до половине минулог вијека подизао преко ноћи за заштиту града. Величанствени бедеми бране с ове стране Дубровник. Разапео се као тетица висок и јак мир, прибијен на два краја величанственом тврђавом Минчетом на брду, (в. стр. 81.) а на мору Бокаром. Бедеми који пашу град са три стране јесу без сумње међу најзнаменитијим средовјечним утврдама у Јевропи. У прошлијем вјековима град бјеше потпуно заштићен од свачије навале. Сада грацки мири не бране више град, али су ремек-дјело архитектурне утврде и драгоцјен исторички споменик. Нема него још два града, Каркасон (Carcassonne) и Ег-Морт (Aigue-Mortes) у јужној Францеској, бедеми се којијех могу упоредити са дубровачкијем. Француска влада љубоморно бдије да се не развале и не оштете, пачек их, на њезину заповијест, оправи, и гдје гдје обнови, гласовити градитељ Viollet-le-Duc. Најљепша чест дубровачкијех

мира од града јест ова западна. Минчету подиже властеоска обитељ Мензе (за то: Torre di Menze а нашки од Менчетић Минчета) својим новцем на почетку XIV вијека. Пошто тријес поруши стару Минчету, Сенат нареди год. 1464. гласовитоме градитељу Ђорђу Далматинцу да подигне нову, данашњу, коју позније трешње не могоше порушити.

Врата од Пила

Та огромна тврђава сједи поносито на дубокијем луковима, вратима на југ. Чини чудан контраст са плоснатим и као обезглављеним Бокаром.

* * *

Како је први осјећај путника на Бонинову био осјећај величанства и бескрајнијех црта, тако кад ступи ногом на Плацу осјети сву силу Медовијех стихова:

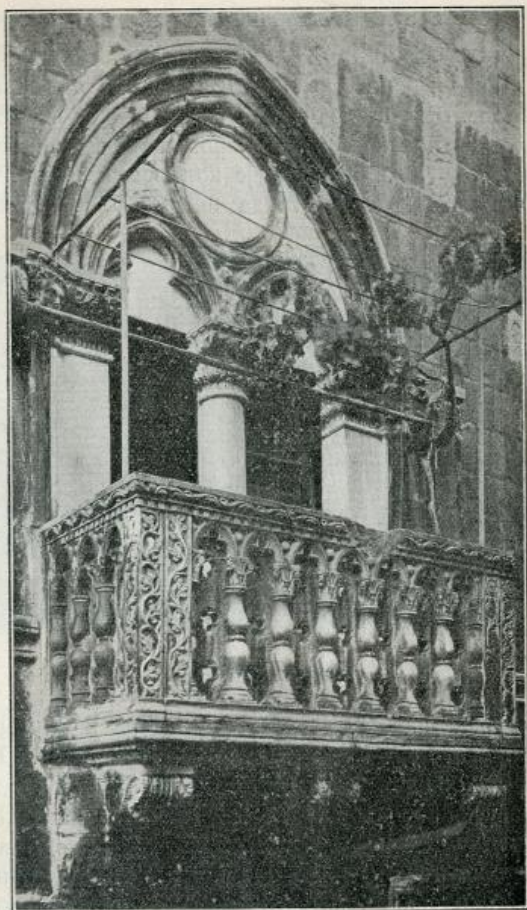
Све обично, све домаће,
Све на једну влас.

Град је раздијељен по пола Плацом (талијански: Stradone, од тога дубров. Страдун) бива лијепом, широком, покалдрманом улицом која почиње код врата од Пила, а завршује код врата од Плоча. Међу двоја врата од града питома улица. Једна

Минчета (XV вијек)

чест града на брду, друга на хридима и на мору, обе двије удружене Плацом и опасане мирима. Она чест на брду пење се док може, високијем скалинима, ускијем улицицама, суновратнијем кућама, које се тек умире на улицу *Пријеки* која се с Плаце не види а тече паралелно ш њоме. На Плацу отпочине око сред архитектоничнијех љепота првога

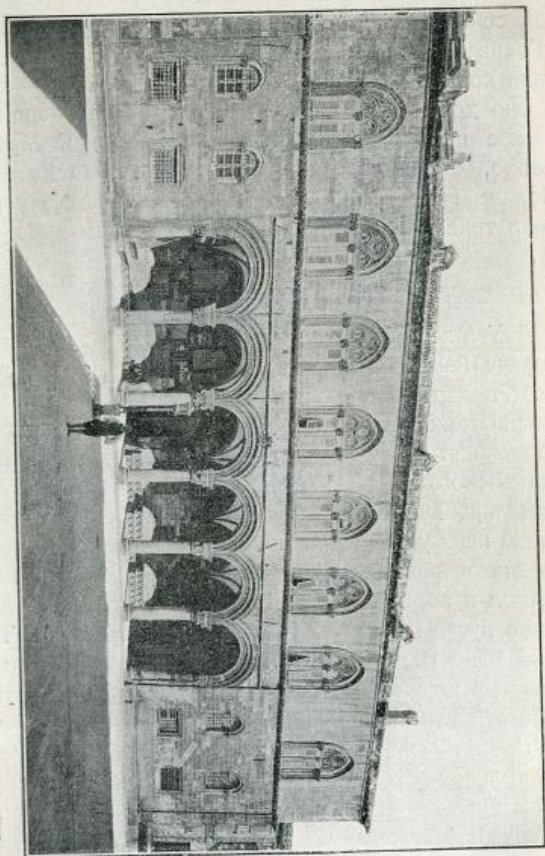

Готски балкон на Пријекоме (XIV вијек)

реда. Вршак љепоте јест пољана „*и́ред Двором*“ гдје се ступови Двора слијевају са финим профилем „Госпе“ и са чудним Св. Влахом. У неколико стотина корачаја стијешњено је толико ствари, — које у оно доба бијаху цио један свијет! Иза Госпе почимље најстарији дио града, Пустиијерна, Мртво Звоно, С. Марија, на станцу камену. Отмене се Полаче виде које одољеше трешњи и које у висини трком трче за куполом Госпе.

А. Двор.

У Млещима путник најприје посјети дуждевску полачу (Palazzo Ducale), у Дубровнику Двор (в. стр. 82.) (Palazzo Rettorale). Едвард Фримен (Freeman), један од највећих историка нашега времена, не жаца се упоређивати те двије државне полаче на два краја Јадранскога мора. По мњењу историка Фиренце и Сицилије, дубровачки двор не заостаје за млетачкијем него у величини и простору. Са грађевнога гледишта раван му је, ако ли није гдје тер гдје љепши и армоничнији. Сале нашега су Двора додуше пусте и празне. Нема ни Тинторетâ, ни Тицијанâ, ни Палмâ. Све дијелом униште пожари и трешње, дијелом разграбе Французи. Златни тавани и богати афрески који ресијаху дворнице од XIV до XVII вијека нијесу него нејасан и тужан спомен. Од толиког сјаја сачувала се у великој кнежевој дворници још једна једина умјетничка драгоценост: Слика „*Venus и Adonis*“ од млечића *Paris Bordona* (1500 до 1570.) ауктора гласовите слике: „Рибар приказује

Двор (прочење)

Дужду прстен Светога Марка“ којој се дивимо у млетачкој Академији delle Belle Arti. Али с поља сводови, ступови и авлија достојни су удивљења. Двор

Парис Бордоне: Венера и Адонис
(Кнежевски двор)

би првом саграђен год. 1388. Бјеше у почетку утврђен и украшен кулама, јер имаше да служи и за арсенал. Год. 1435. изгори из темеља и би поновно саграђен од гласовитог напуљског архитекта Onofrio di La

Sava. Пожар године 1462. оштети га увелике, те сенат повјери прослављеним градитељима Микелозију и Ђорђу Орсинију придјевком Далматинцу потпуну обнову полаче. Микелози (или Микелозо) градитељ полаче Riccardi у Фјоренци нацрта план Двора. Орсини и градитељ Шибеничке Саборне Цркве Матијевић изведоше Микелозијеве планове. Двор је сретна смјеса чистога романскога стила и талијанске готике. Почива на шест сводова што се елегантно и смјело дижу над седам богатијех ступова од корчуланскога камена. Сваки ступ има различит, дивно израђен капител. Први на десној руци је без двојбе најљепши и најчудноватији. Приказује старца дуге браде, у плашту и капи, гдје сједи за столом пунијем алхимистичкијех справа, држи у десној руци отворену књигу и гледа два човјека који га даривају кокошима и пршутцима. Овај се капител зове „Ескулапов“, јер мишљаху да је донешен из старога Епидаура и да приказује Ескулапија као Бога љекара. У истини је дјело кремонешкога властелина Николе Лазирија. Под сводовима сједаше кнез са Малим Вијећем у разнијем јавнијем згодама. Кнез долажаше кроз мала врата у углу, уз којијех су друга врата т.зв. „Врата милости“ (la Porta della Carità) слике талијанске школе ради која је повише њих, те приказује жену како доји неку дјецу. Тамо добиваше сиромашан пук жита и хљеба особито у доба глади.

Велика државна врата, дјело Onofrija di La Cave, потамњела не само од времена, него и од пожара, јесу све што може пјесничка машта ство-

Двор (колоната)

риту чуднијега и смјелијега у орнаментици. У густом лишћу вуре амо тамо крилати генији; басновите се живине сусретају са истинским живинама; на једној страни црта се борба амазонâ су два гола лика, на другој лете фурије и анђели ударају у орган.

Неки би хтјели да је Двор прије пожара год. 1462. био на два пода. То се питање једнако не може потпуно да ријеши. Од XVI вијека унаприједа нема Двор него један под, са девет прозора у чистој италијанској готици који чине знаменит контраст са романским сводовима доњег дијела. Авлија почива на простим али елегантним ступовима, (в. стр. 87) са капителима који подсјећају на коринтски ред. Сваки доњи свод носи два мања удружена једним самим ступом. Грађевни је утисак пун отмености и чисте неискварене романске традиције. У авлији стоји споменик великога патриоте пучанина Миха Працата с Лопуда. Працат умрије год. 1607. Оставивши Републици сав свој силни новац, Сенат нареди да му се стави у Двор попрсје од бронца, дјело Петра Ђакометија из Реканати. То би једини јавни споменик у староме Дубровнику, (в. стр. 88.) како би у Млецима једини споменик Кондотијеру Бартоломеју Колеонију. И један и други бјеху пучани. Властела имаху у аристократској држави све терете, а ни једно јавно признање славе. Тако властелину Николици Бони посветише просту плочу од мрамора, а у Млецима властелин Франческо Морозини не може доћи до кипа него ли наметнувши га, у часу слабости, за свога живота љубоморноме Сенату: Монументални степени воде из авлије к дворници

Малог Вијећа. На архираву врата која воде у дворницу чита се слиједећи натпис: „Obliti Privatorum Publica Curate.“ (Заборавивши приватне послове, устаните око јавних).

Двориште у кнежевском двору

Уз Двор бјеше до год. 1816. зграда Великога Вијећа (*Sala del Maggior Consiglio*) у готском стилу. У тој великој дворници подигнутој око год. 1344. сакупљаше се Велико Вијеће на редовне и изван-

редне сједнице. Унутра бјеше сва позлаћена и урешена афрескима.

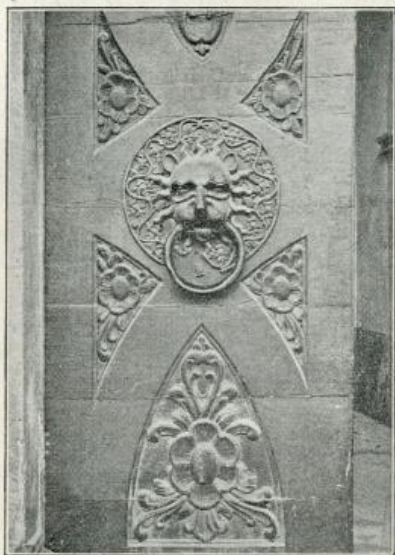
Пожар год. 1816. повриједити историчку зграду, мјесто да је обнове, год. 1867. на ономе истоме

Биста Миха Працата и авлија Двора
прије рестаурације

мјесту подигну Опћинску Полачу у стилу ренесансе која у лијевоме крилу има мали театар основан год. 1869. по властелину Луку Бонди (Бундићев театар). На десној страни улаза у опћинску зграду налази се мраморни натпис који Сенат декретова год. 1678.

властелину Николици Бони на успомену његове јуначке смрти у служби отаџбине, о којој смо проговорили у историјском дијелу ове књиге. Натпис је епиграфско ремек-дјело кардинала Пија Tolomei и гласи

Врата Двора (XV вијек)

у српском пријеводу овако: *Николи Бони Цивовом сину, Сенатору ријетке мудрости, који у њретешким временима за Републику примивти из сојствене њобуде најозбиљније њосланство к сусједноме Босанскоме Подкраљу, а од овога насилно одведен у Си-*

листрију к Цару Турака, тамо у дугој трајној тамници за слободу отаџбине премину у ланцима, овом смрћу и постојаношћу духа заслуживши бесмртно име за

Полача Великога Вијећа

све позније нараштаје. Овај је часни споменик постављен по закључку Сената год. 1678.

На другоме спрату опћинскога дома налази се мали, али интересантни *Народни Музеј*. Због скученога простора помијешан је у истијем салама

историјски са природописним музејом. Историјски би требало да пређе тамо гдје је Државни Архив т. ј. у кнежевски Двор који не смије да буде сједиште административне једне канцеларије, него споменик народни посвећен минулој слави Дубровачке Републике, како н. пр. Вавел у Кракову. У историјскоме музеју може се видјети збирка дубровачкијех државнијех печата, службенијех одијела кнеза и другијех чиновника Републике, и т. д. Уз пркос пљачкању страних *brocanteur*-а у 70-ијем и 80-ијем годинама прошлога вијека, могло би се још сабрати много скупоцјенијех свједока прошлости: скулптурних и архитектонских фрагмената, слика, новаца, порцулана, костима и др. па би се на тај начин постигао један *pendant* млетачкоме Museo Correr у минијатури, врло занимљив за домородце и за странце.

Треба, међутим, да се још повратимо кнежевскоме Двору, томе симболу и свједоку дубровачке слободе и њене цивилизаторне и државне радње на илирском полуострву. Дужност нам је напоменути да је Двор усљед најновије рестаурације изгубио знатни дио онога чара који је имао док се аустријска влада није ријешила да стави руку на ремек-дјело Онофрија и Микелоза. Рестаурација је у два правца прави умјетничко-архитектонски *désastre*. У првом реду хемијским неким процедурама уништена је за вазда она дивна патина која се вјековима била слегла на корчулански травертин и која је Двор обасјавала једном онштом шаром античнога злата као разливеном ауреолом. Неспретни

руковаоци рестаурације поништили су једним махом непримјетну петеровјековну кристализацију тако, да Двор не дјејствује више ни из далека тако сугестивно на проматраоца како је дјејствовао прије рестаурације кад се у прелијевању тамно-жутијех и загасито-златнијех тонова могаше читати рег' би фино ниансирање дубровачке мукотрпне историје. И у другом правцу несрећно је испала обнова овога знаменитог споменика романичке архитектуре. Многи су се фини дијелови капитела, врата и прозора макли и бескорисно замијенули новим ко-мадима (нарочито једна глава пажа у флорентинској капи од XIV вијека) којима недостаје финоћа и глаткост израде. Контраст пак нових комада са старим пада непријатно у очи и не може ни да се оправда са контрастом рестаурованијех комада на дуждевској полачи у Млещима гдје је та непријатна импресија знаменито мања због огромних пропорција грађевине.

У доњему спрату двора гдје се некада налажаху канцеларије Републике, сада се налази *државни Архив* за који се може рећи да је један од најзнаменитијих Архива у источној поли Европе, а осим за дубровачку историју, још и за историју Балканскога Полуострва управо од непроцјениве вриједности. Велики број најстаријих листина, од којијех је најстарија једна од год. 726., налази се сада у бечком дворском и државном Архиву. Али та околност не смањује важност дубровачкога архива. Закључци Великога, Малога Вијећа и Сената као што и преписка Републике са посланицима у иностранству,

са страним владоцима и другим политичким лицима садржани су у 696 књига које се овако дијеле: *Reformationes*, 34 књиге од год. 1301. до 1414. Ово су нама познати најстарији записници републичких вијећа која су до год. 1414. записивала своје закључке у једној јединој врсти књига под горњим насловом. Југословенска Академија знаности у Загребу издала је до сада текст Реформација до год. 1396. Од године 1414. свако вијеће почиње да биљежи своје закључке у засебну књигу, а то су: *Consilium Majus* (Велико Вијеће) 68 књига. *Consilium Rogatorum* (Consiglio dei Pregati — Сенат) 210 књига. *Consilium Minus* (Мало Вијеће) 114 књига. *Lettere e Commissioni di Levante* које садржавају Писма Папама и осталијем владарима и инструкције Републике свим посланицима од 1539. до 1566. а од ове године до 1802. само 111 књига, преписку са посланицима на Истоку. *Lettere e Commissioni di Ponente*, (највишим дијелом је заступана Италија, нарочито Св. Столица, и Млеци пак Њемачка, Француска, Шпанија итд.) 159 књига од 1566 до 1802. Посљедње се књиге три вијећа затварају са годином 1808. кад је Наполеон укинуо Републику.

Архив садржаје у засебним орманима који хронолошким редом теку од VIII до XIX вијека велики број картона са писмима, дипломама, привилегијама итд. папа и осталих европских владалаца и државника Републици. У мањем обиму него ли у Бечу или у Млечима, али исто тако занимљива, могла би се, са организацијом Архива, уредити једна дипломатичка сала у којој би се изложили аутографи

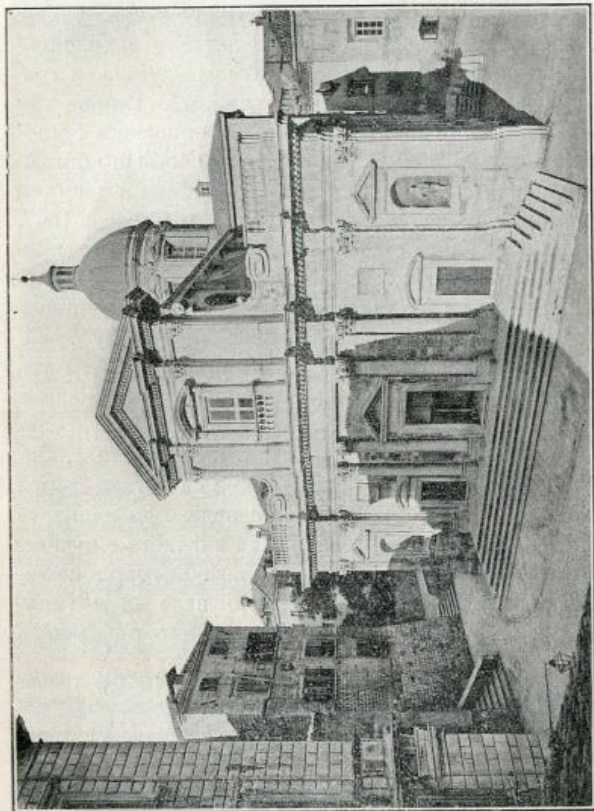
свих владалаца и великих људи који су стојали у преписци са Републиком, као што и привилегије и државно-правни међународни акти Дубровника са страним државама. Таква ће перманентна изложба много допринијети популаризацији дубровачке историје и сазнању свјетског, ако и скромног, положаја који Дубровник заузео до 1808 у систему европских држава.

Уз опћинску полачу предају се у малом простору три чудна споменика различите умјетничке вриједности: *Чесма Опофрија ди Ла Каве*, узор дјело ренесанса, *стражарница* Републике (корап од Гвардије) и торањ с орлоцијом, саграђен год. 1480. поправљен год. 1781., у коме два јунака од мједи на вјештају од вјекова уре Дубровнику, и значајно заглављују средовјечну карактеристику нашега града. Ово су као заглавци и додатци Двора.

Б. Госпа.

Обратимо сада наше стопе *стоној Цркви Блажене Госпе узнесене у Небо*, или како се зваше талијански S. Maria Maggiore, а ми је нашки зовемо на просто „Госпа“. (Види стр. 95.).

Најстарија „Госпа“ бй подигнута на трошак енглескога краља Ричарда Лављег срца год. 1190. кад се пустоловни краљ враћаше с Палестине у Енглеску гдје се бјеше прогласио краљем брат му Иван без земље. Олуја стиже краљев брод сред јадранскога мора, те се Ричард завјетова Блаженој Дјевици да ће јој гдје првом стане ногом подигнути храм. Ричард се сретно ухвати Локрума, гдје шћаше

Госпа (XVIII вијек)

подигнути храм Богородици, али га Дубровчани замолише да сагради цркву у граду и тако учини. Енглеz је поче, Дубровник је настави и доврши.¹ На њу се потроши 80.000 златнијех дуката, а градише је четрдесет и четири годишта. Имаше три лађе; с поља сва од мрамора, скупочијеним ступовима и барилијевима. Унутра бјеше необично богато украшена отарима од сребра, мозаицима и ријетким мраморима. Сва та љепота утоне у трêшњи г. 1667. Од „Госпе“ не остадоше него темељи. Свете моћи које се тамо чуваху пренесе Николица Бона у Ревелин, а мало за тијем у манастир Св. Доминика. Нова се стôна Црква саграђена по нацрту архитекта Андрије Рафалинија из Урбина посвети тек 20. Јануара 1713. Има и она три лађе, са капелама и куполом налик на ону Св. Петра у Риму. Ступови су смјеса коринтскога и атинскога стила. Силуета куполе слијева се армонично са цртама Двора и околнијех полача. Види се с велике далечине, те разбија сретно монотонију града виђенога с пучине. Повише главнога ôтара има слика Богородице Узнесенe у Небо (l' Assunta) о којој веле да је Тицијанова, али сва је прилика да није него од каквога

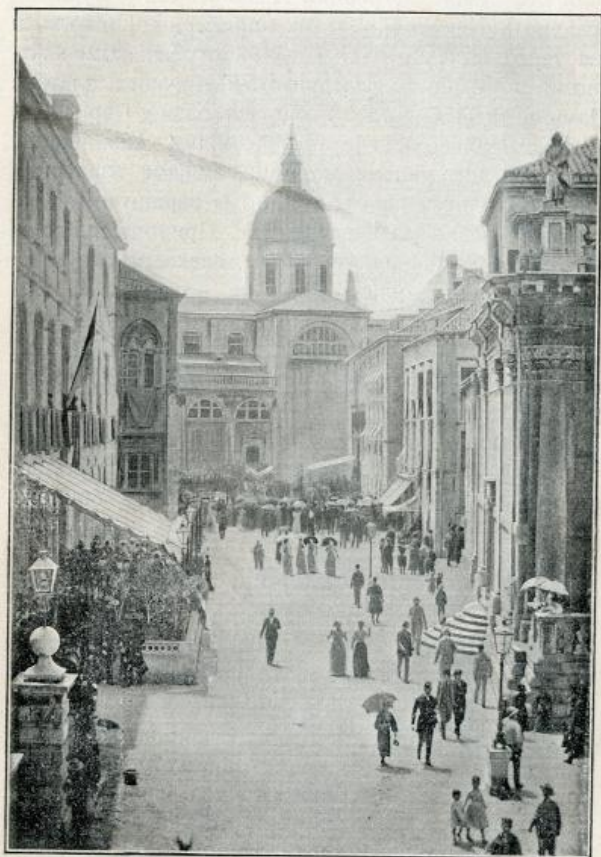
¹ Неки би наши историчари хтјели свести ову традицију на једну просту легенду. Али енглески историчар Фриман није тако категоричан. Из хронике Руђера of Howdens-а, који нарочито говори да се краљ искрцао „*prope Gazere apud Ragysam*“ изводи Фриман, да је хроничар тим ријечима мислио на Локрум, јер је „Газере“ арапска ријеч која значи *острво*; из исте се ријечи родило име града „Algesiras“ у Шпанији. Cf. Freeman Sketches from the subject and neighbour lands of Venice London 1881. стр. 234.

његовог ученика. Неколико слика носе имена великијех талијанскијех мештара. У хору с лијеве стране: „Христа шибају“ од Andrea del Sarto; з десне стране: „Ессе Номо“ (Ево човјека!) од Pordenone-а једна од најљепших Христовијех глава у старом сликарству, „Богородица са дјететом и са свецима“ од Parmigianina, „Св. Катарина“ од Palme il Vecchio, „Мадона са дјететом“ можда од Bernardina Luini. У самом хору за главним отаром, четири слике *Padovanina*: „Бијег у Мисир“, „Покољ невине дјеце“, „Христос ослобођава душе отаца из Лимба“ и „Самсун убија Филистејце са магарећом чељусти“. Знаменит је такођер у капели Ђорђића један триптик фламанске школе друге половине XV вијека, који ношаху дубровачки посланици на путу у Цариград и пред којим капелан посланства служише Св. Мису. Отар у тој истој капели, саграђен трошком властеоске породице Ђорђића, одликује се финим многошарним италијанским мраморима. Под сликом св. Бенедикта, славим дјелом краја XVII вијека, налази се једна изврсна копија гласовите Рафаилове „Madonna della Seggiola“ која се приписује самој Рафаиловој школи. У „Госпи“ је сахрањено срце Руђера Бошковића. Класички натпис на мраморној плочи у капели Св. Бенедикта (Ђорђићеве обитељи) јест дјело гласовитог латинисте Рајмунда Замане.

Али бисер стоне Цркве без сумње је гласовити „Реликвијар“, бива Моћник, скупљен кроз вјекове и преразличите згоде од побожнијех Дубровчана. У кршћанству бјеше тај моћник на гласу.

Мало се која црква на Западу могла хвалити већим бројем моћи и узвишенијем честима Спаситељевога живота како наша Госпа. Велики путници, који у XVI и XVII вијеку пролазијаху Дубровником пут Истока, чудом се чуђаху над толиким мноштвом светијех останака. Гласовити француски посланик Jean de Gontaut Biron који, на проласку за Цариград, донесе год. 1604. поздраве Хенрика IV Републици, оставио нам је о свом посјету Реликвијара узносит опис.

„Љепота и богаство ове свете схране, свакоме је за чудо, ко је походи. На све стране су уложнице од дрва умјетно израђене и позлаћене; а у свакој уложници по једне свете моћи, оклопљене у злато или у сребро, на начин главе, руке, ноге и прси и у сваковрсном посуђу, оклопницама ит.д.“ (Скурла). Lussagi спомиње за своје доба триста окованијех моћи. Трешње, пожари и крађе снизише број на око двијести. Главније моћи дођоше у Дубровник кроз најчудноватије згоде. Те стране повијести Републике нијесу ни најмање оригиналне, ни најмање занимљиве. Напоменимо само велики комад дрва Св. Крижа, пеленицу Исукрстову, тјеме Св. Влаха, оковано у драгоцјеној круни византијској, која би донесена у Дубровник год. 1026 из самога Византија, рука Св. Влаха, рука Св. Ивана крститеља, моћи Св. Младјенаца и т. д. Мимо осталијех драгоцјености не смијемо премучати умиваоницу и врч од позлаћена сребра, о којима се мисли да их је израдио један дубровачки златар именом Прогоновић половицом XV вијека

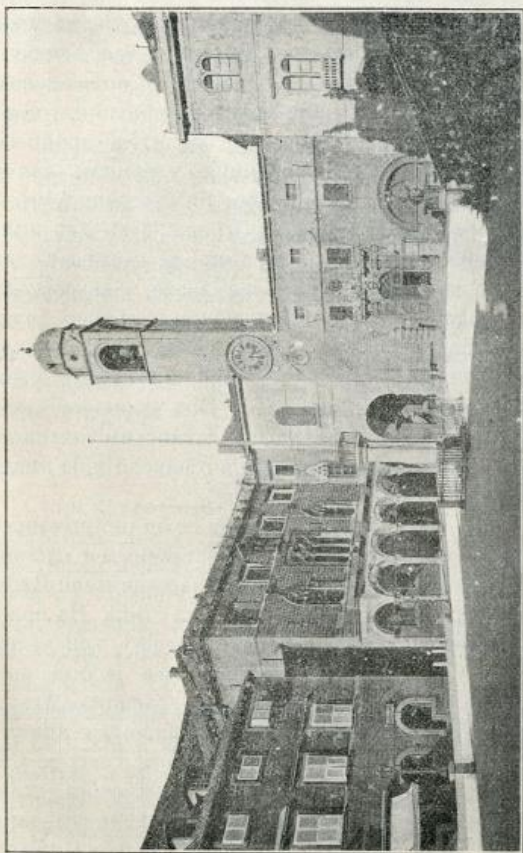

Пред Госпом Коросанте (Брашанчезо)

али без сумње погрешно. Дјело је, сва је прилика, рађено у Немачкој у т. зв. нирнбершкој школи, а за чудо наличи у радњи и у нацрту великоме златноме служавнику гласовитог њемачкога златара Јамницера (1508—1585.) који се налази у Парискоме Лувру. Умиваоница је посута малим живиницама, каоноти гуштерицама, жељвама, змијама, израђеним управо дивном финоћом; дно је зараштено коралима и травицама наравне боје. Приповиједа се да су се све те живинице мицале, свака по својој нарави, кад би се улила вода из бокара. На врчу испреплиће се лишће и воће са митолошким фигурама. Ручица врча приказује ловца опкољеног јеленима и срнама. Прича се да је то дивно дјело имао приказати дубровачки надбискуп Тимотеј Мафеј Угарскоме краљу Матеји Корвину, ну преминувши Краљ док надбискуп бијаше на путу, умиваоница остаде у синовца му Кристофора, а овај је приложи стџоној цркви.

В. Дивона.

Са сјевернога портала Госпе угледа путник посљедњу, и, у својој маленкости, најотменију грађу ове пољане, гласовиту *Сѝонзу*, или, како се у данда-нашњи зове, *Дивона* (Царинарска Полача). (В. стр. 101.). Саграђена је год. 1520. у мјешовитоме романскоме и готско-талијанскоме стилу. Дубровнику који, сред пуног сјаја ренесансе, сачува неки миомирис древности у својој архитектури, као да се бјеше тешко растати са римским генијом коме дуговаше жилави живот. Дубровник, велимо, баци у ту зграду

Лужа Звоник (XVI вијек), Дивона и корал од гвардије

на прегршт љепоте романскога стила како се мало гдје могу уживати у Јевропи. У љепоти не може се упоредити са кнежевим Двором. Али поменути енглески историчар Фримен приписује Спонзи велику знаменитост у историји архитектуре због године које је саграђена. Непознати градитељ придржао се чистих романских традиција у вријеме кад је посвуда у Италији романизам био уступио мјесто словодобитној Ренесанси. Зграда је на два пода. За вријеме Републике у првome се састајаху властела на књижевна и забавна сијела, у другоме држава коваше новце. Потлеушице лијепе авлије предаваше се роба са свијех страна свијета за плаћање царине. Магазе су около на около, свака крштена именом једнога свеца. Под великијем луком у авлији висијаше кантар са латинским натписом у коме бјеше задржано морално начело које имаше да влада трговином Републике.

Спољашња „loggia“ састоји се од пет романских лукова на шест ступова једноставнијем и елегантнијем капителима. Нијесу богати као капители Двора али су вјернији предаји романскога стила. На првом поду отварају се на галерији „loggie“ три велика прозора у млетачкоме стилу. Други је под врло прост, али завршавају га на главном оквиру лијепе помице налик на оне Дијанинога храма у Ефезу. Међу прозорима другог пода лик је Светог Влаха у митри и планити латинскога стила. Авлија је „Дивоне“ управо величанствена грађевина у романскоме стилу. Пространи, велебни лукови почивају на осмероугластим незгромним ступовима,

а повише њих се опетује смјела архитектоника Двора бива два мала лука за сваки доњи велики. Красни *altorilievo* имена Исусовога у Стилусу Ренесансе заглављује ту историчку зграду, без сумње једну од најлепшијех плодова грађевнога генија XVI вијека.

Од Спонзе до цркве *Св. Влаха* нема него два вијека хода, мала ствар у тисућљетној повијести једне државе, ствар огромна у повијести градитељства. Мало се у којем граду може дубље осјетити, и бистрије видјети контраст међу романизмом и бароклизмом као што у Дубровнику! У мало метара плоштине имамо дубоку лекцију градитељства, имамо геније два велика времена, гледамо славље препорођаја и трзавицу нејасне рег' би готово фриволне еволуције.

Г. Св. Влахо.

Старе цркве Св. Влаха саграђене год. 1348 знатно оштећене великом трешњом, нестаде у пожару год. 1706. Мјеште старе цркве, величанственога дјела Ивана од Сијене која сјаше од сребра и најрјеђих врста мрамора, и у којој Миланешки Сфорце бјеху приложили отар Св. Амброза, подиже се данданашња црква Св. Влаха у најбеспутнијему бароклизму. (В. стр. 104.). Једине су знаменитости те цркве кип Св. Влаха од позлаћенога сребра на главноме отару и уковано тјеме истога Свеца.¹ Онај први умјетнички споменик половине XIII вијека, би спасен од пожара као по чуду. Светац држи у десно

¹ Ово се, како видјесмо, налази сад у Госпи.

руци пасторѠ, у лијевој плочу на којој је нацртан град Дубровник *à vol d'oiseau* какав бјеше око год. 1485. То је и најзанимљивији дио те, умјетнички и исторички, врло знамените радње.

Црква Св. Влаха

Пред црквом Св. Влаха збивају се најсвечанији акти велике светковине 3. фебруара када Дубровник сред пуцања топова и пушака, вијања барјака, златнијех тока, побожнијех молитава, вике пука, по-

IL RETTORE, ET I CONSIGLIERI DELLA REPUBBLICA
D I R A G U S A.

A tutti, e singoli &c. facciamo fede, e testifichiamo &c. qualmente partono da questa nostra Città sana, e libera per la grazia di Dio da ogni sospetto di Peste, e di mal contagioso gl'infra scritti. Però dovunque capiteranno, si potrà dar loro libera pratica. In quorum &c.

Datum Rhacusii ex nostro Palatio Die XXVI. Mensis Febr. 1799.
António Jucado con sufragio otto in tutto non era fatto, concesso alla sua
Rancia forense di Spagna, e da qualche sacerdote in questa Città per Rancia per
trattare e dodici di questo Rancia per Rancia.
Jos. Charon. Facenda Secret.

Једна дубровачка путна исправа из XVIII в.
(десно и лијево грб Републике, у средини Св. Влахо)

здравља свога Свеца. Он кроз вјекове видје редом прије малу опшину па богату државу, па посмијех и муке Дубровника, бранећи га ода зла, разносећи му од обале Јадранскога мора до Индијскога Оцеана славно име. Па у тај се дан једнако види

проћи, као лагана утвара на освитку дана, сјен старога Дубровника. Слика коју приказује град пуна је најчаробнијих боја, најдирљивијих призора. На освитку дана, у трептећему ваздуху, поворке Жупљана и Браћана пролазе брдом уз цик пушака и сјај злата, лепршајућим барјацима попут какве триумфалне Рубенсове слике. Жупљани се на Пилама састану са многобројним изасланствима па-рохија из Ријеке (Омбла) и дубровачкога Приморја до Стона и заједнички поздрављају извијањем барјака градске зидине пред вратима од Пила и улазе по томе сви заједно у богато украшени главни град дубровачке бивше државе. За тијем долази поздрав барјака пред Св. Влахом, па свечана литија са моћима светаца, сва дубровачка повијест окована, страница за страницом, у злату и драгом камењу, па благослов пуку, па пучке игре и грување топова! У вријеме Републике бјеше то дан опраштаја злочинцима, бјеше дан весеља за бијену државу и ратоборне смотре за Републику која не познаваше рата, дан повраћаја старијех славенскијех обичаја, најљепши дан кнеза, час у који би Дубровник стао да се рачуни и да погледа у тренућу ока своју флоту, своје богатство, борбе прошлости, садашњи мир и далека надања.

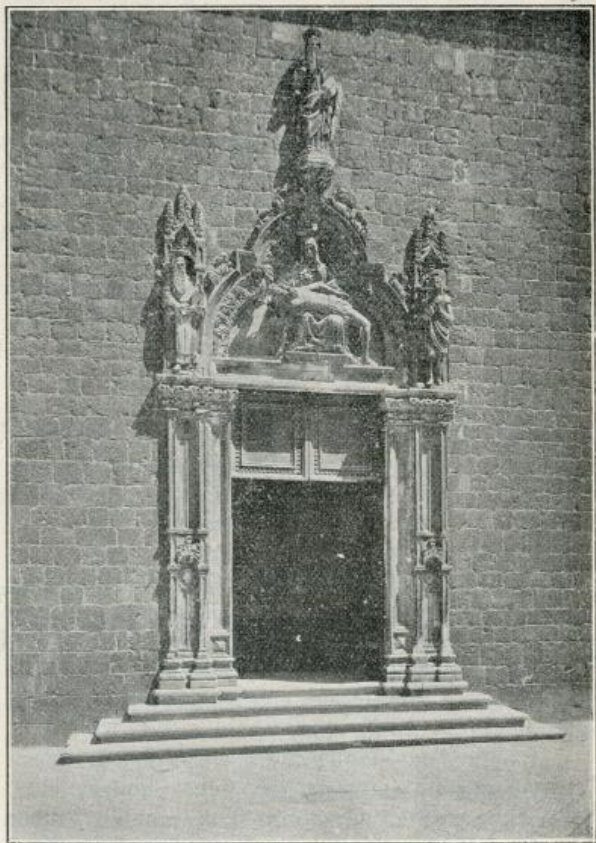
Д. Фрањевачки Манастир.

Кад је путник овако видио мјеста гдје куцаше некада срце те чудне државе, нека се прошета по клаустрима древних манастира којима бјеше повјерена стража источнијех и западнијех врата града.

Тамо ће видјети онај интензивни богољубни живот који држаше скупљене све нити дубровачкога живота као у једној колективној сили кадрој да одоли бурама мученичкога живота.

На западу тих самих врата од Пила подиже се Манастир са црквом Св. Франа основан у самоме граду год. 1315. С поља чини се тврђава. Дуг и висок зид пожутио од времена и пожара довршује на крају с Црквом, чији портал у најчистијој талијанској готици приказује у алторилијеву Блажену Госпу од Жалости са мртвим Спаситељем у наручју (в. стр. 108). Унутарњост има лијеপিјех ђтара од различитијех мрамора. У Цркви је сахрањен велики пјесник „Османа“ Ђиво Франа Гундулића. Клаустро манастира јест управо импозантна и дивна радња XIV вијека (в. стр. 109.). Ступови се одлукују фантастичним облицима капитела. Сваки је различит и приказује све што је у аралдици чудних живина, па ми шљаху да су то стеме Гантскијех трговаца који допринијеше много грађи манастира. Сред врта има прилијепа чесма са кипом у мрамору Св. Франа (в. стр. 110). Манастир је врло простран. Има велику и драгоцјену библиотеку и збирку рукописа који расвјетљују многе странице дубровачке повијести. У једноме ходнику виси занимљива слика Дубровника, à vol d'oiseau, какав бјеше прије трешње год. 1667.

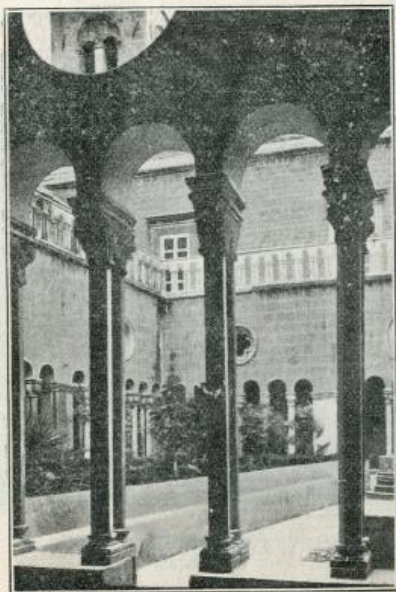
Напоменимо мимогредце красну Црквицу Спаса тик манастира Св. Франа коју Сенат подиже год. 1520. у име завјета Спаситељу након страшне трешње оне исте године. Црквица је прави бисер ломбардскога стила и живо подсјећа на гласовиту цркву Св. Закарије у Млецима.

Врата „della Pietà“ фрањевачке цркве (XIV вијек)

Ђ. Доминикански Манастир.

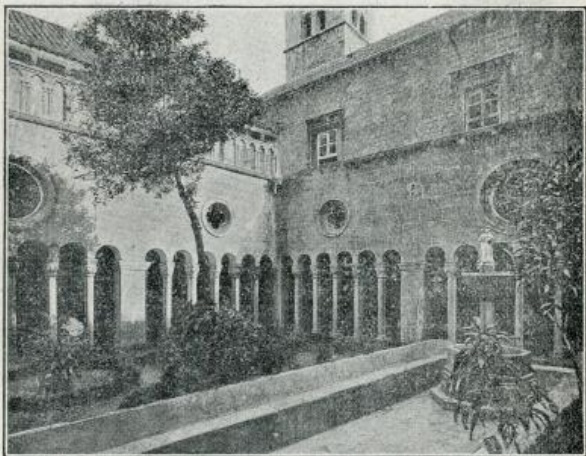
Манастир Св. Доминика и црква, коју пук зове на просто „Розаријо“, наслања се на источна врата града, т.зв. врата од Плоча (в. стр. 110). Овај је мана-

Детаљ Фрањевачког Манастира
(XIV вијек)

стир као сливен са утврдама града које бјеху вазда знамените ради обране од Турака. Црква би подигнута год. 1306. Унутра прође кроз толике промјене, да

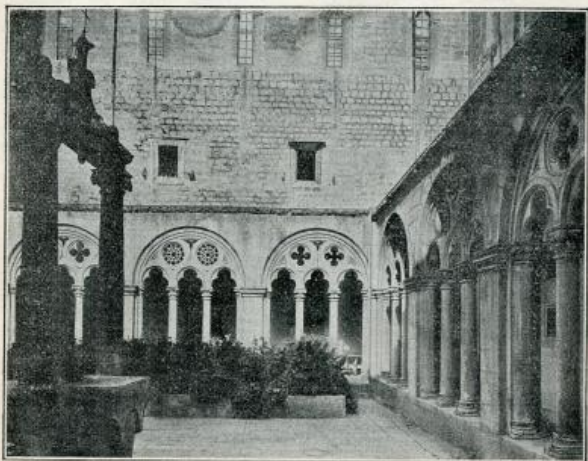
се једва може обновити први њезин облик. Бјеше покалдрмана гробовима властеоскијех породица који се редаху оригиналном различности стема, басорилијева, натписа, ликова. Све то би назад дванаест година варварски разнесено, бачено, разбијено, те црква поплочена простијем мрамором. Главни

Клаустро у Фрањевачком Манастиру
(XIV вијек)

брод цркве растављен је од пресбитерија једном богатом златом обложеном иконом распетог Христа, одличном византинском радњом XIV вијека, коју је, по предаји, донио један властелин Рести из Цариграда. У Цркви па у сакристији и у капитолу гдје се монаси састају на вијећање, налази се не-

колико знаменитих слика. На првом ђтару с лијеве стране диже се аутентична Тицијанова слика: Св. Марија Магдалена са Св. Влахом, са арханђелом Рафаилом и малим Тобијиним сином који држи у руци једну рибу. Пред групом клечи један властелин у одијелу XVI вијека, чини се један Пучић који је

Клаустро у доминиканскоме манастиру
(XIV вијек)

Тицијану и поручио, за домаћу капелу, тај умотвор. Жалибог слика је жестоко и не врло сретно рестаурована. У двије капеле лијево и десно од главног ђтара налазе се двије слике дубровачкога сликара Nicolaus Ragusinus, такођер јако рестауроване (в. стр. 112.) У лијевој капели, одваја се међу Светитељима Св.

Влахо који држи у лијевој руци град Дубровник какав бјеше у XV вијеку. Никола Дубровчанин, о чијем се животу ништа поближе не зна, одличан је представник прве млетачке школе прозване *Scuola di Murano*, чији су знаменити заступници браћа Бартоломео и Алвизе Виварини. Све слике ове школе

Св. Никола са свецима, Никола Дубровчанин
(Црква Доминиканаца)

одавају јаке византијске традиције, а дно на коме су насликане је обложено златом. О Николи Дубровчанину заслужио би да се учини засебна студија. Друге се двије његове слике налазе у Доминиканској Цркви и то *Христово Крштење* у сакристији и *Santa Conversazione* у фратарском капитолу

Она прва слика је врло знаменита јер подсјећа живо на флорентинске примитиве. У цркви је још један врло добар *Св. Тома Аквински* од наполетанскога сликара Francesco de Maria, Доминикиновог ученика, (1623—1690.) а у сакристији жалибог искварено *Дошашће Духа Светога* од Вазарија (1512—1574.), у коме су још сачуване Богородица и неколико Апостола изредне љепоте и свјежости. У сакристији су још двије слике Дирерове школе *Ессе Ното* и *Глава Богородичина*.

Из сакристије улази се кроз мала жељезна врата у Реликвијар у коме се чува историјски знаменити крст Српскога Краља Стевана Уроша III (1321—1336.). Доминикански манастир има и врло драгоцену библиотеку са многобројним инкунабулима и рукописима важним за историју Дубровачке Цркве и знаменитијех дубровачкијех људи од Доминиканца властелина Серафима Ћерве (1686. до 1759.).

Клаустар је ванредно занимљива смјеса романскога и готичкога стила и наличи на Шпањске доминиканске грађевине XIV вијека. На све четири стране веселога и сунчаног клауистра редају се сводови са различнијем готскијем везивима који почињају на групама од четири ступа са богато израђеним капителима. Усред самога клауистра подиже се елегантни студенац од XVII вијека који се зачудно хармонише са трећентистичним сводовима те га окружују.

Портал Цркве са јужне стране на путу који води к Плочама је врло лијеп готски лук са малим

кипом Св. Доминика. К саоме манастиру води једна отворена римска скалината са готском балаустратом.

Супроћ улазу у Доминиканску Цркву подиже се красна *Cappella del Rosario*, претворена жалибог у магазин од аустријске војне управе.

Доминикански Клаустро са пучом

Е. Језувитска Црква.

Друге су знаменитости града Црква Језувита и Православна Црква. Прва је црква на високој чести града подигнута год. 1725. према нацрту гласовитог римског градитеља Pozzo. Прочеље, у тако званоме језувитскоме стилу, јест један од најљеп-

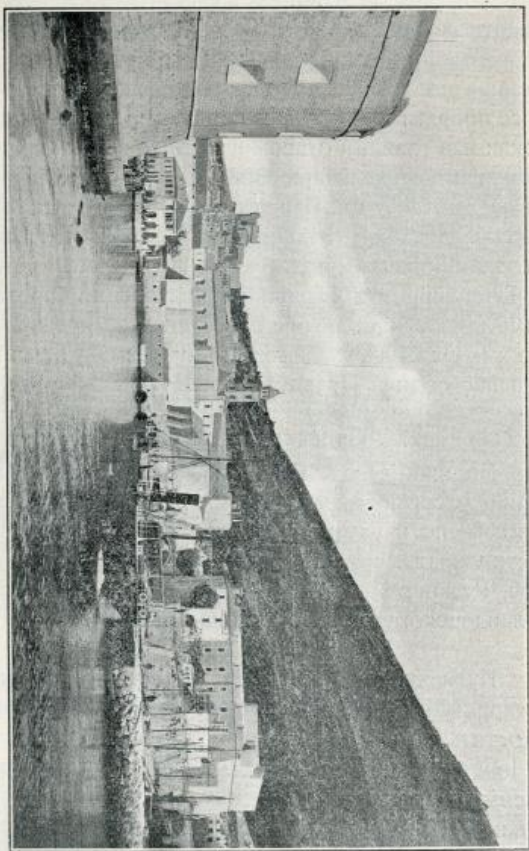
шијех портала Исусовачкијех Цркава у Јевропи. Велико романско стубиште, дјело другог римскога градитеља Падалаква (Padalacqua), води с „Пољане“ к Цркви и у гласовити „Колегиум“ у коме Исусовци њивише небројена дубровачка кољена и који треба да се поврати дубровачкој просвјети. У Језувитској Цркви над главним ѓтаром налази се велики афреск сицилијанскога сликара Ђовани Гарција, који приказује Апотеозу Св. Игњатија Лојолскога, оснивача Исусове дружбе. Пољаном, на којој се међу властеоским полачама, подиже Рендићев споменик Џива Ф. Гундулића, од бронца, са прекрасним барелијефима који тумаче некоје знамените строфе пјесниковога „Османа“, улазимо у улицу „Између Бачвара“ која нас води к Православној Цркви.

Ж. Православна Црква.

Подиже је год. 1877. спљетски архитект Перишић у српско-византинском стилу. Прочеље је врло лијепо и укусно. Црква има много драгоцености у злату, сребру, драгоме камењу, дарова Ћесара, Рускога Цара, и три лијепе слике Атанасија Хиландарскога калуђера од год. 1786.

* * *

Путнику, који би рад био продријети сасвијем у стари Дубровник, дивити се богатству његове прошлости и живавости његовијех традиција, свјетовали би још да се прошета по уским улицама града, кроз „Пријеки“, гдје се нижу потамњеле полаче, готички балкони, богата врата, па да изиде на манастир Св. Доминика, те, прошетавши се луком од

Дубровник, улаз у луку

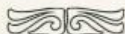
„Рибарнице“ до „Понте“, опасаном високијем бедемима и силнијем тврђавама, да уђе опет у град Супроћ прочељу „Госпе“ видеће веома отмену полачу, садашњу резиденцију дубровачкијех ка-

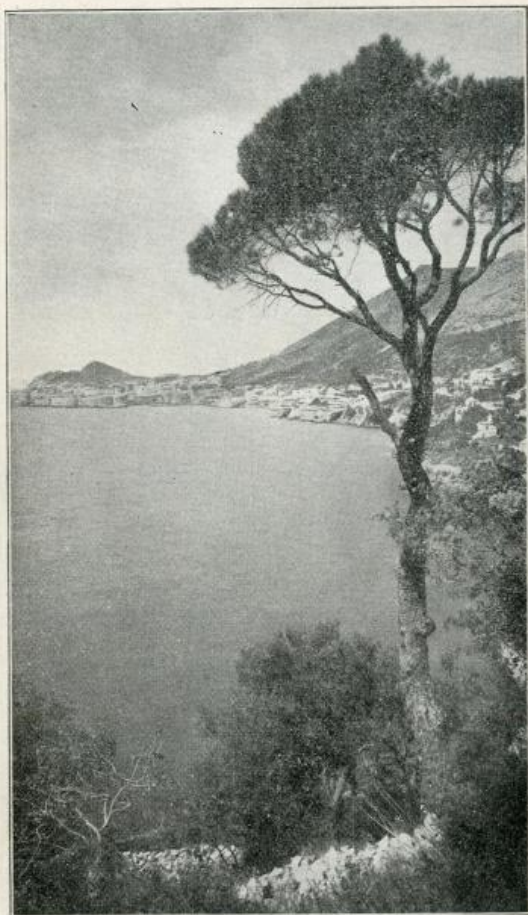

Пџма у дубровачком врту

толичкијех епископа, али некада сијело моћног и богатог огранка властеоске породице Соргочевића, који у тој кући, саграђеној у XVI вијеку, примаху необичним сјајем и даваху у XVIII вијеку инстру-

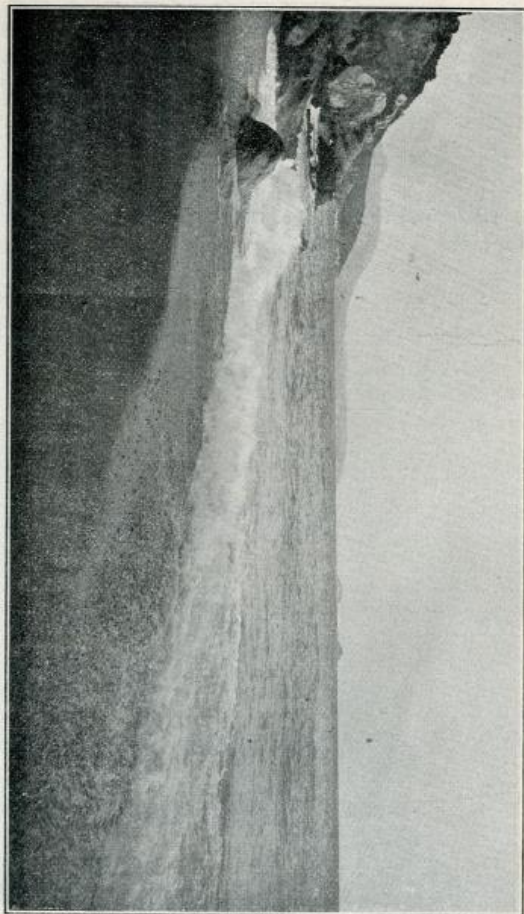
менталне концерте. Из баште древне куће Сераљи угледаће фасаду куће племените породице Бизара, савршено архитектонско дјело из почетка XVI вијека. Налик на башту куће Сераљи у којој се леандри, огромна једна пома и два чемпреса хармонички друже са традиционалном „одрином“ с које виси дубровачко грожђе „криваља“, путник ће наћи свуда по граду, на гомилама старијех трусом порушенијех домова, вртова засађених јужним дрвећем, који представљају нову, веселу шару сивкасто-жутих тоновима старине. Обишавши занимљиву „Госпу од Кармена“ пак „Рестићеву улицу“ — пуну старијех грбова, блиједи посмјех Дубровника XIV вијека, нека путник прође „пољаном Бунићевом“ и „улицом од Сјеменишта“ па нека стане под један свод код древне црквице Св. Стјепана и нека покуца на врата, еда му љубезни домаћин укаже стару полачу обитељи *Градића*. Тамо ће се чудом чудити љепоти старога Дубровника и какав би био сада тај град не бјеше ли стољетнијех обарања неумољиве природе. Та се величанствена полача протирала некада од Велике Пољане до Бунићеве Пољане сачињајући савршени паралелограм. Тараца почива на дугом реду прекраснијех ступова. Готички прозори, стубе, капелица Св. Јера измјенице удивљује гледаоца. Бујна нарав заглављује ту слику, оквиром цвијећа и зеленила, покривајући тајном својом радњом полачу која више ријетко коме говори, и вене сред неразумљивога времена.

Бор стражари пред Градом

На дубровачкој-пјачини

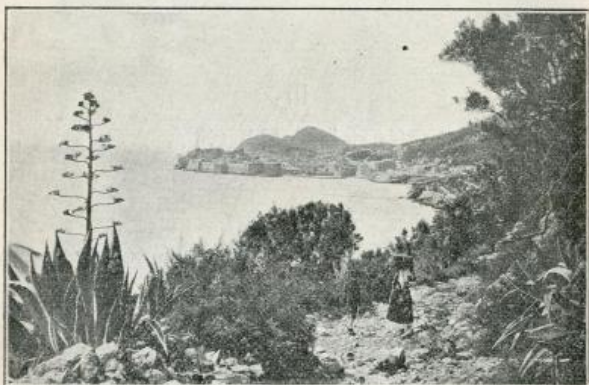

III ОКОЛНА МЈЕСТА

А. Плоче.

Изађимо из града кроз источна врата бацивши за час поглед десно на карактеристичну малу луку са тврђом Св. Ивана обновљеном 1484. од Дубровчанина Pasquale di Michele (поправљеном посљедњи пут 1558.) и са моробраном (Le Casse) од XIV вијека који луку брани од источњака, а који се за времена Републике везиваше дебелим ланцем са тврђавом Св. Ивана да спријечи улаз гусарима и душманима у ратно доба. Погледајмо на лијево, пошто прођемо красни мост, pendant мосту на Пилама, јаку тврђаву *Ревелин*, прозвату и тврђом Пијовом зато што је Папа Пио II Piccolomini год. 1462. наредио да се о свом трошку подигне на обрану града од турскијех навала. Као кљун ратнога брода стоји

силна тврђава и даје илузију нечега што сијече и у ваздуху плови. И сада смо у древном предграђу Плоче са разасутим кућама на обронку источнога продужења брда Срђа који Дубровник дијели од херцеговачких планина. На том Срђу, Светом брду Дубровчана као Химетос Атињанима,

Поглед на Дубровник с ПлѠча

стајаше некада капела посвећена првим заштитницима града, Св. Срђу и Баку. Год. 1810. по наредби Наполеоновој подиже се на њему тврђава Fort Impérial за обрану Дубровника против непријатеља с мора. Fort Impérial је, дакле, симбол пропасти републиканске слободе.

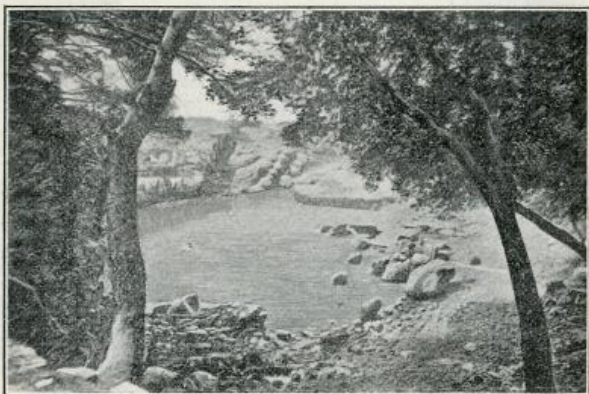
На Плочама куцаше некада вас трговачки живот Дубровника. Караване силажаху с турски-

јех земаља крцате робе, искрцаваху је на „Табор“, путници пролажаху днeve кварантине у про-
странијем „Лазаретима“, народ врвијаше по свуда:
Турци, Арбанаси, Грци, Талијанци, сва смјеса ле-
вантинска свједочаше за трговачку моћ државе.
Сада је тамо све умукло. На чесми се напајају ри-
јетки коњи, куће су и магацини на Табору пусти
и ниједи. Пут од Плоча није више ништа друго до
дивна, ненаткриљива шетња, посута алојама, по-
мама, чепресима, свом раскошном вегетацијом јед-
нога грчкога неба а погледом на цио град, на Ло-
крум и на Цавтатска брда. У једној забити, гдје се
пут испод планине оштро прекида и вере, прије
него ли ће да крене к Жупи, лежи опустјели гла-
совити бенедиктински манастир Св. Јакова. Сагради
га год. 1222. о свом трошку властелин Џиво Гон-
дола. У цркви су гробови Туберона Ђерве и Игњата
Ђорђића. Близу манастира бјеше велика полача
обитељи Сорго-Бобали гдје посланици Републике
за Цариград чекаху наручбе Сената и опраштаху
се с пријатељима. Обала испод пута од Плоча сва је
испресјечена спилама, жалима, ртовима, е се не може
промислити ништа романтичнијега. Међу осталим
дивним спилама, гласовита је „Бетина Сџила“ у
којој концем XVI вијека генијални математик Ма-
рино Геталди кушаше своје дурбине и пожарна
зрцала.

Б. Локрум.

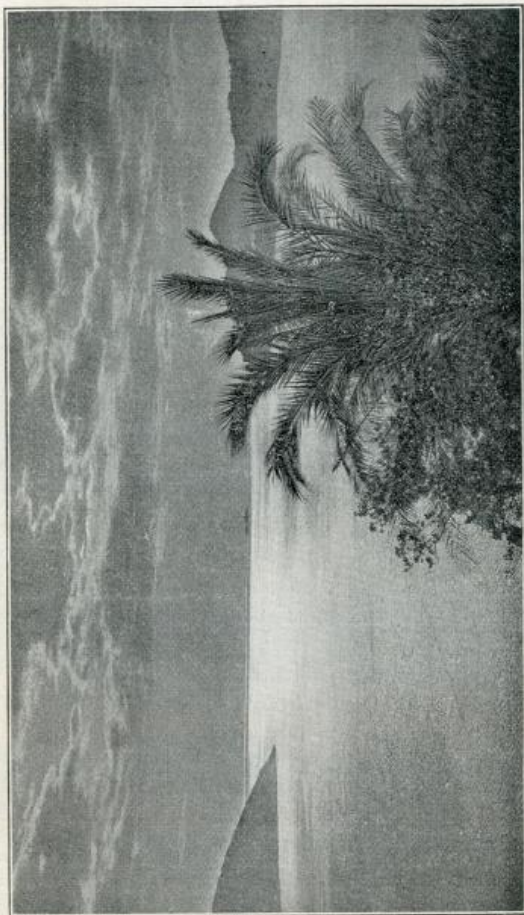
Од мркијех пећина овијех спила до вјечног
зеленила Локрума замамнога ли контраста! Мало

острво Локрум тоне у плавети мора у малој далечини од града попут велике ките бора бачене на пучину од невидљиве руке. Повијест Локрума, који дугује име грчкијем временима (акрон-шљеме) мијеша се са првим почетком дубровачке опћине. Не зна се право када га византски цареви дароваше Дубровнику. Али зна се да су властела, на почетку

Мртво Море на Локруму са сјевера

XI вијека, оснивала задужбине у бенедиктинскоме манастиру на острву. Прва моћна властела бјеху тамо и сахрањена, али нема више готово ни трага онијем надгробнијем плочама. Пошто ред Св. Бенедикта држа Локрум до конца XVIII вијека, Република га по изгону редовника продаде некојим грађанима. Много година посље купи га Надвојвода

Мјесечина код Локрума

Максимилијан који претвори неке крајеве у праве тропикалне вртове и поче наставати у староме манастиру. Замјенувши шум бора на Локруму за царску славу преко Оцеана, Максимилијан паде у Мексику, а Локрум опет поче пролазити од руке у руку. За један час врати се опет у Царску кућу. По којни надвојвода Рудолфо наставаше кадкада на њему. Након његове смрти, Ћесар га предаде реду Св. Доминика, и поврати га тако молитви и миру.¹

А заиста је острво за молитву и мир! Високи стољетњи бори врију под сунцем и спуштају се стрмоглаво к мору. Суновратне литице праве спиле у којима не живи него жамор валова и вика галеба. Слатки путеви воде кроз шуме, рег' би бесконачне тајанствене шуме, са афричким и америчким борима и лијанама; језеро пукло и увалило се сред вулканских литица, зову га „Мртво Море“ мртво као у Палестини, овјенчано ријетком травом као под горућим небом Сирије; па опет вртови са оријашким поама, наранчама, миомирисним цвијећем, спуштени к мору, оживљели класичким киповима, гдје је лијепо по мјесечини блудити када се сребро разлије по пучини а грацки мири побијеле као груде снијега.

¹ Жалибог и неинтелигентном опустошењу. Ко је видио Локрум за Максимилијановога времена, па и доцније за Рудолфовога, па га гледа данас, не би га у многом чему ни препознао. Нарочито морамо жалити уништење дивних ландара у манастирском клаустру и сијечење борова без плана и без циља. Вртови са западне стране острва такођер су запуштени.

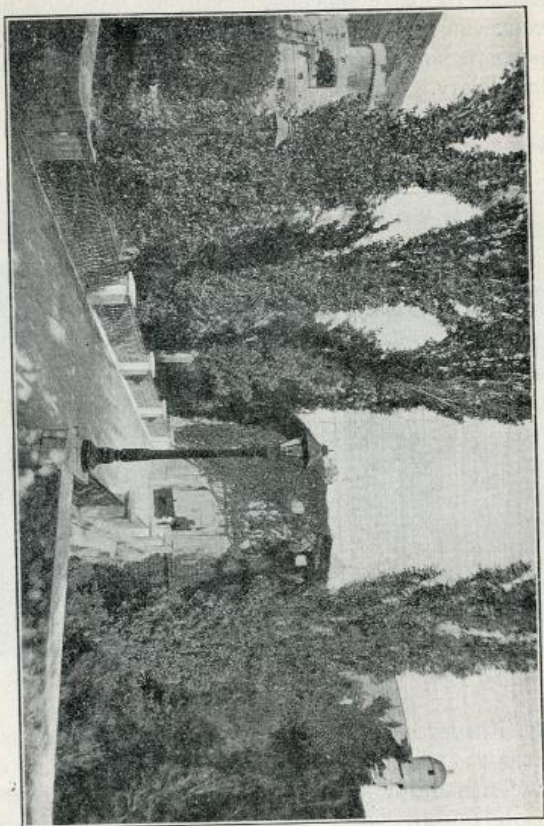
Све се те слике мијешају редом на Локруму пред удивљенијем душама и чине од острва нешто величанствена, и раскошна како мало које мјесто на свијету.

Сред Локрума се подиже древни манастир Бенедиктинскога реда који се спомиње још у XII ви-

Партија на Локруму

јеку. Клаустар је прост, али пун ефекта са његовим јонским капителима и пространим сводовима. У самоме манастиру има велик број ћелија. У њима се још показује гдје редовно наставаше несретни мексикански Цар. Његов се државни грб види амо тамо и подсјећа путника на страшну прекоморску

Врата од Пила

трагедију која можда започе у Максимилијановијем
 можданима о подневном балсамичком мирису ло-
 крумскијех бора и о шуму пучине која се разбија
 огромном и тајанственом треском о локрумску гроту
 и о голе хриди јужнога дијела острва.

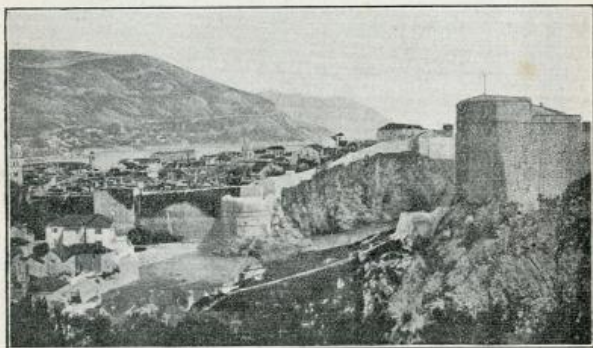

Рт на Данчама

В. „Михаило“ и пут к'њему.

Вратимо се на западни дио Дубровника, на
 оно весело предграђе Пиле, које прави тако силан
 и сугестиван контраст са самотним Плочама, кроз
 које провијава неки дах источњачке горчине и кон-

темплативног одрицања. С једне и с друге стране жалибог прашног пута од Гружа смију нам се вртови насађени многошарним дрветима леандара који, помијешани са помама и са замамним евонимусом, сачињавају љети као неки вјечни празник, као триумфалну алеју спремљену за дочек које чаробне краљице, као прави накит тамним зидинама Дубровника. Леандар је симболични цвијет овога

Поглед на Дубровник с Данача

града. Налазиш га посвуда самоникла по вртовима, по хридима, по острвима, па као Фијоренца свој лијер, Дубровник могао би ставити леандар на свој стари штит.

Прођемо ли Hôtel Impérial, треба закренути мало на више лијево пут опћинскога парка *Градац*. Путем к парку отвара се гледаоцу ненадмашив поглед на Ловрјенац, на пучину и на Град који се тек

сада види у потпуној његовој оригиналности. Не можемо боље да опишемо тај јединствени приказ, него ли једном из „дубровачкијех Елегија“ које је писац овијех редака посветио своме мјесту.

* * *

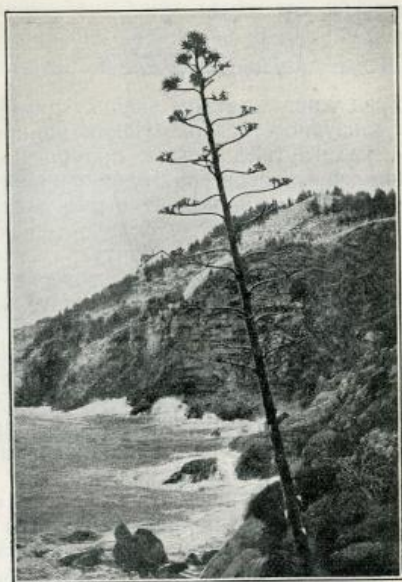
На Данчама.¹

„Град у прамљетном ваздуху димијаше по-
 „ливен биљурном маглom. Налик на крижарску
 „галију, уздигнутијех весала, обрубљене крме и
 „висока кљуна, сиједи Град пловијаше на пучини.
 „Пожуфеле, оветшане полаче, стрмоглављене као
 „бори о југовини, спаваху сном мртвијех ствари.
 „Сама три звоника на хоризонту разбијаху пра-
 „маљетну маглу, а сунцем пољубљена копрена
 „младијех грана око Минчете и Посата, објављи-
 „ваше сама освитак живота у сињој тишини.
 „Чиопе крижаху помамне путеве по ваздуху. Ју-
 „трњи лахор мјешаше буку валова с оштрим ми-
 „рисом жуте капинике у цвијету. И с ону страну
 „Ловрјенца“ бијељаху се амо тамо ликови Свеца
 „по мирима. И измучена обала одмицаше тамо
 „далеко пут грчкога мора, црљенкастим шарама
 „обавита, посута зеленијем иглицама агава и борџа...
 „И стари Град, без душе, разбијаше тако валове,
 „налик на крсташку галију са сиријске обале, чије
 „проријеђење, уморне мрнаре поздравља путем
 „вика пробуђене земље“.

* * *

¹ Тако се зове мјесто и рт на југо-западу Дубровника на ком се сада налазимо, испод којег је црква „delle Danze“ о којој ћемо доцније да проговоримо.

Пошто се нагледамо *Граца* који је, неуморном његом једног дубровачког грађанина, господина Мата Шарића, постао красна шетња и одмор на догледу пучине сред алеја борова и чемпреса, савјетујемо

Испод Граца

путнику да сађе к црквици „delle Danze“ која се испод Граца налази готово на самоме мору. Црквица је саграђена у XV вијеку и припада једној конгрегацији свјетовних калуђерица које се баве нарочито

прављењем дубровачког сукна. У цркви је на лијевом ђтару прекрасан триптих *Николе Дубровчанина*, који приказује Св. Ђорђа и друге Свце.

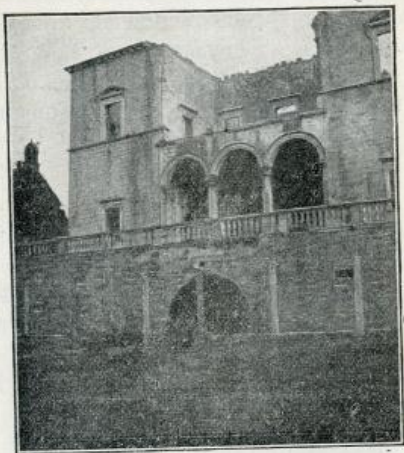
Кад се повратимо с Данача и Граца на пут од Гужа треба да завиримо у башту графске виле Пуцићеве. С једне и с друге стране у полукругу редају се елегантни камени ступови који по древном дубровачком и талијанском обичају носе испреплетену винову лозу или пузаве руже. Вила, која се за баштом крије, угледно је архитектонско дјело XVI вијека и носи на фронтону (прочељу) Хорацијев стих:

Deus nobis haec otia fecit

Ову доколицу Бог нам даде.

Још мало пак се хватамо већ описаног Бонина (Bella Vista). Закренимо на десно, уђимо у велико опћинско гробље, прави талијански Campo Santo, сав усађен чемпресима и бусовима леандара и ружа, пак, изашавши, окренимо на лијеву руку. Између другог једног гробља и древне Црквице св. Ђурђа (Цијело се мјесто зове: „*Три Цркве*“) гдје су укупани знаменити Дубровчани: пјесник *Антун Казали* († 1894.) државник *Иван Натали* († 1848.) и учени језувит *Матеј* († 1788.) доћи ћемо пред један висок зид са трошним дрвеним вратима над којима стоји у bas-relief-у један анђеол са штитом породице Гондола (Гундулић). На том осамљеном мјесту, опасаном мрким зидом, налази се прилично трошан т. зв. Palazzo Bonda који је некада припадао богатој дубровачкој грађанској породици De Stefanis (надимком: Скочибух) са острва Шипана (в. стр. 134.).

Та је полача ванредно фино дјело XVI вијека. Почива на три елегантна свода лежерно прислоњена на ступове са капителима јонскога реда. Пред полачом је пространа тараса са балаустратом исте епохе. У том сада опустјелом дворцу проживјела је неколико мјесеца год. 1774. лажна унука Цара

Бундићева полача у Три Цркве
(XVI вијек)

Петра Великога којој Република даде привремено заклониште од срџбе Катарине II. Бујна вегетација влада сама у тишини опустјелога бисера Ренесансе.

С Бонинова води главна стаза право у Груж, а једна, споредна, на лијепо испод брежуљка *Монтовијерна* вијугасто води к светишту Госпе од Ми-

лосрђа (Madonna delle Grazie) и благодарећи муни-
фиценцији владајућег књаза Лихтенштајнског који
је о свом трошку проширио и продужио пут из-
међу дивне шуме борова (*Pinus Alepensis*) спушта
се ка гласовитом патрицијскоме гробљу: „Михајлу“
(S. Michele) обесмрћеном у сликарству гласовитом

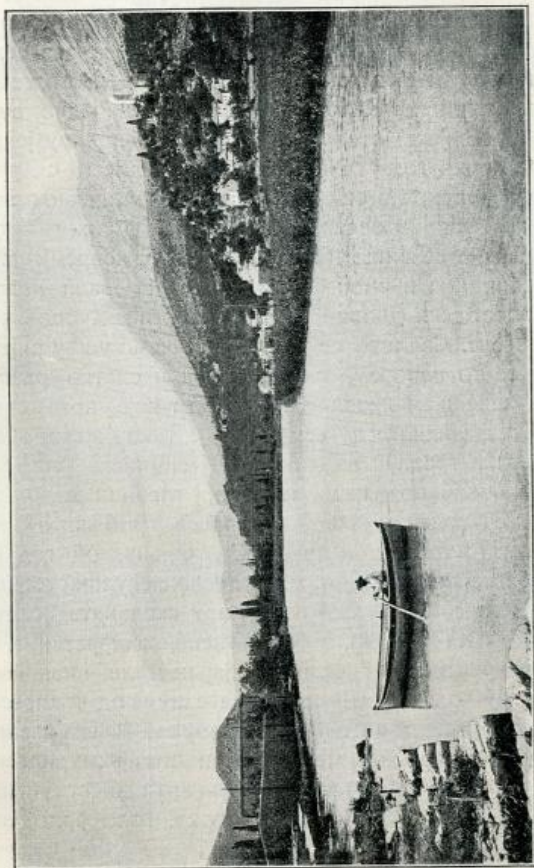
Михајло

Шиндлеровом сликом „Мир“ (Pax) која се налази
у држини Цара Фрање Јосипа. Нема ништа интим-
нијег, сугестивнијег, ни сликовитијег од тога
гробља са оближњом црквицом, на подножју сто-
љетним борима засађеног брда *Петке*. Четири ма-
јестетична чемпреса, засађена руком једног пароха

Св. Михајла год. 1796. бацају циновски њихов сјен на скромне сивкасте плоче под којима леже посљедњи потомци великијех дубровачкијех властеоскихјех домова Пуцића, Бунића, Гучетића, Гундулића, Ђорђића, Кабога и т. д. На Михајлу је први са десне стране гроб гласовитог дубровачког пјесника Орсата Графа Пуцића, (Медо Пуцић, 1831—1883.) и за њиме се редају крипте других у савременој историји Дубровника знаменитих људи. Све ово полуострво *Лаџад* није друго него л сушта позеџија. Неколико путева воде с „Михајла“ унакрст по полуострву мира, које на обратној страни к југу између баштина маслинама и вођкама засађеним заклања мирну луку звану од Дубровчана вала од Лапада а у историји познату због једне сада разваљене цркве Св. Мартина као „Valle di S. Martino“, С југо-истока смарагдска пирамида „борне“ Петке: с југо-запада миомирисни пут обраштен мрчком и тамним дрвом наранче заокружују затон. „Гребени“ вире на пучини која мирно љуби жал покривен баршунастом пржином. Неколико развалина властеоских кућа на обали сред љубидрага и богиша подсјећају на оне старе класичне цртеже разваљенијех свјетова по којима природа пише бесмртне пјесме.

Г. Ријека.

На противној страни Гружа к сјеверу, улазимо у Ријеку (Umbla-Ombla) (в. стр. 138.). Та херцеговачка вода пролази кроз голо, кршевито брдо. Након два миља хода суноврати се у један мах к мору и у широкој провалини брда сачињава ушће које од нај-

Ријека код Рожата

старијих времена назваше *per antonomasiam*, „Ријеком“. Значајна црта тога предјела је тишина и меланколија. Ну дивне ли меланколије! Два села: *Сустјејан* и *Мокошица*, мимо дивне *Батаховине* љетног дворца Кабожића, (ремек-дјело једне виле из XVI вијека) отварају сликовиту панораму једно супроћ другоме. Висока брда с једне и с друге стране спуштају се к Ријечи, овјенчани, као реса слапом, сињим зеленилом маслина, дивним вртовима гдје се више ни не броје поме, испремјешане са шипцима и смоквама. На лијевој обали редају се господски дворци некада властина дубровачке властеле. Све што се више примичемо ушћу ријеке све се то панорама више мијења и слатко разлијева зеленијем ливадама, шеваром које црта сред ријеке различите путеве. Вода је тако биљурна, да се свака травица на дну може избројати. На лијевој обали подиже се на једној главици село *Рожат* са црквицом сред чемпреса гробља, а под ногама манастир и црква Св. Франа, од године 1396., са витким звоником; десно међу храстовима и чемпресима спушта се к мору скалината полаче Сорго (XVI вијек), у побљеђенијем афрескима, у точку ренесансе сред врта, сјај нестале цивилизације. Мало даље Шумет и густе шуме од чемпреса, вртови Папи, па на дну бајне панораме Ријека извире и шумећи пропада преко хриди дугијех тридесет и два метра таком силом, да врти шест млина међу брдом и водопадом. Високо, голо брдо затвара чаробну слику.

Д. Затон, Орашац, Трстено.

Пространи, француски пут на брду води с Ријеке у дубровачко *Приморје*. Те се земље стеру све до Стоњске превлаке сред ртова и затона и сачињају настарију добит Републике. И пут по суху и пут по мору имају сваки свој чар. Обрћући ла-

Трстено: Гигантични *Platanus Orientalis*

ђом пут југо-запада на десно, пролазимо мимо тмушаваго и романтичнога *Затона* (Malfi) па мимо *Орашца* (Valdinose) протегнутог на брду високо сред густиж шума од маслина. За Орашцом, као његово продужење, почива у пространој расјелини село *Трстено* (Cannosa) са оријашким платњима и

парком властеоске обитељи Басељи—Гучетић. Ово је мјесто, мимо Локрума и Ријеке, најзанимљиве у дубровачкој околици. Готово на улазу у село, дижу се, мимо драгоснога поточића, два дивска платња од врсти *Platanus Orientalis*. Спадају у ред највећих стабала у Јевропи. Путник угледавши их с мора, мисли да је шума. Има их два, један широк тринаест метара тако да га једва могу загрлити шестеро људи, други једанајест метара. Сјен њиховијех грана захвата доста пространу покалдрману пољаницу гдје се недјељом сакупља пук на сијело. Свака је грана велика као мало једно стабло. Овим се чудовиштима дивеше, међу, осталијем путницима, сам Цар Фрањо Јосиф и покојни саксонски краљ Иван преводилац Данта. Требало је четири вијека да се мала стабла развију у огромне платане који се убрајају у највећа билинска чудеса у Европи.

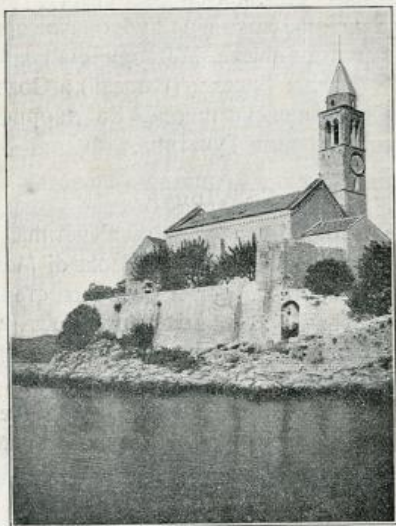
С платана води главна стаза до једне капеле у којој се налази слика *Св. Михајла Арханђела* приписана Тицијану или једном његовом ученику, а стрмним путем низ море долази се к љетном дворцу Басељи-Гоце и к дивноме врту. То је заиста кнежевски љетниковац. На простору од једног километра нацртала се и зарасла шума високе ловорике (*Laurus Nobilis*). Њом пролази врело и ромони поточић што се часом устави сред врата у прекрасном точку, са три митолошке фигуре, одлично дјело сврхе XVI вијека. Кољено за кољеном Гучетића устаде око њивења те величанствене градине садећи најдрагоцјеније врсти либанских и кинескијех cedarа, каладијума, муса, филодендрона,

пôма као но ти „Chamerops excelsa“ и „Artokarpon“, пôме која рађа плодом налик на хљеб. Пuteви су означени зидовима буса (Bossus) високим два метра и пô. У том бајноме врту састајаху се властела на сијело, читаху се Virgiliјеве еглоге, пјеваху се пјесни љувене, сва доколица дубровачке аристократије шеснајестога вијека. У Двору има знаменитијех портрета обитељи Басељи (Bassegli) и Gozze (Гучетић) добре талијанске школе. За дворцом је капелица са гробовима Гучетића.

Ђ. Лопуд.

С павиљона пред двором Гучетића гледамо острво *Лојуд* (Insula Media — Isola di Mezzo) гдје тоне у сјају мора и неба овјенчано старим градом на највећем свом шљему. На том острву путник разумије тек потпуно какав бјеше државни живот Републике и како је дубока и потпуна „мрзост опушћења“ те чаробне земље. Лопуд бјеше најбогатије и најзнаменитије дубровачко острво између XV и XVII вијека. Имаше четрнаест тисућа душа, живу трговину, силну морнарицу, сјајнијех полача, знаменитијех цркава. Велика трêшња истражи девет дијела пучанства, уништи трговину и морнарицу, поруши дворе и цркве. Али се једнако виде останци онога сјајнога времена. Лијепе су зидине Працатова двора, манастир Св. Франа са знаменитим клаустром (1483.) (в. стр. 142.). Црква „Госпе од Шуња“ (Beata Vergine del Biscione) утемељена од Миланскијех Висконта, са ôтаром који приказује Узнесење Блажене Дјевице све у фигурама од позлаћеног

дрва. Ова оригинална црквица са гробљем налази се три четврти уре далеко од главнога мјеста, на рубу једне долине зараштене борима и чемпресима с које се поглед стере на море све до Гружа.

Фрањевачки манастир на Лопуду (XV вијек)

Мало позната „вџа од Шуња“ јесте без сумње једна од најживописнијих и сугестивнијих дубровачких шетња. Ништа не може да се упореди са елегичном величином овога мјеста које мора да надахне и пјесника и сликара. Дубровачка природа објављује се у њему у свој својој пуноћи искрености и ори-

гиналности. У доминиканској цркви Св. Николе налази се слика *Вазнесење Богородице* од Николе Дубровчанина од год. 1513. Прелијепе су зидине Двора Лопудскога кнеза, бива намјесника Републике који управљао острвима: Колочепом, Лопудом и Шипаном. Овим се сјајним останцима прошлости

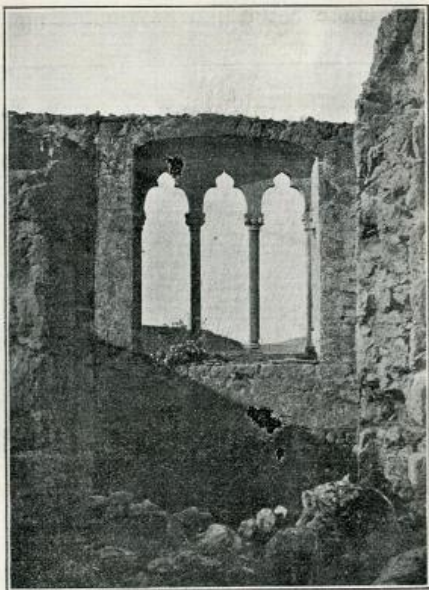

Развалине двора Кнеза Републике на Лопуду (XIV вијек)

придружује љетниковац властеоске породице Ђорђића и прекрасни парк заснован и усађен од дан-данашњијех насљедника обитељи, Mayneri - Giorgi. Пространи жал од најфиније пржине који обухвата малу лопудску луку, најљепши жал дубровачкога Приморја за купање и љетниковање, представља особиту знаменитост јединственоме острву „Триста Вица удовица.“

Е. Шипан.

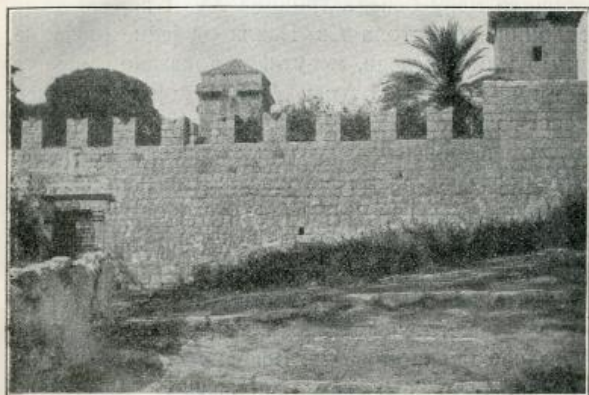
Даље к западу острво *Giurra*, старогрчка Tauris, сакрива другијех љепота природе и повијеснијех успомена. У маломе мјесту S. Giorgio (Су-

Готски балкон на Лопуду
(XIV вијек)

ђурађ) на источној страни острва подиже се крај морске обале оригинална вила породице De Stefanis, са надимком Скочибух, дјело XVI вијека. Окружена

је пупчастим зидом и торњевима на обрану од гусара оног бурног времена. Над вратима се налази у барелијефу грб тих раскошних дубровачких bourgeois-a: једна гола жеча стоји на плискавици, а за њом осамљено надувено једро. Пόμε, на-ранче, лимунови и леандри испуњају велику авлију око дворца налик у архитектоничном погледу

Дворац Де Стефанис Скочибух на острву Шипану
(XVI вијек)

на дом Пуцића на Пилама и на многе друге грађевине Чинквечента којим обилује Дубровник. Природа је на Шипану ненадмашива. Средином острва проходи једна зелена долина зарашћена шумама бора. Тамо се по традицији подизаше двор краља René d' Anjou који половицом XV вијека из непознатијех нам узрока затражи заштиту Репуб-

лике. На другој страни острва у мјесту *Лука* налазе се останци двора Шипанскога кнеза и многе патрицијске куће, све из XVI вијека.

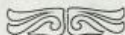
Ж. Мљет.

Посљедње је знаменито острво на западу Дубровника Мљет, талијански *Meleda*, старо-грчка *Melita*, о којој се за дуго подржавало вјеровање, нарочито међу бенедиктинцима XVIII вијека, да је заклонила Апостола Св. Павла од једне олује на путу у Рим. Изгледа, међутијем, доказано, да се та част има исказати острву *Малта*, које се такођер звахе грчки *Melita*, у чему лежи цијели узрок поменутом вјеровању. Мљет би сам заслужио једно дуго поглавље да би се описале све његове природне красоте, карактеристике његовог житељства и оно нешто сицилијанскога што провијава кроз мљетски пејсаж. Уру и по далеко од главнога пристаништа налази се једно романтично језеро, а на језеру древни бенедектински манастир који бјеше глава свих манастира Св. Бенедикта у дубровачкој држави. Зато се и зваху сви заједно *Congregatio Melitensis*. У манастиру постајаше још до сврхе XVIII вијека једна од најзнаменитијих бенедиктинских библиотека у Европи. Све то би уништено и разграбљено по изгону реда из дубровачке државе.

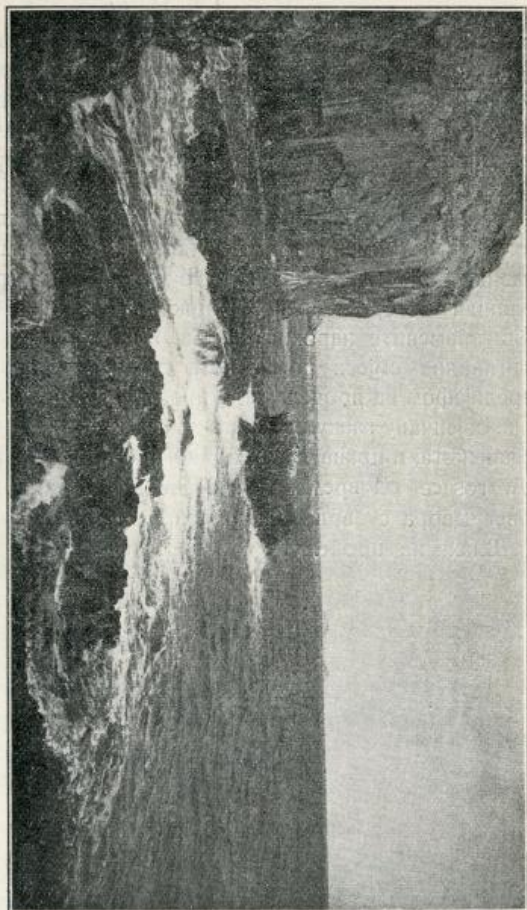
3. Ластово.

Али на острву Мљету не доспијеваше поморски териториј Републике. И острво Ластово *Лагоста* (*Insula Augusta*) најскрајњије од великијех острва на

јадранској пучини, припадале Републици која му бјеше оставила комунални статут са извијесном аутономијом. Год. 1602. Ластовци се побунише против дубровачке владе и шћаху се предати млетачкој републици. Интервенцијом Папе, Султана и францускога краља Хенрика IV Ластово се поврати под дубровачку власт. Један од најзанимљивијех погледа јесте на истоимени градић Ластово са стрмијех главица које га све наоколо окружују. Амфитеатрални град броји преко 20 црквица од којијех су врло знамените пароксијална Св. Кузме и Дамјана, оригинална смјеса романскога стила и готике, са барелијефом на прочељу који представља, по традицији, овјенчану главу српскога краља Стевана Уроша Дечанскога, и црква Богородице *in Campis* са красном *rosace* од времена Ренесансе. И остаци кнежевог Двора су врло сликовити, са добрим кипом Св. Влаха на прочељу.

Ратонор хриди и мора.

ЕПИЛОГ

Тако би се редом могле нанизати бисер за бисером, љепоте дубровачке земље. О њој се може рећи са Манзонијем да на „свакој страни раствара оку чаробне слике“. Обратимо ли стопе к' истоку према *Жуји* и *Конавлима* не знаш гдје да се уставиш, ни чему више да се дивиш. Долина *Мандаљене* огрнута маслином и храстом, *Млини*, мали затони *Куџари* и *Сребрно* па даље онамо *Конавџско поље*, *Груда* са дивним и живописним конавџским пуком, властелом међу српскијем сељацима, и Цавтатска обала древнога *Ејидавра*.

Коналица Цвијета у Меда Пуцића шета се на Точилу, на горњему Коналу, поврх Дубровника, и гледа љепоте нашега мјеста. Ниједан нам пјесник никада не проговори на овијем хридима дивнијом армонијом мисли ни замамљивијим бојама о чаробној нашој земљи. Од Цавтата до Ластова природа је просула такијех љепота, да су оне саме биле кадре умирити Цвијетино чезнуће, као што су и сада кадре изнијети нам рањене душе у недогледне висине утјехе и пјесме. Та љепота имаше нефаљено родити моралном величином, јер се у њо, потпуном армонијом слијеваху њежност и оштрина

вријес хриди и пома вртова, бескрајна пучина и сти-
јешњено, сухо брдо. А морална величина овога
чуднога града придаваше тајанствено знаменовање
и неку *raison d' être* свакој хриди, свакоме бусу
вријеса, свакоме валу. Тај потпуни склад између
природе и људи, међу тежњама душа и бодрења
неба, међу класичком умјерености земље и мудро
опрезности умова, даје Дубровнику локалну шару
од силне моћи над свакијем духом и ријеч мира
сваком јаду. Па с тога и народ који може назвати
Дубровник својим, а сркати и разумјети чар овијех
лителица и високе науке овијех дворова, има доста мо-
ралне попудбине да њом превали садашње дане.

С В Р Х А

